

JÓKAI »FORRADALOM ALATT ÍRT MŰVEINEK« UTÓÉLETÉHEZ*

Egyetlen írónk életművére sem hatott az 1848—49-es forradalom oly nagymértékben, mint Jókai Móra. Egyetlen Jókai-kutató sincs, aki el ne ismerné, hogy a szabadságharc döntő befolyást gyakorolt a nagy regényíró egész pályájára. Jókai cselekvő részese volt történelmünk addig legdicsebb másfél esztendejének s kibontakozó írói tehetségét is a szabadságharc szolgálatába állította. 1848—49-ben írt művei azonban lényegében még a tudományos kutatás számára is hozzáférhetetlenek.

A két szabadságharcos esztendőben szinte egyetlen hét sem telik el anélkül, hogy ne jelentkezne publicisztikai munkával. 1847. július 1-től 1848. december 31-ig (március 23-tól formálisan Petőfivel együtt) szerkeszti az Életképeket. A márciusban hetenként két ízben, majd a Pilvax-fiatalok háttérbe szorítása után hetenként megjelenő folyóirat március 15-e utáni 44 száma minden egyes alkalommal több cikket is közöl a szerkesztőtől. Az Életképek kibővítése miatt válik meg a Jelenkortól s hagyja abba március 16-án az 1847. január 1-től vezetett Budapesti Napló című rovat irányítását. A Pesti Hirlap fejlécén 1849. január 3-án megjelenő első számtól január 5-ig szerepel Jókai neve szerkesztőként. Lényegében azonban a segédszerkesztőnek feltüntetett Szilágyi Sándor irányítja a lapot. Jókai Szilveszter-éjjel a kormányval együtt menekül Debrecenbe s egészen Pest felszabadításáig nem ír a Pesti Hirlapba. Április 24-én a lapszámozást is előlről kezdő ünnepi szám közli, hogy „Jókai Mór megérkezéséig felelős szerkesztő Szilágyi Sándor”. Április 25-én hasonló formában közli a Pesti Hirlap, hogy Obrenyik Károly a felelős szerkesztő, majd május 1-től a lap megszűnéséig, július 8-ig Jókai szerkeszti. A Pesti Hirlapban számonként jelenik meg több cikke, amelyet a bibliografikus felsorolások figyelmen kívül hagynak. 1849. február 9 és 27 között Nyáry Pál irányítása mellett ír békülékeny hírókat pengető cikkeket a kormány hivatalos lapjába, a Közlönybe. Február 22-én jelenik meg Debrecenben a békepárt kezelésében levő Esti Lapok, amelyet május 31-ig, a lap megszűnéséig szerkeszt. A megjelent 83 számban sok olyan Jókai-cikk lappang, amelyről eddig nem volt tudomásunk. Pesten április 30-án Ludasi Mór szerkesztésében mint kiadó indít Esti Lapok néven egy hírlapot. Ez a vállalkozás azonban a 8. szám megjelenése után május 8-án megszűnik. Június 4-én ugyancsak Esti Lapok néven a fővárosban ad ki napilapot, amelynek július 7-ig 27 száma jelenik meg. Az első számon — nyomdatechnikai tévedésből — még Ludasi Mór szerepel szerkesztőként, bár végig Jókai szerkeszti. A pesti Esti Lapok már csak azért is több figyelmet érdemel, mert szinte az egész lapot Jókai írja, miután íróársai elpártolnak tőle s békepárti munkatársaival is szakít.

1848—49-ben kizárólag saját lapjaiba ír Jókai. Egyedül a győri Hazánk közöl két olyan Jókai-cikket (Talpra magyar! 1848. május 13. 843—844 ; Adjunk e ajándékot a haza oltárára? 1848. május 30. 871), amely máshol sem azelőtt, sem azóta nem jelent meg. A Március Tizenötödike közli Jókai és Pálfi közös nyilatkozatát, amelyben Petőfi párbajsegédeként ítéli el Nagy Károlyt, aki a képviselőválasztásokon törvénytelen eszközökkel buktatta meg a költőt (1848. júl. 8. 396.). A vidéki lapok szívesen vesznek át Jókai-cikket. A Szilágyi Ferenc szerkesztette Jelen c. kolozsvári folyóirat az Életképek nyomán három részben hozza

* A dolgozatban használt rövidítések :

- J.M.F.: Jókai Mór Forradalom alatt írt művei. 1848—1849. Budapest, 1875.
 F.a.: Jókai Mór: Hátrahagyott művei. VI. kötet. Forradalom alatt írt művek. Budapest, 1912.
 OSZK: Országos Széchényi Könyvtár kéziratára.
 OL: Országos Levéltár.
 MTA: Magyar Tudományos Akadémia kéziratára.
 Ék.: Életképek, 1848.
 EL.: Esti Lapok, 1849.
 PH.: Pesti Hirlap, 1849.
 MT.: Március Tizenötödike.
 Ch.: Charivari.

A világhírű Martinovics összeesküvésű pör részletei című riportszerű eleveggel megjelenítő történeti értekezést. Az Életképek április 9-én közli a tanulmány utolsó részét s az erdélyi hírlap már április 21-én átveszi. (Ápr. 21. 192. old.; ápr. 25. 198. old.; ápr. 28. 204. old.) A Bangó Pető kiadásában és „felszerkesztésében” megjelenő „Arad” Petőfi Sándor költeményeinek és Degré Alajos elbeszélésének átvétele mellett Épületes egyetemesok címen külön rovatot nyit az Életképekből közölt Jókai-féle Charivari-cikkek számára. Augusztus 12-én a Republicanus hiszekegyet, a Pecsóvics hiszekegyet, a Táblabíró hiszekegyet és a Népek tízparancsolatát közli (51—52. old.), október 14-én pedig Jellasics rendeleteit (124. old.). November 25-én teljes terjedelmében hozza Jókai nagyhatású travesztációját, az Ujabbkori mythológiát (163. old.). Szveszter Ferenc az Aradi hirdetőben átveszi A trójai faló német kiadásban című, Közlönyben megjelent művet (márc. 3.). A Tiszavidéki Ujság Batthyány Lajos címen rövidítve közli Jókai egyik Közlöny-cikkét (1849. márc. 3. 132. old.).

A pesti Esti Lapokban és a Pesti Hirlapban maga az író is sok olyan cikket ad ki még egyszer, amelyet először a debreceni Esti Lapokban közölt. A Pesti Hirlap május 1-i száma, amikor Jókai átveszi a szerkesztést, egy sereg Charivari-anyag mellett ugyancsak a debreceni Esti Lapok után közli a Szeben bevétele, Gábor Áron, A szolnoki csata, Háromszék az utolsó időben című glosszákat. Május 3-án pedig a Nemzetiségi kérdések és az „Ápril 14-ke” című cikkével jelentkeznek. Ennek oka egyrészt a pesti közönség tájékoztatása (pl. a detronizációról, amelyet az áprilisban osztrák megszállás alatt élő fővárosiak nem ismerhettek), másrészt az, hogy Jókai nagyon elfoglalt. A pesti Esti Lapokat úgyszólván egyedül állítja össze s időtálló korábbi közleményeit még egyszer felhasználja.

Kéry Gyula megjegyzései alapján (A magyar szabadságharc története napi krónikában. 1848. Budapest, 1899.) Jókai Bécsből küldött 3 ószí tudósítása az Ofner Post-ban is megjelent. (Bécsbe voltunk küldve Csernatonival c. cikke okt. 21-én (577. old.), a Kétszer láttam Bécsét, valamint az Országjárás c. közleménye pedig nov. 19-én (630—631. old.).

A legkülönbözőbb rovatokban jelennek meg Jókai műfajilag szerteágazó, a korabeli publicisztikával szemben formailag és tartalmilag egyaránt újat hozó írásai. Legtöbbet és legszívesebben a Charivari c. humoros rovatban ír. Megtartja az Életképekben a debreceni és a pesti Esti Lapokban, valamint a Pesti Hirlapban is. Másik kedvelt rovata a Jelmonások hadiéletünkből, de a Frankenburg kezdeményezte Mi hir Budán? című rovatot is folytatja egy ideig, majd részben beolvastja a Charivariba, részben a Pesti Hirlapban Fővárosi újdonságok címen új rovatát alakítja. A pesti Esti Lapokban a Charivariar kívül a humoros Hivatalos rovatot kedveli. Egy-két cikket ír a Mi hir a nagyvilágban?, Külföldi társasélet, Hölgysalon, Hírek című rovatokban is. 1848 őszén a Charivariján belül külön rovatot nyit Jellasics közlönye, 1849 tavaszán pedig Hivatalos rovat címen, amelyekben a legközvetlenebb ellenséget, a horvát bánt, majd Ferenc Józsefet támadja a legélesebb szatírákkal. Általában nem tesz különbséget a különböző rovatok között; a Charivariiban is számos komoly glosszát közöl s a többi rovathoz is gyakran csatol szerkesztői üzeneteket, tréfás, gúnyos kiszólásokat.

A szabadságharc alatt egyre inkább fogyó számban látnak napvilágot novellái s elárasztják lapjait a politikai eszmevuttatások, társadalmi és történelmi tanulmányok, naplók, jóvendölések, leírások, tudósítások, reflexiók, lelkesítések, replikák, polémikák, glosszák, travesztáták, paródiák, humoreszkek, pamflettek, neveltető és gúnyoló Charivari-fricskák, szisszenetek, hírforgácsok, rendeltetmagyarazatok, rémhír-cáfolatok, igaz történetek, anekdoták, megemlékezések stb., mind megannyi beszédes bizonyítékai Jókai írói sokoldalúságának. A valóságos irodalmi remekektől kezdve egészen a pongyola tudósításokig minden megtalálható e művek között. Az egy-két soros hirdadás s több lapnyi értekezés egyaránt helyet kap szabadságharcos művészetében. A műfaji, terjedelmi és színvonalbeli sokféleségen belül közös tulajdonságuk ezeknek az írásoknak, hogy közvetlen agitatív célt szolgálnak, magukon viselik a „napok hangulatának” bélyegét s a novellák és cikkek az apró hirmorzszákkal együtt képeznek egy kerek egészet.

Jókai forradalom alatti műveiről nem készült megbízható bibliográfia. Számos olyan kiadvány áll azonban rendelkezésünkre, amely hasznos útmutatót jelent. Petrik Géza „könyvezeti kimutatása” (Magyarország Bibliographiája 1712—1860. Budapest 1890. 283.) és Kiszlingstein Sándor műve (Magyar Könyvészet II. 1876—1885. Budapest 1890. 194.), valamint a „Jókai Mór írói működésének 50. évfordulója” című, 1894-ben megjelent kötetben a Jókai Mór irodalmi működése című fejezet „csak alkalomszerűleg készültek”, a könyvcímeket sorolják fel s az 1848—49-ben keletkezett publicisztikáját nem említik. Ez utóbbi kiadványban Jókai lapszerkesztői tevékenységének bemutatása is elnagyolt. A Pesti Hirlapot a kötet szerint 1848. január 1-től július 8-ig szerkeszti, holott az alig több, mint hat hónap közül Jókainak csaknem 5 hónapon keresztül semmi köze nem volt a Pesti Hirlaphoz. Tudomást sem vesz arról, hogy az író Pesten is szerkesztett Esti Lapokat, amely teljesen független az azonos nevű debreceni laptól (51.).

Ferenczy József Jókai mint hírlapíró című tanulmányában pontosan akarja felmérni Jókai szerkesztői tevékenységét. Tévedés azonban az, hogy 1849. január 3—23. között szerkesztője volt a Pesti Hirlapnak s az is, hogy Pest felszabadítása után május 1-től csak május 8-ig szerkeszti a híres pesti lapot (Jókai mint hírlapíró. Győr 1893. 15.). Az sem igaz, hogy Jókai Pesten június 4-től július 7-ig szerkesztett lapjának Pesti Lapok volt a neve (Ferenczy i. m. 16.). A Közlönyről Ferenczy József sem vesz tudomást. A lapokban megjelent cikkekkkel ez a tanulmány sem foglalkozik.

Nem kétséges, hogy mind ez ideig legteljesebb Szinyei József bibliografikus cikk-felsorolása (Magyar írók élete és munkái V. 1897. 538—608.), amely lényegében megegyezik az 1875-ben kiadott (Jókai Mór Forradalom alatt írt művei. 1848—1849. — a továbbiakban J. M. F.) cikkgyűjtemény tartalomjegyzékével, de a Pesti Hirlap 1849 elejei szerkesztéséről ez a kiadvány is megfelelkezik. Az Életképek többszáz Charivari-cikke egyetlen szóval van jelezve. (A bizalmi hévmérő kivételével, amelyet az értekezések között említ.) Az Esti Lapok Charivari-anyagával azonos módon jár el. A Közlöny 22 cikke közül csak tizet jelez s címszerint ötöt említ, jöllehet Jókai is 15-öt jelent meg 1875-ben. A Hyppona romjai című január 2-től közölt elbeszélését a májusi cikke között szerepelteti, mintha március 15-e után keletkezett volna. A Congrev rakéták fő- és alcíme egymástól elválasztva önálló cikkekként fordul elő. A debreceni levelek összefoglaló címét is önálló műnek tekinti. Jelzi viszont az Unio zsebkönyvben és az Országgyűlési emlékekben megjelent két novella címét (Átkozott ház, Az üstökös utja) s az 1875-ös kiadással ellentétben hirt ad a „Hol leszünk mi két év múlva” című fantasztikus szatirájáról, A szomorú napok című regénytörredékéről és a Pán Jellasics című szatirikus eposzáról. A bibliografikus felsorolást zavarja, hogy a cikkek keverednek s vegyes szerepelnek dátummal és dátum nélkül. A Pesti Hirlapnak csak egy-két levelét méltatja figyelemre s teljes egészében megfelelkezik a pesti Esti Lapok anyagáról. A korábbi években alkalmazott gyakorlatától eltérőleg nem említi, hogy milyen rovatokat vezet rendszeresen Jókai.

1898-ban jelenik meg a Jókai jubileum és a nemzeti diszkiadás története című kiadvány, amely tartalmazza „Jókai Mór összes megjelent műveinek bibliográfiáját”. A Szinyei „könyvészeti összeállítás” alapján készült címjegyzék a lapok szerinti felsorolás helyett évek szerint majdnem azonos sorrendben csoportosítja az anyagot, csak a Szinyeinél elvettve található pontos keltezés elhagyja. A Congrev rakéták alcikkeit önálló közleményként kezeli, mert Szinyei felsorolása erre alapot szolgál. A Közlöny glosszái közül csak azokat jelzi, amelyeket Szinyei címpótló kezdet szerint is megemlít. A political horoscop című, Esti Lapokban megjelent cikksorozat alcímeit, bár erre Szinyei felsorolása alkalmat nem ad, különálló cikkekként írja össze. Egyik helyen sem derül ki azonban, hogy melyik esetben van szó címről s cím nélkül megjelent írásról, melyet Szinyeinél is a kezdő szavak helyettesítenek. A Szinyei-féle bibliografikus jelzések félreértésen alapul, hogy a Levelek Debrecenbe összefoglaló cím alatti közlemények Jókai kedvelt humoros rovatában jelennek meg. Az említett bibliografia teljes egészében megtartja a Szinyei-féle felsorolás hiányosságait.

Szabó László a Jókai élete és művei című, 1904-ben megjelent kötetében az író műveinek bibliográfiáját „időrendben” közli (272—273.). Természetesen nem kronológiai sorrendről van szó itt sem, hanem évek szerinti csoportosításról. Szabó László nem csinál egyebet, mint a jubileumi kiadás anyagát veszi át nagy kihagyásokkal, azonos sorrendben s még több filológiai pontatlansággal. Nem említi, hogy Jókai 1848-ban a Jelenkor Budapesti Napló című rovatát szerkeszti. A Közlöny cikkeit tovább csökkenti s végül is csak egyet tart meg. Az Esti Lapok különben is nagyon sovány anyagából további tiz cikket mellőz s kihagyja a Pesti leveleket is. Az Est hármaskönyvében 1925-ben megjelent Az igazi Jókai című tanulmányában sok apró adalékot említ Jókai eddig figyelmen kívül hagyott 1848-as munkáiból, közte a Pán Jellasics című szatirájából (206—215.).

1954-ben az író halálának 50. évfordulójára a Fővárosi Szabó Ervin-könyvtár kiadásában jelent meg „Jókai Mór bibliográfiája életrajzi adatokkal, Jókai műveinek ismertetésével, illusztrációkkal”. Az életrajzi adatok között pontos időmegjelölés nélkül foglalkozik azzal, hogy Jókai milyen folyóiratokat, lapokat szerkesztett (13—14.). A pesti Esti Lapokat meg sem említi s tévesen állapítja meg, hogy Jókai „1848 december elején átvette a Pesti Hirlap szerkesztését” (14.). A „Munkatársa volt az alábbi lapoknak” című részben érdekes módon már azt írja, hogy a Pesti Hirlapnál 1849-ben dolgozott, de a pesti Esti Lapokról itt is megfelelkezik. A sok értékes adatot tartalmazó kötet lényegében tájékoztató jellegű s Jókai „irodalmi munkásságának” felsorolásakor csak a kötetben megjelent műveit jelöli meg.

Az eddigi bibliografikus gyűjtemények figyelmen kívül hagyják az 1848—49-es folyóiratok és hírlapok tényleges anyagát. Ugyancsak mellőzik Jókainak a Megjelent műveim jegyzéke című kéziratot füzetben levő felsorolását, amelyet a feljegyzések anyagából kikövetkeztethetőleg 1860-ban kezdett el s utána folytatatosan hozzáírta az esetenként megjelent műveit (O. Sz. K. Oct. Hung. 698). A jegyzék 1860-ig azonos tintával íródott s csak elvettve

tartalmaz kiegészítő jellegű betoldásokat. 1860 után a 20. lapon új írás kezdődik ceruzával, amelyet később tintával írt át. Az első és második lapon az évszertíri felsorolással is 1860-ig jut el s ezt a fejezetet nem is folytatja. A gyűjtemény házi használatra készült, mert az egyes műveknek nemcsak irodalomtörténeti értékű adatait tartalmazza, hanem a kapott honorárium összegét is. Jókai e feljegyzésben évszerint sorolja fel, hogy milyen hírlapokba írt a szabadságharc alatt (71.). Külön szerepelteti a pesti Esti Lapokat, bár erről minden bibliográfia megfélekedzik. 1848—49-ben keletkezett írásai közül csak az „irodalmi értékekről” emlékezik meg. Kihagyja a Martinovics-pörrel foglalkozó zsarnok ellenes vádiratát. Az emlékezetből írt jegyzék az Egy római polgárnó című novelláját a főhősről Arria néven említi s utólag jegyzi be, hogy a Dekameron című kötetben jelent meg. Feljegyez viszont két olyan művet, amelyről az eddigi bibliográfiák nem tesznek említést: Egy férj ki párbaít viv és A régiség bűvár címűt. E jegyzék lényegében teljes egészében kirekeszti az 1848—49-es publicisztikát.

1875-ben a „Forradalom alatt írt művei” sajtó alá rendezésekor enyhít ezen az elutasító magatartáson s viszonylag szép számú publicisztikai munkát is sajátjának tekint, bár a kiadás távolról sem tartalmazza szabadságharcos műveinek többségét. „Ami a költsézet és szép-műtan ítélete alá” nem mer bocsátani, kihagyja, sőt „megsemmisítettnek” nyilvánítja, (JMF. 4. l.), noha szó sincs arról, hogy az eltemetett cikkek esztétikai szempontból nem ütnék meg a többi írás mértékét. Jókai csak részben válogat formai szempontok alapján, hiszen az apró hírforgácsok elhagyása mellett elsősorban királygyűlöletet, radikális állásfoglalást tükröző cikkeiről feledezik meg, míg csaknem teljes egészében közli a királlyal való „józan” egyezkedést hirdető glosszákat. Hangsúlytalanítja a legradikálisabb 1848 őszi és a detronizáció utáni szereplését, bár egy-két cikket ebből az időből is szerepeltet. Nem kétséges, hogy Jókai szabadságharcos szerepének téves felmérése ezen a kötetben alapszik.

1912-ben a nemzeti díszkiadás kiegészítő sorozatában Szabó László válogatásával megjelent „Forradalom alatt írt művek” kiszélesíti a Jókai megszabta keretet, s számos új adalékot csatol az alapot képező 1875-ös kiadás anyagához. A Közlönyből újabb öt cikket közöl: E háború nem fog sokáig tartani, Lassankint kitanulgatjuk, Testvéreink, Egy hazám fia kezdetűt és A trójai faló német kiadásban címűt. Az Esti Lapokban megjelent cikkek közül a Politicai sibolet, Mikor megyünk vissza Pestre, Windischgrätz dühödik, az Ápril 14-ke és a Windischgrätz című cikkeket közli s 35 új Charivari-közleményt jelentet meg a kötetben. Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban című, 1883-ban megjelent, Irányi Dániel röpiratára válaszoló könyve megemlíti, hogy a Politicai sibolet című első Esti Lapok vezércikk a békepártiak és a szerkesztő „közös munkája” (63—64.). Szabó László mégis úgy tekinti, mintha kizárólag Jókai írta volna. Pedig Kovács Lajos visszaemlékezéseiben igyekszik minél többet szerepeltetni „az önállóságától meg nem fosztott” Jókait, mint szerkesztőt. Kazinczy Gáborról éppen ezért alig emlékezik meg, jöllehet az Esti Lapokban a legtöbb elvi vonatkozású cikket írta. Az első 16 szám vezércikkei közül 12 bizonyíthatóan Kazinczy Gáboré, ki a továbbiakban is hasonló termékenységgel dolgozott.

Az eddigi munkánk nem tesz ki feleslegessé, hogy a dolgozat függelékéként egy felsorolást állítsunk össze, mely Jókai 1848—49-ben keletkezett, kötetben meg nem jelent fontosabb műveit tartalmazza. A teljességre az anyag hatalmas volta miatt sem kerülhet sor, de ez a gyűjtemény is illusztrálhatja, hogy Jókai forradalom alatt írt munkáinak nagy része nincs feldolgozva.

Az eddigi kiadványok a legszerényebb filológiai igényeket sem elégítik ki, s végső fokon hamis színben tüntetik fel Jókait. A forradalom alatt írt műveinek túlnyomó többsége még ma is nehezen elérhető lapokban és folyóiratokban lappang. Jókai maga is első-sorban irodalmi rangú munkáit újítja fel s adja ki több ízben is. 1848-ban elvétele jelennek meg elbeszélései s 1849-ben kizárólag politikai jellegű cikkeket ír. 1848. március 19-én lát napvilágot A ritkaság gyűjtész, március 23-án az Egy római polgárnó, április 2—9 között A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei, április 30-án a Szomorú idők című előszó, május 28-án az Utolsó fejedelem, május 28—június 11 között a Hol leszünk két év múlva című novellája, július 2- és augusztus 20 között a Szomorú napok című félbeszakadt regénye.

A szabadságharc bukása után 1856-ra befejezi a Szomorú napok című regényét és két kötetben megjelenteti. 1862 és 1871 után 1881-ben már a negyedik kiadás lát napvilágot, s megjelenik a nemzeti díszkiadás és a centenáriumi sorozatban is. A világhírű Martinovics összeesküvési pör részleteit némi változtatással (a cimből pl. elmarad a jelző) 1875-ben a forradalom alatt írt művekben, majd hasonló formában kiadja az Újabb elbeszélések című kötetében, de a centenáriumi sorozatban nem jelenik meg. A Hol leszünk két év múlva című fantasztikus vízióját 1868-ban a Virradóra című elbeszélés kötetbe sorolja. 1873-ban A fránya hadnagy című gyűjteményében, 1879-ben Jókai újabb munkái között a 13. kötetben (Virradóra) helyezi el. A Virradóra című elbeszélés-gyűjteményben szerepel a nemzeti díszkiadás és 1930-ban a centenáriumi kiadás kötetei között is.

Forradalom alatt írt művei közül az elsők között jelenik meg kötetben az Utolsó fejedelem, amelyet az Áldor Imre szerkesztésében és kiadásában megjelent „A forradalom költészeté” című antológia az Életképek szövege alapján közöl. Később némi módosítással a forradalom alatt írt művek 1875-ös kiadásában is előfordul s a továbbiakban is Jókai változtatott szövege alapján jelenik meg a nemzeti díszkiadásban (Ujabb elbeszélések 94. kötet), míg a centenáriumi sorozat ezt a zsarnokságot megbélyegző elbeszélést is mellőzi.

A ritkaságyűjtész című novellája 1857-ben helyet kap a Népvilág c. kötetben. Később A régiségbuvár címen lát napvilágot az Életképek szövegével a nemzeti és a centenáriumi kiadásban is. Az Emberek és kétlábu állatok című elbeszélése ugyancsak változatlan szöveggel jelenik meg a Népvilágban, de az 1928-as centenáriumi sorozatból már kimarad. Az Egy római polgárnő című novellát más címen (Arria) először 1859-ben a Dekameron című elbeszélés gyűjteményben adja ki nagy kihagyásokkal, átirásokkal s az eredeti pozitív eszmei mondani-való kilúgozásával. A későbbi kiadások közül egy sem nyúl vissza az Életképek eredeti szövegéhez, hanem ezt az eltorzított változatot közli a nemzeti és a centenáriumi kiadás is.

Jókai 1848-as novellái lényegében különváltak az ún. publicisztikai írásoktól, jöllehet az író igyekezett őket nem elkülöníteni egymástól. Ezért szerepelteti még a nagyon hiányos és mesterségesen eltorzított 1875-ös kiadásban is az Utolsó fejedelem és a Martinovics-pórról szóló művét a hírlapi glosszákkal együtt. Utólagos feljegyzései alapján csak egy szépirodalmi művet kezdett meg a forradalom alatt, a Szomorú napok címűt. Ha alaposabban megvizsgáljuk a polgári irodalomtörténet által értékállónak bizonyult 1848-as novelláit, kiderül, hogy az egyetlen befejezeten regényén kívül valamennyi a publicisztika és a szépirodalom határán helyezkedik el. A novellát sűrölja az Utolsó fejedelem című munkája, amelyben a Martinovics-pórr bemutatásához hasonlóan a történelemből vesz példákat a pillanatnyi politikai harchoz. Éppúgy igazodik a „napok hangulatához” a Hol leszünk két év múlva című munkájában, mint bármelyik újságcikkében, vagy politikai értekezésében. Nemcsak az író, hanem a szabadságharcos politikus is jelen van ezekben a művekben. Nemcsak a romantikus és realiztikus elemek keveredése, hanem a letagadhatatlan politikai állásfoglalás is kifejezésre jut ezekben az írásokban. A Szomorú napok politikai okok miatti félbeszakítása azt bizonyítja, hogy a novellista Jókai kezét is politikai kérdések irányítják.

A világsi napok után hosszú időn keresztül nem kerülhetett sor 1848—49-es munkáinak kiadására. Jókai megemlékezik ugyan arról, hogy 1851-ben előkészítették egy kiadást, de a rendőrség elkobozta s papírmassénak betaposztatta a kötet példányait. Sajnos ebből a kiadványból egyetlen példány sem található ma már meg. 1867-ben Áldor Imre antológiájában bevezető vezércikként szerepel Jókai egyik legliberálisabb glosszája (A forradalom költészeté) és az „Utolsó fejedelem” című novellája. Az író pályafutásának nagy fordulópontján, 1875-ben jelenik meg a „Jókai Mór forradalom alatt írt művei. 1848—1849.” című publicisztikai gyűjtemény, amely szerény töredékét tartalmazza a szabadságharcos írásoknak. A szerző kihagyja vagy megcsönkítja radikális írásainak nagy részét. A század végén keletkezett „Emlékek a magyar szabadságharcról” (Budapest, 1899) című visszaemlékezésében két Esti Lapok cikkét eleveníti fel: A socializmusról és a Mérei Mór nem egy ember: Mérei Mór két ember címűeket (Jókai Mór hátrahagyott művei V. Budapest 1912. 67—71). A század legvégén igen sok 1848-ban keletkezett Jókai-cikk jelenik meg Kéry Gyula gyűjteményében. (A magyar szabadságharc története napi krónikákban 1848. Budapest 1899.) A mindeddig legnagyobb terjedelmű és — tudatos torzítás ellenére is — legpontosabb hírlap-krónikai feldolgozása a szabadságharc első évének névszerint csak a „Nőszabadság” c. cikket és a „Petőfi nagy zajt üt” kezdetű nyilatkozatát (508.) közli írónktól. Név és jelzés nélkül azonban számos Jókaitól származó cikket és Charivari-közleményt is megjelentet. Ezek egy része az 1875-ös kiadásban is napvilágot lát, egy része pedig — mivel név nélkül kiadott írásokról van szó — a tanulmány függelékében felsorolt „ismeretlen” cikkek közti felsorolásban kapott helyet. Szám szerint főként apróbb hírmorzskákat közöl a Mi hir Budán? és a Charivari c. rovatokból, de szépszámu hosszablélegzetű cikket is hoz. Jókai köteteiben is megjelent terjedelmesebb írások a következők: (Lajos Fülöpnek a párisi proletárok) (202.) (Kedv látni az önkéntes hadfogást) (320.) (Ribillionális jelenet) (369.) Radikális miatyánk (382.) Republicanus hiszekegy (389.) Táblabíró hiszekegy (390.) Pecsovics hiszekegy (392—393.) Mint lettek az emberek hajdan hercegekké? (453—454.) Lassan járj, tovább érsz (463.) (Rövid időre közönségünkől bucsut veszek) (434—435.) (Fiam, ha háboruba mégy) (719.); (E lapok utolsó számával) (732.) Jókai forradalom alatt írt műveiből kimaradt, Kéry Gyula összeállításában név nélkül szereplő hosszabb cikkek az alábbiak: (Igaz történet) (262.) Az olasz háboru végét járja (321—322.) (A lábtümművészfogalmazógyakornokok petíciója) (326—327.); Tót prédikáció (405.) Civilizált emberek babonái (481.) (Európa még mindig kisasszony) (522.) (Damokles kardja nyakunk felett függ) (525.), Becsbe voltunk küldve Csernatonival (577.) Kétszer láttam Bécsét (630—631.) (Jósika Miklós cultusminister lesz) (656.) Egy zsák hír (659.)

Rövidítve közli Kéry a Vidéki Levelezőknek (182.) és a Jókai nyilatkozata (482.) cikket s a Szónoki mellképek c. versparódiáját (437—438.). Jóval több, mint félszáz apró hírt ad közzé Jókaitól, melyek csak részben jelentek meg szabadságharcos írásokat tartalmazó kötetekben. (171., 172., 175., 178., 179., 191., 194., 195., 198., 209., 210., 212., 213., 216., 230., 254., 261—262., 266., 268., 275., 276., 286., 289., 294—295., 297., 298., 321., 344., 383., 410., 417., 436., 439., 442., 443., 450., 453., 455., 462., 512., 548., 552., 563., 580., 598., 606., 607., 622., 631., 637., 643., 644., 719., 720., 732—733. old.) A XIX. század második felében több ízben is előfordul, hogy az író szabadságharcos pályájára emlékező publicisztikai cikkek teljes egészükben idéznek 1848—49-ben keletkezett Jókai-glosszákat. Az Ország-Világ 1886. január 30-i számában egy „Dr. ys.” kézjegyű szerző Jókai és Tancsics címen írónk és az egykori „statusfogyó” viszonyát vázolja, majd tekintettel arra, hogy Jókai 1849-es „journalistikai munkásságát... nem sokan ismerik”, teljes egészében közli az írónak a Tancsics ellen írt gúnyos replikáját (77—78.).

1911-ben a Petőfi Könyvtár 29—30. köteteként jelent meg Endrődy Sándor összeállításában „Petőfi napjai a magyar irodalomban. 1842—1849” c. értékes cikkgyűjtemény, amely a nagy költőre vonatkozó hírlap és folyóirat cikkeket kronológiai rendben közli. E tekintélyes kötetben jelennek meg részletek Jókainak a „Forradalom vér nélkül” c. beszámolójából (391.), majd két fontos március 23-i szerkesztői megjegyzését (394.) és egy Petőfire vonatkozó rövid híradását közli Endrődy (394—395.). Helyet kap több rövid szerkesztői megjegyzésén (408., 414., 417., 423.) és néhány apró Jókai-idézeten kívül (440., 441.). Pálfi Albert és Jókai közös nyilatkozata, amelyben Petőfi párbajsegedieiként lépnek fel a költő választási ellenlábásával, Nagy Károllyal szemben (476—477.). Ugyancsak itt lát napvilágot a szakítással kapcsolatos Jókai-féle szept. 3-i (491—492.) és téves datálással a meghasonlást lezáró szept. 17-i nyilatkozat (505.), majd — helytelen lapszámozással, a szerző megjelölése nélkül — egy Petőfire vonatkozó fontos okt. 1-i Jókai-mjegyzés (510.). Érdemes megemlíteni, hogy Endrődy távolról sem meríti ki a szabadságharcos Jókai-írások Petőfi vonatkozásait.

A hátrahagyott művek VI. kötetében szereplő kiadás mintegy megkétszerezi a publicisztikai cikkeket, de nemcsak megtartja az író filológiai pontatlanságait, hanem el is torzítja a hibákat. Számos cikket közöl ugyan Jókai radikális időszakából, de jórészt dátum nélkül s nem egy esetben a radikális elemek tudatos kiirtásával. A szembeötölt szerkesztéstechnikai hiányosságok mellett Ferencz József életében még a filológiai pontosság kedvéért sem merték „a fiatal császárt” becsmélő kitételeket közölni. A pesti Esti Lapokról és a Pesti Hírlap cikkeiről ez a kötet sem vesz tudomást. (Jókai Mór: Forradalom alatt írt művek. Budapest, 1912 — a továbbiakban: F. a.)

Jókai 1848—49-ben írt műveinek felkutatása lényegében 1912-ben a megszületés előtt be is fejeződik. A tanácsköztársaság bukása után a centenáriumi kötetben már nem rostálgatták a rendelkezésre álló anyagot, hanem a közvetlen politikai hatástól félve, úgyszólván az egészét „eltemetették”. Az író szabadságharcos pályájának illusztrálására első-sorban a „megszépített” visszaemlékezéseket használták fel s mintegy ízelítőként közöltek egy-két 1848-ban keletkezett „forradalmi” cikket. (Utazás egy sirdomb körül, Emlékeim a szabadságharc idejéből. Budapest 1932. 189—200.) Ebben az esetben valóban az „aktuálizációs lehetőségek” miatt aggódtak, mert a hivatalos irodalomtörténetírás is összefüggést látott az 1849-es és az 1919-es bukott forradalom között. [Kéky Lajos: Jókai. Budapesti Szemle (1925) nov. 310—312.]

A centenáriumi kiadás módszeréhez hasonlóan jártak el a különböző alkalmi kiadványok. Prónay Antal a Jókai Mór: Nagy idők nagy emlékei c. kötetben egyetlen 1848-ban keletkezett cikket közöl A forradalom költészeté címűt (Budapest. Révai kiadás. é. n. 58—61.). A „Március 15-i szövatok” című kötet Jókainak 1888-ban a „Tudomány és műgyetemi olvasókör” ünnepélyén felolvasott beszédét is közli, melyben egyetlen szómódosítással teljes egészében megjelenik a „Nyílt szavak honunk fiatalságához” című március 19-i liberális cikke is (16—20.). Az „Olcsó Jókai” sorozatban a „Március tizenötödike” c. kötet (181. sz.) az író megemlékezései között három Életképek-cikket (Forradalom vér nélkül (27—28.), Nyílt szavak honunk fiatalságához (38—41.), Nőszabadság (41—44.) és egy Esti Lapokban közölt glosszát (Március 15 c. (45—46.) jelentet meg.

Említést érdemel, hogy az Esti Lapok első lapjának fotokópiája — melyen a Politikai sibolet h c. cikksorozat olvasható — megjelent a szabadságharc 50. évfordulójára készült emlékalbumban (Ezernyolcszáznegyvennyolc, Az 1848—49-i magyar szabadságharc története, Szerkeszti: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Bp. 1893. 151.). Az „Ápril 14” c. vezércikk fotokópiáját pedig Juhász Géza teszi közzé (A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1948.) Az 1848-ban keletkezett egyetlen hivatalos jelentése is napvilágot lát — a különböző monografikus feldolgozásokon kívül (pl. Szabó László: Jókai élete és kora 129.) — több

ízen is. Deák Imre (Ezernyolcszáznegyvennyolc 184.) és Waldapfel Eszter gyűjteményében. (A szabadságharc levelestára, Bp. 1948. 92.)

1943-ban Bay Ferenc az „1848 napi sajtója” c. felületes válogatásán alapuló cikkgyűjteménye az Életképek szövege alapján közöl Jókai „forradalom alatt keletkezett” írásaiból: Forradalom vér nélkül (13—20.), Nyílt szavak honunk fiatalságához (20—23.), Mi hir Budán? (40—41.), Az ingerültség folyton növekszik kezdetű cikk (melyet Jókai 1875-ben A napok hangulata címen szerepeltetett). Közli s egyúttal új címmel látja el a Petőfivel való szakítást lezáró szept. 3-i (Jókai nyilatkozata. 86.) s szept. 17-i (Jókai válasza. 89.) nyilatkozatát, majd Jókai Mór bucsuja címen jelenteti meg a „Rövid időre közönségünkől bucsut veszek” kezdetű, okt. 1-i közleményét (105—106.). A Közlönyből „A trójai faló Komáromban” c. cikket veszi át, míg az Esti Lapokból csak hivatalos közleményt említ, bár Jókai cikkeihez hasonló témájú, lényegesen gyengébb írások egész sorát közli az Alföldi Hírlapból és az Aradi Hirdetőből.

Az 1954-ben megjelent „Jókai Mór írói arcképek” című antológiában csak egyetlen közismert 1848-as cikk kapott helyet a Bisztray Gyula által félreértett Délibáb című (78—79.). Jókai szabadságharcos szerepének lebecsülésével függ össze, hogy ismeretlen szatirikus eposzának közlésén kívül voltaképpen semmi sem történt az író „forradalom alatt írt műveinek” felkutatásában. [Waldapfel József: Jókai ismeretlen forradalmi szatírája a királyi családról. Csillag (1948) április. 5. sz. 33—39.]

A hírlapírói munkásságával foglalkozó tanulmányok sem sokat nyújtanak. 1945 előtt lényegében irodalomtörténeten kívüli területre száműzték Jókai publicisztikáját (Kéky Lajos i. m.; Hankiss János: Jókai. Budapest 1938. 65.) s szabadságharcos műveit beolvastották fiatalkori zsenjei közé (Zsigmond Ferenc: Jókai. Budapest 1925. 48—80.). Az 1875-ös kiadás alkalmával készült tartalmatlan lelkendezést [V. A. Jókai a forradalom alatt. Vasárnapi Ujság (1874) december 27. 833—834.] figyelmen kívül hagyhatjuk, mert politikai pályájáról a máig érvényben levő ítéletet lényegében Gyulai Pál mondta ki: „Nem a meggyőződés és elvek embere, hanem a benyomások és hangulatoké”. (Bírálatok 1911. 151.) A forradalom alatt írt művek elemzésekor a „Jókai mint hírlapíró” című tanulmányában [Budapesti Szemle (1875) 17. sz. 202—216.] a szövegvizsgálatra méltatlannak tartott anyagot nagyon röviden intézi el s Pálffy Albert és Csernátony Lajos erényei, valamint Jókai hírlapírói gyengéinek összehasonlításával kitér a megjelölt feladat megoldása elől. Észrevételei az 1848 tavaszi és az 1849 eleji békepárti szereplésére vonatkoznak, amikor elmarasztalhatja az író a két radikális újságíró mellett. A népszerűség-hajhászásnak receptszerűen visszatérő vádja után a tanulmány lényeges mondanivalóját a záró sorokba sűríti. A „magyar irodalmi és politikai világ elkényesztetett gyermekéről” megállapítja, hogy az „irodalmi és politikai munkásságtól nem egyszer mintegy elszakítja a lelkiismeretet”. (Bírálatok. 151—152.)

Ferenczy Józsefnek az 1893-ban Győrött megjelent „Jókai, mint hírlapíró” című tanulmánya lényegében a forradalom alatt írt műveket felületes nagyvonalúsággal elintéző Gyulait követi, bár a szubjektív elfogultság helyébe a nem kevésbé torzító politikai tisztáramosdatás lép. Ferenczy szerint a sajtószabadság kivívása után hírlapi életünk jellemzője a „vásári láрма, a piaci feleselés és a demagógia féktelenkedése” (12.). Kifogásolja, hogy „a monarchikus elvek szavát túlharsogta az antidinasztikus áramlat zaja, az uralkodó ház iránti lojalitás védőit elnémította a vörös republikánusok terrorizmusa” (12—13.). A konzervatív szerző Gyulaiival szemben indokolatlanul dicséri Jókait, ki „e mozgalmas idők napi sajtójának egyik kiemelkedő szerepvivője a legteljesebb elismerést érdemlő módon töltötte be politikai hírlapírói és szerkesztői feladatát” (13.). Radikális ősi szereplését azért hagyja ki, mert „politikai lapszerkesztővé lett” (10.), de az Esti Lapoknak „a mérséklet hangján szóló” szerkesztőjével viszonylag részletesen foglalkozik (16—19.).

Az anyag ilyen hiányos és torz feldolgozása mellett nem csodálható, ha irodalomtörténet-írásunkban Jókai szabadságharcos szerepéről vázlatos anyagon alapuló, egymásnak ellentmondó nézetek uralkodnak. Csak a tárgyi tévedések kedvéért érdemes megemlíteni, hogy Prém József szerint az Életképek március 15-e után „rövid haldoklás után megszünik” (Jókai Mór élet és jellemrajza. Pozsony. Budapest 1904. 9.). Nógrády László szerint Kossuth októberi toborzó körútja előtt szűnik meg az Életképek (Jókai élete és költészete. Pozsony. Budapest 1902. 23.). Szerb Antal szerint pedig 1848-ban nem, csak 1847-ben szerkesztette Jókai az Életképeket (Magyar irodalomtörténet 1943. 335.). Pitroff Pál a debreceni Esti Lapok szerkesztőjének Kovács Lajost teszi meg Jókai helyett (Kemény Zsigmond. Kolozsvár 1907. 47.).

1930-ban lát napvilágot a „Jókai politikai beszédei” c. kétkötetes kiadvány bevezetőjeként Takáts Sándor „Jókai politikai pályafutása” c. dolgozata, mely az író hírlapi és politikai munkásságát mind e ideig a legrészletesebb körültekintéssel kísérő figyelemmel. Az értékes munka első fejezete (Jókai politikai szerepe 1848-tól 1853-ig) lényegében az író szabadságharcos tevékenységét öleli fel s gondos levéltári kutatások eredményeként hosszasan kitér a világi fegyverletét után lezajlott, Jókaira vonatkozó rendőrségi jelentésekre (42—50.). Minden

igyekezetével arra törekszik, hogy szétoszlassa az író lekicsinyléssel fogadott politikai működésével kapcsolatos tévhiedelmeket (22.), melyek Gyulai Pál bírálata, majd főleg Mikszáth (Jókai mint képviselő. Pesti Napló. 1893. dec. 22. 358. sz.) és Jókai Róza megemlékezései (Feszty Árpádné: Akik elmentek. Budapest, 1924. 38.) alapján vertek gyökeret az irodalmi közvéleményben. Igen komoly felkészültséggel próbálja beigazolni azt a nyilvánvaló tény, hogy Jókai művészete és politikuma azonos töről fakadt. Kár, hogy Takáts konzervatív elfogultsága s a „megcsonkított országunk magyarságához” szóló egészségtelen nacionalizmusa oly nagymértékben átítatja a „páratlan szerénységű” Jókai visszaemlékezéseit összegező tanulmányt, hogy szinte egyetlen objektíve elfogadható ítélete sincs.

A dolgozat általános tendenciájával ellentétben maga a szerző is igyekszik „szárnypróbálgatással” degradálni Jókai március 15-i tevékenységét (25.). Máskor pedig ellentmondástól sem riad vissza. Elismeri, hogy az Életképek tulajdonképpen „politikai lap” volt (erre nemcsak a folyóiratban, hanem Jókai visszaemlékezései között is bőséges anyagot talált), s mégis azzal magyarázza megszűnését, hogy „A mozgalmas, háborús időkben a szépirodalmi lapoknak nem nagy keletjük szokott lenni” (28.). Saját politikai állásfoglalását leplezi le, hogy a megalkuvást hirdető Közlöny-cikkeiben „Jókai bölcs mérsékletét s előrelátó józan politikáját” dicséri (36.), valamint az, hogy alaposan elvált a békepárti Esti Lapok célkitűzéseit (36—37.). A konzervatív szűklátókörűségben belül is jó adag politikai naivitás kell annak megállapításához, hogy a „minden ízben magyar Jókait” és a „kristálytisztá lelkű hazafinak” minősített, opportunistá Nyáry Pált (29.) azért támadják a radikális Pálfiék alaptalan rágalomokkal, mert a „kenyerüket féltették az Esti Lapoktól” (37.). Nem csoda ezek után, ha íróknak a detronizáció melletti lelkes kiállásáról Jókai kései, alaptalan és illogikus „Bukjunk el együtt” jelgés magyarázatát fogadják el. Véleménye szerint ugyanis Jókai azért teszi magáévá és propagálja a trónfosztást, mert neki mint írónak „akarva-nem-akarva követnie kellett a közhangulatot” (41.). Éles királyellenességét is kurtán-furcsán intézi el: „Az 1849. évben — főleg ifjabb költőink és íróink közt. — politikai divattá vált a Habsburgok ostromása” (43.).

A Takáts Sándor által felhasznált anyagot — a Pesti Hirlap decemberi számaitól eltekintve — Jókai emlékiratait, illetve az 1875-ben s ritkábban az 1912-ben kiadott „forradalom alatt írt műveinek” címei képezik. 1930-ban már igazán naiv történelemszemlélet kellett ahhoz, hogy az író kései memoárjait történelmi tényekként kezelje valaki. Az adatbeli tévedések mellett legalább a Jókai-féle emlékek ellenőrizhető közleményeiben előbukkanó, vaskos ellentmondásoknak kellett volna kötelező óvatosságra inteni a szerzőt. Ő azonban arra sem figyel fel, hogy a szabadságharcos cikkgyűjteménynek első kiadása nemcsak hiányos (ezt az 1912-es kötetből átvett idézettel támasztja alá), hanem enyhén szólva nem eléggé „szövegű”. A Délibáb c. cikk kezdő sorait pl. nem az Életképek, hanem az 1875-ös változtatott szöveg nyomán közli (27.). Több ízben előfordul, hogy Jókai visszaemlékezéseire hivatkozva von le téves elvi következtetéseket Takáts akkor is, amikor eredeti hírlapi anyag állhatott volna rendelkezésére (pl. a nemesi előjogokról való lemondást, illetve Kossuth toborzó-körútját illetően [27—28.]). Lényegesen veszélyesebb az a jelenség, hogy az emlékanyag felhasználásával, az eredeti hírlapi közlemény mellőzésével igen fontos kérdésekben torzít. Jókai 1848 októberében Kossuth megbízatása révén a forradalmi Bécsbe látogat. Az Életképekben követésre méltó példáról, „irigylésre méltó forradalomról” emlékezik meg. Ennek ellenére Takáts — az író utólagos magyarázkodásai alapján — csak annyit közöl Jókai küldetéséről: „Bécsbe érkezvén Jókai, hamarosan meggyőződött, hogy az ottani forradalomtól nincs mit várnunk. Sem lelkesedést, sem haderőt nem talált ott.” (29.). A filológiai pontatlanságot valósággal tetőpontra juttatja, amikor az 1875-ös kötet magyarázó jegyzeteit is (J. M. F. 35—37.) 1848-ban megjelent cikkeként említi, sőt — általános gyakorlatától eltérőleg — a „pontos lelőhelyét” is feltünteti (26—27.). Az író a szabadságharcos íráskor sajtó alá rendezésekor egyes cikkek megjelenési körülményeihez történelmi és társadalmi jellegű lapalji magyarázatokat csatol az értelmezhető első megemlékezés céljából. Takáts mind a „Forradalom vér nélkül” c., mind a Közlöny-cikkekhez fűzött utólagos jegyzeteket úgy tekinti, mintha 1848-ban az Életképekben, illetve 1849-ben a hivatalos lapban is szerepeltek volna (27., 36.). Hasonló vastag tévedéssel találkozunk máshelyütt is. Jókai szeptemberben követi Kossuthot az Alföldre, október 1-én elbúcsúzik a közönségtől s a búcsú szövegét dátum nélkül jelenti meg 1875-ben (209—210.). Takáts úgy véli, hogy e cikk a lap december 31-i megszűnése, Jókai Debrecenbe távozása előtt keletkezett s említést sem tesz az író radikális őszi szerepléséről (28.). A „forradalom alatt írt művekben” külön fejezetben, a nagy cikkek után szerepelnek a Charivari-rovat apró közleményei. Takáts a királyellenes október 22-i glossza lapalji jegyzetében közöl egy királlyal rokonszenvező szellemes szójátékot azzal a megjegyzéssel, hogy ezt „Valamivel később írta Jókai” (28.). Az igazság az, hogy a Charivari-fricskát nem később, hanem korábban, május 18-án írta Jókai s Takáts csak azért tartja október utáinak, mert a könyv technikai beosztása következtében hátrább került (191.). Az már szinte fel-

tűnést sem kelt, hogy az Életképek kimúlását — az általa előadottakból kikövetkeztethetőleg — 1848 szeptemberre teszi (28.). A Gyulai Pált szenvedélyesen s alapjában véve jogosan támadó szerző a „harcos kis úr” tényleges igazát sem hajlandó akceptálni. Könnyűszerrel bizonyítható lehetetlenség, hogy a Közlönybe, a Pesti Hírlap számára 1848 decemberében írt Jókai-cikkek kerültek volna 1849 februárjában (30., 33.). Az is tévedés, hogy Jókai január 7-ig szerkesztette a Pesti Hírlapot s utána költözött Debrecenbe (32.). Takáts azon kijelentése, hogy Jókai 14 cikket írt a Közlönybe, arra mutat, hogy a szerző nem nézte át a hivatalos lap példányait (36.) s azt sem veszi figyelembe, hogy Szabó László már 1912-ben 19 Közlöny-cikkét jelentetett meg (F. a. 59—107.). Alaptalan az a tárgyi közlemény, hogy a detronizáció után támadta Jókai Madarász Lászlót (40.), valamint az, hogy a rendőrminisztert ért rágalom, „Jókai lapjának e rettenetes vádjai valónak bizonyult” (41.). A tévedés elkerüléséhez elég lett volna, ha a szerző Jókai utóíratait, esetleg már a szabadságharc idején keletkezett írásait felhasználja. A „Politikai siboeth” c. cikksorozat itt is kizárólagos Jókai-alkotásként szerepel (37.).

A felszabadulás után Juhász Géza Az írók szerepe c. tanulmányában az 1849-ben Debrecenben szereplő írók munkásságának ismertetése közben részletesen foglalkozik az Esti Lapokkal s közte Jókai működésével. (A forradalom fővárosa Debrecen. 1949. 263.) A tanulmányban az Esti Lapok és Jókai szerepe a kelleténél jobban egybefonódik, s így az értékes szemelvény-gyűjtemény melletti elvi megjegyzések nem mindig segítik elő az író szerepének tisztázását. Dezsényi Bélának „A forradalom és a szabadságharc” c. dolgozata vázlatoszerű szűkszavúsággal siklik át az író forradalom alatti munkásságán (Dezsényi Béla — Nemes György: A magyar sajtó 250 éve I. Bp. 1954. 86—121.). Néha túlságosan szorosan tapad Gyulai Pál megállapításaihoz, máskor az író igazolhatóan téves kései megjegyzését teszi magáévá. Már Gyulai is jogos fenntartásokkal fogadta, hogy 1849 februárjában a Közlöny hasábjain a Pesten keletkezett decemberi cikkeit hozta nyilvánosságra Jókai. Dezsényi Béla ennek ellenére az író magyarázatával ért egyet (116.). Jókai 1849-es királyellenes kiállásában nem lát mást, mint megalkuvó taktikázást. „A békepárt beszünteti a nyílt ellenállást: az Esti Lapok a köztársaságot dicsőíti” (117.). Még Szinyei bibliográfiája nyomán sem veszi figyelembe, hogy írónk jóval a detronizáció előtt lép fel a respublica mellett, s a Habsburg-dinasztia ellen. Jókai hírlapírói munkásságából fakadó tanulságokkal élesen ellenkezik az a megállapítása is, hogy az író azért távolodik el az egyezkedőktől, mert „a békepártnak már nem volt szüksége Jókaira” (118.). Tény és való, hogy maga Jókai szakít Kovács Lajosékkal és Nyáry Pálékkal. Érthetetlen továbbá az is, hogy Dezsényi az Életképek és Jókai radikális őszi időszakáról teljesen megfeledkezik, s úgy tesz, mintha a folyóirat aug. 27. a Petőfivel való szakítás után megszűnt volna (100). Apró filológiai pontatlanság eredménye Dezsényi azon megjegyzése, hogy a Pesti Hírlapon „Jókai neve csak a január 3-i számon jelenhetett meg” (101.).

Nem kétséges, hogy Kemény G. Gábor legújabbban megjelent kötetének széleskörű tájékozottságon alapuló, elfogulatlan észrevételei nyújtanak legértékesebb segítséget az író szabadságharcos tevékenységének felkutatásához (Társadalom és Nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Bp. 1957).

A Jókai-publicisztikával foglalkozó tanulmányok nem az adott anyag tanulmányozásából, hanem egy eleve kijelölt elvi konstrukcióból indultak ki s jutottak olyan helyt nem álló következtetésekhez, melyet az egész irodalomtörténet több-kevesebb hűséggel elfogadott. Feltétlenül igaza van Barta Jánosnak, aki éppen Jókaival kapcsolatban jegyzi meg, hogy „egy író és művét — legalábbis első lépésénél — saját igénye szerint próbáljunk megítélni” (Jókai és a művészi igazság. Irodalomtörténet. 1954. 4. sz. 401.). Az sem lehet kétséges, hogy Jókai forradalom alatti szerepének felmérése az 1848—49-ben írt művek felkutatásával kezdődik.

Nem könnyű megállapítani, hogy milyen cikkeket írt Jókai a szabadságharc idején. A „népek tavaszán” a márciusi események hatására minőségi változás következik be a sajtó életében. A cenzúra eltörlése után a gyorsan pergő történelmi változások az érdeklődés központjába kerülnek. A tájékoztatás és a tömegagitáció elsősorban a hírlapok feladata lesz (Felszólítás az időszakai sajtó orgánumokhoz. OL 1848. Min. lvt. OHB 240.). Gyorsan szaporodnak a különböző sajtóvállalkozások, megnő az újságírók száma s maguk az írók is minden addiginál nagyobb mértékben vállalkoznak szoros értelemben vett hírlapírói munkára. Forrongó politikai légkörben, élő szeizmográfként jelzik a változásokat, az igaz szó meggyőző erejével, az események hiperbolisztikus felvételével igyekeznek a hatást növelni s a gyors igény kielégítése miatt számos alkalommal kényszerülnek írói rangjukon aluli írók közzétételére. Éppen ezért fokozott mértékben igyekeznek egyrészt inkognitóban maradni, másrészt szubjektív ügyüknek vallva a szabadságharcot, személyesen is kiállnak mellette (vö. Szinyei József: Hírlapirodalomunk 1848—49-ben. Vasárnapi Újság [1865] 43., 63. sz.; Neményi Ámbros: A francia forradalom hírlapjai és hírlapírói. Budapest 1885. 6—77.; Szinyei József: Hírlapirodalomunk 1848—49-ben. Budapest, 1887. 1., 2., 3., 5., 6., 16. old.; Ferenczy

József: A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. 437—473.; Kereszty István: Hirlapok és folyóiratok 1867-ig. Budapest, 1916. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke V. köt. 20.; Dezsényi Béla: A magyar hirlapirodalom 1848—49-ben. Irodalomtörténet [1949] 1. sz. 105—116.). Ez magyarázza, hogy jóval több, mint ezer pszeudoním, álnév és kézjegy található az 1848—49-es folyóiratokban. Az abszolutizmus sajtópolitikája és a polgári irodalomtörténet elutasító álláspontja miatt e kézjegyek áttekintése még mindig a jövő feladata.

Jókai elsősorban mint újságíró és folyóirat szerkesztő vesz részt a szabadságharc küzdelmeiben. Munkáinak jó részét aláíratlanul vagy kézjegy nélkül jelenteti meg. A tartalmi és formai heterogenitás sok esetben bizonytalanná teszi a stíluslemzés és az elvi okfejtés vizsgálatának értékét. A mikrofilológia sajátos eszközeinek körültekintő alkalmazása azonban nagyon sok esetben eligazít.

Novellái mellett főleg felhívásait vagy szerkesztői megjegyzéseit hitelesíti névaláírással Jókai. A szabadságharc alatt használt négy kézjegye közül Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon (Budapest. Akadémiai Kiadó. 1956. 573.) című kötete megemlíti kettőt (J. M. ☐), a továbbiakról azonban (J. és ☐) megfelelnek, mint ahogy az 1848—49-ben alkalmazott álnévek között sem igazít el az értékes kiadvány. A J. M. betűjelet legtöbbször az Esti Lapokban; ritkábban az Életképekben használta Jókai. Levelezése alapján minden életrajzírója megemlíti, hogy 1847. január 1-től kezdve 1848. március 16-ig a Jelenkor újdondásza volt a fiatal író. A Budapesti Napló című rovat „újságjai” alatt kizárólag ebben az időben fordul elő a ☐ kézjegy, mely minden kétséget kizáróan Jókait rejti.

Szabadságharc alatt írt műveinek felkutatásában kiinduló pontot az író bizonyíték erejű feljegyzései képeznek. Az 1875-ös kiadás és annak nyomán a különböző bibliografikus felsorolások számos J. kézjeggyel ellátott Esti Lapok és Közöny-cikket tartalmaznak. Magánfeljegyzésében 1848-ban keletkezett művei között kettőt is említ, mely alatt ☐ betűjegy áll (A régiségbuvár, Egy férj, ki párbajt viv). A két elbeszélés a továbbiakban is szerepel Jókai összes munkái között.

Jókai szerkesztői nyilatkozatából kiderül, hogy az írói álnéveket tiszteletben tartotta s (az Esti Lapok kivételével) nem keverte a különböző rejtjeleket. Megkönnyíti a tájékozódást, hogy az aláíratlan cikkek sorozatban jelennek meg. Az 1875-ös kiadásban az egyes Charivari-cikkláncolatokból csak egy-kettőt említ, de ez elegendő bizonyíték számunkra, hogy a többi is tőle származik. Az április 2-i cikkek (Ék. 443.) közül pl. csak kettő szerepel a Jókai rendezte kötetben, de az 1912-es kiadásban Szabó László — nagyon helyesen — újabb hármat megemlít belőle (JMF 164.; F. a. 177—178.), de még így is hat hiteles cikk kimarad. A július 2-i Charivari-rovat 20 cikke közül (Ék. 21—24) csak egy szerepel a kötetekben (JMF 183.; F. a. 207—208.). Előfordul, hogy az apró híryanagot tartalmazó írások között vagy után más író cikksorozata is helyet kap, de akkor a kiválasztva megjelölt szöveg alatt vagy kézjegy vagy aláírás található. Június 4-én és 18-án pl. „Cs. Gábor” ír Jókai Charivarijába beékelve egy cikkláncolatot (Ék. 722—724., 789.). Az április 30-i Charivari-gyűjteményben Vajda János is névaláírással számol be a pesti egyetemi küldöttség bécsi útjáról (Ék. 564—567.). Az április 23-án megjelent Charivari-anyag 534—539. lapig Jókai írása. Utána következik ugyan négy cikk, amely nem a szerkesztőtől származik, de valamennyi el van különítve, beküldetett, Kis Démon, Samarjay Károly, Orbán Pető aláírással. Közvetlenül ezeket az idegen írásokat megelőző cikk pedig az 1875-ös kiadásban is szerepel.

Jókai az Életképek egyes példányaikat indokolatlanul nem veszi figyelembe a kötet anyagának összeválogatásakor. Nagy a valószínűsége, hogy a lap összes száma nem is állott a rendelkezésére. Ezt a lehetőséget Szabó László is megengedi (F. a. 318.). Leveleiben és visszaemlékezéseiben maga Jókai is panaszkodik, hogy folyóiratának példányai lappanganak, s bizik abban, hogy egyszer majd előkerülnek. Több olyan Életkép szám jelent meg, melyhez az 1875-ös kiadás nem nyújt segítséget (márc. 19, 26, jún. 11, 25, okt. 8, 15, nov. 5, dec. 3, 17, 24, 31.), mert Charivari-rovataiból nem jelentet meg semmit.

Hogy egy sereg aláíratlan cikk között eligazodjunk, korábbra kell visszanyúlnunk. 1847. június 5-én „Jókay Mór” aláírással megjelent szerkesztői nyilatkozatában felsorolja a különféle részterületek és rovatok munkatársait, anélkül, hogy magát említené. A reszort-feladatok kijelölésekor azonban nem mondja meg, hogy ki írja a Színházi rovatot, Külföld művészi és szépirodalmi mozgalmainak ismertetését, az „érdekesebb napi eseményeket” feldolgozó Mi hir Budán?, valamint a „népszerű és világszerű kuriózumokat” tartalmazó Egyveleg című rovatokat. Nyilván egy sereg feladatot magának tart fel s az sem kétséges, hogy maga elsősorban a ki nem osztott részterületekkel foglalkozik. 1848—49-ben már egészen más elgondolások alapján működik az Életképek (az Egyveleg rovatnak nyoma sincs, a Színházi rovat közleményeit legtöbbször Bulyovszky írja) s különböző rovatösszevonás következtében írókra szabott mindenek rovatok keletkeznek. A Mi hir Budán, A Nemzeti Színház és más mindenféle, Charivari, sőt a Mi hir kis Ázsiában? című rovatokban vegyesen

foglalkozik Jókai napi kérdésekkel, paródiákkal, komoly hírekkel és lelkesítő felhívásokkal. Levelezése is arról tanúskodik, hogy az Életképeknél is egy kicsit mindenese volt lapjának. Az Életképek szerkesztésével kapcsolatban írja anyjának 1848. február 27-én, hogy „mióta senkire sem bízom semmi dolgomat, hanem végzem magam, azóta minden ügyem rendszerben megy” (OSzK). Emellett szinte minden haza (azaz anyjának vagy Károly bátyjának) írt levele nagy elfoglaltságról számol be s indokolt nagy termékenységet már ekkor is feltételezünk.

Az Életképek aláíratlan cikkei legtöbbszörében találunk Jókai szerzőségére valló apró áruló jeleket. Megengedi a szabad vitát, olyan cikkeket is közöl, amellyel nem ért egyet s igen gyakran szerkesztői megjegyzést csatol hozzájuk. Egyetlen aláíratlan Életképek cikk sincs, amelyhez Jókai különvéleményt fűzne. A többihez azonban még akkor is hozzászól — nemegyszer pajtáskodó összekacsintásként — ha egyetért a közöltekkel. (Ék. jan. 16. 87. ; máj. 28. 695. ; jún. 11. 761. ; szept. 10. 351. ; dec. 31. 861.) Az irodalmi vita rovatot Síkei Károly vezeti, de egy aláíratlan vitacikkben ironikusan említve Vahot Imre névadó fantáziáját, megjegyzi, hogy a címzett — a közlemény elolvasása után a cikk szerzőjét „Rosszkatynak fogja hívni” (Ék. 1847. aug. 15. 291.). Nem kétségs, hogy ebben az esetben saját neve átírástételét bízta irodalmi ellenfelére. Irónk rovaibaiban szereplő cikkgyűjteményben sűrűn találkozunk „Mondanivalóink” feliratú szerkesztői üzenetekkel nyilván nem idegen író munkái közé építve. Egyedül ő alkalmazza azt a technikai fogást is, hogy az elkészített cikkhez zárószakaszként csatolja a lapzártaor érkezett legújabb híreket (Ék. ápr. 2. 448. ; máj. 21. 668.). Egy július 23-i tudósítás is elárulja a szerzőt : „— Hallotta ön, hogy Jókai belefult a vízbe? (már mint én magam)” (119.).

A debreceni Esti Lapoknál lehet a legnehezebben megállapítani egy-egy cikk szerzőségét. Jókai ugyan a békepárti folyóirat szerkesztője, de elsősorban Kazinczy Gábor és Kovács Lajos tetszés szerint írnak az Esti Lapokba. Kovács Lajos szerint „annyit kötöttünk ki Jókaitól, hogy ha szükség lesz rá használhassuk a lapját” (Az 1848—49-iki pártok és az „Esti Lapok”. Hazánk. 1884. 199.). Kovács Lajos visszaemlékezéseiben más helyen is elárulja, hogy „Jókai szerkesztői és kiadófi firmája alatt” jelent meg az Esti Lapok (A békepárt a magyar forradalomban. Budapest 1883. 59—68.). A Március Tizenötödike február 24-i vezércikkében írja Pálfi Albert, hogy Jókai lapját valóságos megrohanták Kovács Lajosék : „Jókai Mór barátunk egy Esti lapot indított meg tegnap előtt. Miként szomjazó szarvas az erdei patakra, úgy rohant ezen este virágzó növénykére az említettük fanyar lelkű compania, és mint hernyók meg akarják azt fosztani zöld levélkéiktől. És a szerkesztő az első egy pár számban nem tudta virág-kertjét a kártekonny férgektől megmenteni. No de arra való lesz a szerkesztői olló és veres kréta, ezen jeles hernyó tojás tisztító eszköz, hogy a bajnak eleje vétessék. Azonban mi a politikáról és a fikikáról kezdünk beszélni. Azon emberek nagyon jól tudták azt, hogy ha saját tulipán illatú neveikkel lépnek fel, a közönség a lapkihordókat az első este ahol találja, sonica agyonütögeti. Ok tehát a radical Jókai ismert jó hangzásu neve alatt bujnak elő sötét oduikból.” (10. sz. 37.) Petőfi után Kossuth által is kiközösített fiatal író prédaként hull a békepárt karmái közé. Filológiai eszközökkel be lehet bizonyítani, hogy az Esti Lapok legexponáltabb cikkei Kazinczy Gábor és Kovács Lajos írta ; Nyáry Pál és Kemény Zsigmond pedig ugyancsak igyekeztek kézbe tartani a „tapasztalatlan” szerkesztőt. A békepárt vezeterei azonban „nem mertek saját tulipánillatú neveikkel” szerepelni s éppen ezért igyekeztek minden körülmények között titokban maradni. Sokfajta kézjegyet alkalmaztak s névtelenül is jelentettek meg cikkeket. Éppen ezért az Esti Lapok vizsgálataánál azt is szemügyre kell vennünk, hogy mely írások nem származhatnak a szerkesztőtől. Jókai ugyanis alig ír vezércikket s elsősorban a Charivari-rovattal törődik (Juhász Géza i. m. 299., 310.).

Az Esti Lapokban megjelent Jókai-cikkek hitelességének megállapításánál nagy segítséget jelentenek a hírlapok közötti polémiák, és a békepárt tagjainak kétes értékű visszaemlékezései. A szabadságharc alatt megjelent viszonylag szépszámú hírlapban az egyes pártárgyalatok között végig megfigyelhető a polemizálás (l. A Nemzetőr Hírlapi Csatározó c. rovatát. 1848. jún. 3). Különösen éles vita alakul ki egyfelől a Március Tizenötödike és a Debreceni Lapok, másfelől a debreceni Esti Lapok között. A viták gyakran tartalmaznak olyan célzást, amely segítségével megfejthetők az egyes kézjegyek. Különösen a Madarász József szerkesztette Debreceni Lapok és Pálfi Albert Március Tizenötödikéje leplezték le sikerrel, de a személyeskedés elkerülése miatt virágnyelven, csak a beavatottak számára hasznavehető formában a békepárt tagjait. A Debreceni Lapok 1849. február 27-i első számában előforduló célzás (az „Esti Lapok nyári öltözetben jelennek meg”) Nyáry Pálra a lap főmunkatársára vonatkozik. Csekély fantáziát kíván, hogy az ilyen kitételek szereplőit megfigyelhessük, mint „J. urnak beszéltem, Ny. is értsen belőle” (M. T. 1849. febr. 24. 38.). A Március Tizenötödike márciusi számai valóságos támadássorozatot indítanak az Esti Lapok írógárdája és a békepárt vezeterei (Kovács Lajos, Kazinczy, Nyáry, Szunyogh Rudolf, Tóth Lőrinc és nem egy esetben Jókai) ellen. Március 22-én a Tavaszodik c., Téli Péter aláírású

cikk kimondatlanul is Nyáry Pállal gúnyolódik, mert a közlemény szerint távoznak akár a „kovácsmühelyből”, azaz Kovács Lajos pártjából s óvakodik a „szunyogoktól”, azaz Szunyogh Rudolftól, aki az Esti Lapok számára a kauciót biztosította (M. T. 126.). Másnap Csernatoni Mákvirágok c. rovata Kazinczy ellen emel szót (M. T. 128.). E virágnyelv alkalmazása a Jókait megbélyegző sorokban is előbukkan. „Csak még azt tanácsolom önnek fogadja meg Jókai Mórt rendes dolgozó társnak, nála jobb republicanust egy szálát se kap, ha csak újra meg nem szállja az átkozott kovács betegség és álomba nem ringatják lelkét a körülöngő szunyogok” (M. T. 1849. ápr. 4., 173.). A Március Tizenötödike 1849. április 16-án úgy reflektál az Esti Lapok egyik cikkére, hogy „tavaly még gúnyolta Ludovicus Kovácsot Jókai”. Ebben az esetben a szerkesztő támogatását élvező Kovács Lajosról rántja le a leplet Pálfiék lapja. Amikor az április 21-i szám a „kazinczyánus stílust” gúnyolja (225.), akkor az Esti Lapokban frogató békepárti főkorifeust, Kazinczyt leplezi le. Csernatoni Mákvirágok c. rovatában említi hogy két képviselő nem akarta a detronizációt elfogadni: az egyik „céhbeli”, azaz kovács vagyis Kovács Lajos, a másik pedig szabadságra távozott (226.), tehát nyilvánvalóan a politikai életből kiszorult Nyáry Pálról van szó. A Március Tizenötödike május 3-i száma is egy „kazintzyádával” vitáz (265.) s a május 16-i „Anti-Kazinczyada” is Kazinczy ellen szól (309—311.). A március 29-i számból kiderül, hogy az Esti Lapok X. kézjegyű zsurnalisztája Kovács Lajos (149.), az A. B. C. kézjegyű pedig „Gábor druzsám”, vagyis Kazinczy. A Debreceni Lapok említette „jókaizált” Közlöny-számok is félreérthetetlenek (1849. márc. 10. 23.).

A nagyszámú aláíratlan vagy bizonytalan kézjeggyel megjelent Esti Lapok cikkek közötti eligazodást előmozdítják az írók saját műveikről írt kései megemlékezései. A békepártiak „szépitő” visszaemlékezései évtizedek múlva is sok fontos kérdést torzítva mutatnak be, de a magánhasználatra készült feljegyzéseik hitelesek. Az Esti Lapokban sűrűn szereplő Kazinczy Gábor, miként Jókai az abszolutizmus idején „Munkálataim jegyzéke” címen az Akadémia kéziratrában fellelhető kézírásos anyagot hagyott hátra, amelyben összegyűjti addigi alkotásait. (MTA Tört. 2 r.-86.) Felsorolja az 1849 tavaszán írt békepárti cikkeit is, bár a lap példányai abban az időben hozzáférhetetlenek voltak. Arany János szerint az A. B. C. kézjegyű szerzője Kazinczy Gábor. Ezt maga az író sem tagadja, sőt azt is elárulja, hogy milyen cikkeket jelentetett meg ezen az álnéven. E felsorolás azonban a megfelelő ellenőrzés hiányában olyan írásokat is tartalmaz, amelyek Kazinczytól származtak ugyan, de nem az említett kézjegy alatt jelentek meg. A szerző ebben az esetben sajátjének tekint olyan munkát is, amely nincs aláírva s így eleve nem lehet Jókaié. Rávezet bennünket arra is, hogy több kézjegy is Kazinczyt rejti. Ilyeténképpen derül ki többek között az, hogy az A., Z. és Q. kézjegyű írások, mint pl. a Bem és a Mártius vastag pofája c. (ápr. 22.) Esti Lapok közlemény nem Jókaitól származik, jöllehet ezt a lehetőséget még Juhász Géza is fenntartja. (A Szabadságharc fővárosa Debrecen. 292.) Az Y. titkos jel nem Jókai álneve. Egy 1849. február 23-i cikkben azt írja az Y. kézjegyű szerző, hogy „Pestről jövök”, már pedig Jókai ebben az időben nem járt a fővárosban. Kovács Lajos 1873-ban kiadott Jókai ellenes Független című napilapjában is szerepel az Y. kézjegyű Esti Lapok cikkírója. (Január 6.)

A hitelesség megállapítását elősegíti a két folyóiratban megjelent cikkek vizsgálata. Előfordul ugyans, hogy Jókai az eredeti cikk alá nem ír semmit, de másodszeri közlés esetén használja kézjegyét. Az Esti Lapok március 6-i számának a „Nemzetiségi kérdések” című cikke jeltelen (1.), de a Pesti Hirlapban ugyanez a cikk már J. kézjeggyel van ellátva (május 3., 28.).

Vannak olyan cikkek, amelyek bár Jókai titkos jegyeiben jelentek meg, mégsem tulajdoníthatók írónknak. A Budapesti Híradó mellett a hazaáruló Vida Károly Figyelmező című lapjában 1848. július 19-én megjelent ☉ kézjegyű „radikális büzt” gúnyoló cikk stílusában is elűt Jókai írásaitól s már csak azért sem lehet Jókaié, mert az író még 1849-ben is tiltakozik az ellen, hogy Vidával együtt emlegessék (EL. március 1., 1.). Egyébként is ugyane kézjegy alatt 1849 elején jelenik meg a „Nyitrai levelező” helyi ügyek közeli ismeretét eláruló cikksorozata, márpedig Jókai Debrecenben tartózkodva aligha foglalkozhatott nyitrai problémákkal (febr. 8., 155.). Vidéki folyóiratoknál egyszerű sajtóhiba következtében is találkoztunk Jókai kézjegyével. A Kőváry László „felszerkesztésében” megjelenő kolozsvári Ellenőr 1848. július 16-i számában nyilvánvaló elírásból eredhet a J. kézjegy alkalmazása (163.), mert a későbbiekben a cikk szerzője már a „J... a” jelet használja (aug. 8., 11.). Az Esti Lapokban is előfordul, hogy egyik állandó rovata alól sajtóhiba következtében lemarad a kézjegy s a jeltelen cikket egyéb bizonyítékok híján nem tulajdoníthatjuk Jókai-írásnak.

A Tájékoztató c. glosszák Z. kézjegye alatt Kazinczy Gábor írásai s mondanivalója és stílusa egy meg nem jelölt írásban sem változik (EL. május 4., 1—2.), sőt a szerző utal is benne korábban keletkezett azonos című saját cikkére, amely alatt viszont már Kazinczy kézjegye szerepel. Más a helyzet a Pro memoria c. glosszákkal. Az Esti Lapokban sűrűn vissza-

térő, Kazinczy kézjegyével megjelent cikk egy alkalommal jeltelenül is napvilágot lát. Jókai ezt az egyetlen hasonló című művet magáénak tekinti az 1875-ös kiadásban, míg Kazinczy kései feljegyzésében nem szerepel (EL. márc. 8., 3.; JMF. 118.; F. a. 122.). Jókai bár az Esti Lapok aláíratlan cikkeinek tekintélyes részét sajátkezűleg írta, szerkesztői megjegyzéseivel itt is sokat elárul. Február 27-én jelent meg pl. a Komoly szó egy támadásra c. cikk, melyhez külön megjegyzést csatol J. M. kézjegyvel. A szöveg egész gondolatkörétől eltérő jegyzet arra mutat, hogy a cikk nem Jókai írása.

Az Életképekben megjelent „J. Δ” kézjegyű cikk sem lehet — legalábbis teljes egészében nem — Jókaié (máj. 7., 593—594.), mert a Δ jelzet korábban is előfordul s a cikkíró a nőemancipációról írva jelenti ki, hogy „bálványozott bábok voltunk” (ápr. 30., 593—594.). A jelzett cikk szerzője minden bizonnyal nő s Jókai csak segíthette, vagy felelősséget vállalhatott a közös munkáért. Az azonos cím alatt szereplő jelölt és jelöletlen két cikk, amelynek témája is rokon, Jókai szerzőségére mutat (Szent és nem szent háromságok. Esti Lapok 1849. jún. 11., 27.; Ék. 1848. júl. 16., 84.). Az Esti Lapok február 26-i száma közli a Fiam Mór! megszólítású levelet, melynek anyaga és stílusa Jókaira vall s az aláírásként szereplő „szerető apád Márton” a később kedvelt vicclap-álnevének a Kakas Mártonnak egyik variációja (3—4.). Annál is inkább lehetséges ez, mert már a szabadságharc alatt szerepelteti a „politikus csizmadiát” (ÉL. ápr. 13., 2.; F. a. 261.; JMF. 223.). A saját magához írt humoros levelek is megtalálhatók jóval később is (Levelek: Saját magához. Kakas Márton tolltaraja. Pest. 1860. II. k.). Jókai kései visszaemlékezéseiben az Esti Lapokban szereplő „Nyiri leveleket” is sajátjának tekinti.

Természetesen ezek után még mindig marad olyan írás, melyről nem tudjuk biztosan, hogy Jókai-é, vagy sem. A Bajza József szerkesztette Kossuth Hírlapjában előforduló kézjegy (⊙) számos cikkéről kimutatható, hogy nem Jókaié (1848. aug. 23., 206.), de egy hasonló jelzet alatt Jókai kedvelt és gyakori rovata a Fővárosi Ujdonságok is megjelenik, amelyről már nehezebb biztosat mondani (1848. okt. 1., 258.). 1848 elején a Pesti Divatlapban hasonló cikkek látnak napvilágot ⊙ kézjegyvel (márc. 23., 382.). A Pesti Divatlapban az „O” jelzet alatt megjelenő színházkritikák nem Jókai, hanem Obernyik Károly munkái (1848. ápr. 20., 579.).

Jelenleg az előforduló bizonytalanságok ellenére is kimutatható az író 1848—49-ben keletkezett, irodalmi értékű cikkeinek hitelessége. Jókai forradalom alatt írt műveinek utóéletét vizsgálva, elsősorban azokat a munkákat kísérvük figyelemmel, amelyek kimaradtak az eddigi gyűjteményekből, vagy szövegcsontkítással, változtatással kerültek az olvasó elé. Folyóiratokban lappangó, elfelejtett cikkei rendkívül tarka képet mutatnak mind tartalmi, mind formai szempontból. A nagy anyag miatt a különböző típusú cikkekből s főleg az eddig általában háttérbe szorított radikális írásokból közlünk izelítőt.

Nagyszámú, csekély értékű aktualitását veszített hírközlés (Ék. jún. 4., 720.; jún. 11. 760—61.; aug. 6., 186.), haditudósítás (EL. febr. 26.; PH. máj. 20., 67.), indifferens anekdota (Ék. máj. 14., 634.; jún. 11., 761—762.; aug. 16., 218.), igaztörténet (Ék. ápr. 23., 538.; jún. 25., 816—817.), rablókaland (Ék. jún. 25., 816.) és törvénycikk-magyarázat (Ék. márc. 19., 383.) megjelentetését mellőzi Jókai. Egész sor rémhíreket cáfoló cikket hagy ki a kötetből. Jellemzésükre a József Attilára emlékeztető összefoglalást idézhetjük: „Annyi hír jár felénk, hogy mint a vers mondja:

*Ha a Duna, Tisza mind tinta volna,
S hat vármegye mind diák volna,
Mégsem tudná azt megírnya:
Mit össze nem hazudnak a városba.”*
(Ék. jún. 25., 818.)

Kimarad a Mi hir Budán? c. rovatban megjelent részletes beszámoló a március 15-i és az utána következő eseményekről (Ék. márc. 19., 382.). Jókai kötetben kiadott Pesti leveleivel azonos értékű Nyiri leveleit indokolatlanul mellőzik a gyűjtemények.

Jókainál még részben érthető, hogy olyan anyagról is megfélekedezik, amely szorosan kapcsolódik 1848—49-es tevékenységéhez, vagy szubjektív véleményét tükrözi. Szabó László a nemzeti kiadás szöveggyűjtője azonban már komoly mulasztást követett el, amikor az író elvileg értékes írásairól megfélekedett. Október 22-én említi Jókai, hogy Csernatonival „Bécsben voltunk kiküldve”, majd november 12-én a friss benyomások hatása alatt beszámol császárvárosi tapasztalatairól, amikor „Fegyverben járt a népnek ifja s véne, minden ajk véres szabadságról beszélt, minden szögleten a harcok zászlója lobogott, az utcák torlaszokkal voltak elzárva, a bástyákon az ágyúk visszhangja dörgött. Dicső kétségbeesés. Irigylésre méltó forradalom. A nép halált ordított zarnoka fejére.” (Ék. 630.) Nyoma sincs

itt a „vörös” barikádharcoktól való félelemnek, hiszen „irigylésre méltó forradalomról”, követésre méltó példáról emlékezik meg Jókai.

Az Esti Lapok március 1-i vezércikke (1.), valamint a március 15-i személyekre konkretizált polémiája az írói portrét egészíti ki. Saját hírlapírói munkásságára is fényt vet a vidéki levelezőknek írt szerkesztői üzenete: „Felszólítjuk egyszersmind tisztelt vidéki levelezőinket, hogy amennyire lehet mentül többször és minél rövidebben írjanak. Dicsérni ne igen dicsérjenek minden embert, hanem annál inkább róják meg, aki úgy érdemi; *ha tetszik irhatnak ánevek, vagy éppen semmi nevek alatt*. Csak igaz legyen, amit írnak, megpaprikázhatják kedvük szerint. A szerkesztőség neveiket el nem árulandja. Irjanak bátran, szabadon, mi kiadjuk és helytállunk érte. Korbácsolják fel az apró kényuracskákat, kikkel a törvények sem boldogultak, s kikről, féltében, a nép beszélni nem mert; a sajtó arra való: hogy bitor hatalmukat megtörje s mi nem félünk haragjok súlyát magunkra idézni. Éles satyrát a megkövesült társadalmi előítéletek ellen, mi a fegyvert önk kezébe adjuk. Nem kell félni, vajának vele mélyen, jó mélyen, gyökerestül ki kell irtani a megrögzött gonoszt s azt csak a guny és nevetség gyógyíthatja ki leghatályosabban. Ha levelezéseink meg találnának gyűlni, számukra a lap belsejét is készek vagyunk megnyitni.” (Ék. ápr. 30., 568.) Az Életképek szerkesztői programja (1847. jún. 5., 748.) s a hivatalvállalás elutasításának oka (1848. ápr. 30., 569. 1.) határozott lapírányítási elve miatt érdemel figyelmet.

Igen sok radikális cikk szorult ki utólagos megfontolás alapján a kötetekből. A „tisztelt honatyákkal” szemben gyakran áll ki Petőfi igaza mellett (Ék. márc. 23., 398.; ápr. 30., 568.). A márciusi fiatalok elleni támadás idején, amikor Vasvári Pált kirabolják, bátran lép fel az értelmi szerzők ellen: „Vasvári Pált, kedvelt népszónokunkat, egyikét a legmerészebb szellemeknek vasárnap éjjel kirabolták. Többek között kézíratait is elvitték, mely körülmény könnyen azon gyanút kelti föl bennünk: hogy a sötét merénylet politikai volt. Hát ennyire jutottunk már? Ezután már csak a titkos éjjel elfogatások, vendéglobi megmérgezések és utcaszegleteni leorgyilkolások vannak hátra. Ide haza vagyunk e hát vagy Muszkaországban? Azok, kik a fegyvert letették velünk, gondoskodtak e arról, hogy személyes bátorságban létünk véde legyen?” (Ék. máj. 14., 635.) A márciusiakkal egyetértve foglal állást a radikális újságírás mellett (Ék. ápr. 16., 507.), a sajtószabadság megnyirbálása (Ék. márc. 23., 397—398.) és a cenzus ellen (Ék. márc. 26., 445.; dec. 10., 758.). A Pilvax-fiatalokkal együtt harcol az Unio létrejöttéért s a politikai foglyok kiszabadításáért (Ék. ápr. 16., 508.). Az elharapózódott zsidópogromokat Petőfikkal együtt itéli el (Ék. ápr. 23., 537.; ápr. 30., 563.; máj. 7., 604—605.; jún. 4., 1723.; aug. 13., 218. old.).

Amikor a reakciós hírlapírók azzal vádolják Petőfit, hogy nem akar fegyvert fogni hazájáért (Nemzetőr. 1848. szept. 10., 169.) egyedül Jókai közli, hogy „Petőfi is elutazott kötelességét, mint becsületes hazafi, teljesíteni”. A félreértések elkerülése végett még a J. M. kézjegyét is aláírja a bejelentésnek (Ék. okt. 1., 445.). Lehetetlen nem Petőfi igazát kiolvasni a következő decemberi híryanagból: „Telegraph. A királynak megjött az esze. — Felfogadta, hogy nem lesz többet király. — Mező Dániel urat Hajdu Bőszörményen bizodalmasan felszólítjuk, sziveskedjék nekünk azon korszerű versét megküldeni, melyben minden stropha ezen végződik: »van oh, van *kegyes, jó, szeretett királyunk!*« — Kiadjuk.” — (Ék. dec. 10., 762.) Október 29-én konkrét adatokkal bizonyítja Petőfi igazát: „Az a hire, hogy Olmützben rá is lőttek a királyra, hanem helyette Ferencz Károlyt találta vállba. Tehát sehoh sincs többé szeretett király!” (Ék. 572.). A békepártiságból kigyógyult Jókai a Pesti Hirlapban Petőfit, mint kitűnő katonát első helyen említi egy felsorolásban (jún. 19., 161.). Október közepén Lamberg és Latour elfitélésével egyidejűleg a Tánácsics melletti kiállítás is megtalálható (Ék. okt. 15., 508—509.; okt. 12. 542.). Jó időn keresztül dicséri a Március Tizenötödikét, mert „iránya forradalmi; szelleme tökéletes francia. Igen ügyes ötletekkel van tele” (Ék. ápr. 23., 396.; aug. 13., 218.). Október végétől azonban elmarasztalja Pálfiék lapját (Ék. okt. 22., 523.; okt. 29., 573.). Az Esti Lapok debreceni számai tele vannak a Március Tizenötödikét támadó cikkekkel s ezek közül néhányat Jókai ír. (Febr. 27., 4.) Pálfiékat még 1849 nyarán is ellenségnek tartja (EL. jún. 8., 17.), bár lapjának május 1-i száma cikket is vesz át a Március Tizenötödikétől (EL. 3—4.).

Helyesli a radikális kör megalakulását: „Az ellenzéki kör nevét radical körré változtatta. É tény magában egy perseverans forradalom; ezzel egyuttal ki van mondva: hogy minden eddigi moderatus pietást ismerő, tekintélytartó ellenzéki elv füst és pára, a táblabírátus eszméje le van guillotinálva.” (Ék. ápr. 23., 538.) A német színház, az „árnyék-színház” becukásáról szóló hírhez hozzáfűzi, hogy „még valaha jó lesz barricadnak”. (Ék. ápr. 23., 509.) Az utcaépítés láttára is megjegyzi: „csak mentül jobb köveket rakjanak... ezekből lesz majd a *barricad*”. (Ék. máj. 7., 605.) A Charivari-híryanagban fordul elő, hogy a hazaáruló Zichytől egy kun még az új akasztókötelet is sajnálja s kicseréli egy lopott kötőfékre (Ék. okt. 8., 476.). Az Országjárás c. rovatban közli: „ — Radeckzy halálos beteg. Könnyebbítse meg az ég az ő ágának szalmáját.” (Ék. nov. 5., 604.) Kiáll az egyenlőség

elvének következetes alkalmazása mellett (Ék. ápr. 9., 474—475.; nov. 12., 632.). Novem-berben hírül adja: „Bécsben Windischgrätz akasztatja az újságírókat. Következik: hogy Pesten az újságírók akasszák fel ötét.” (Ék. nov. 12., 632.) Egy másik helyen megállapítja, hogy Windischgrätz „Csak nem nyughatik addig, míg föl nem akasztják” (Ék. nov. 19., 669.). A Magyarország elnökének pompája c. glosszája a respublika mellett foglal állást (EL. jún. 4., 10.). A köztársasági gondolat már 1848 nyarán jelentkezik Jókainál (Ék. júl. 2., 23.), majd a fegyveres harc időszakában még komolyabb politikai súllyal szerepel (Ék. szept. 24., 413.). Szót emel azok ellen az urak ellen is, „kiknek Jellasiács igen messze van, azt hiszik, hogy egy pár pesti író nem ártana helyette felakasztani” (Ék. jún. 11. 762.).

Nagy számmal maradnak ki a fegyveres erők megerősítését sürgető cikkek, bár egy kis részük a kötetekben is megjelent. Március 23-án hírt ad Jókai a nemzeti őrsereg szaporodásáról (Ék. 394.). Új szervezeti keretek között akarja felállítani a hadsereget (Ék. 396.). Kiáll a múzeum előtti népgyűlés fegyverkövetelése mellett (Ék. márc. 26., 413—415.). A katonák felfegyverzésének halogatása miatt gúnyolja a „hadifőkormányzó katonai becsület-szavát” (Ék. máj. 7., 607—608.) s kerül szembe Ledererrel (Ék. máj. 14., 637—638.). Elsők között sürgeti a vidéki nemzetőrök felfegyverzését (Ék. máj. 14., 636.). Májusban már a katonai erények ápolására lelkesít (Ék. máj. 14., 634—635.). A május 21-i Charivari szám egész csoport hadseregszervezési feladattal foglalkozik (668.). Világosan látja, hogy „hadsereg és pénzre van szüksége a honnak” (666—667.). Rendszeresen sürgeti a „hazafiúi adakozásokat” (Ék. máj. 21., 667.; jún. 11., 762.). Már 1848 nyarán gondol katonai erődítmények létesítésére (pl. Pest fallal való körülzárására; Ék. jún. 11., 761.). Foglalkozik a fegyverek gondos ápolásával és a gyakorlatok alapos elsajátításával (Ék. jún. 18., 790.). Már áprilisban puskát követel a hadsereg számára (Ék. ápr. 2., 444.). Szeptember 24-én közli, hogy egy belga gyármű 40 000 fegyvert szállított a magyar katonaságnak (Ék. 412.). Győzelmi hírként említi, hogy Selmeceen nemsokára működni fog a fegyvergyár s több ágyúnk lesz, mint egész Ausztriában (Ék. nov. 12., 634.). Az Esti Lapokban még május 10-én is cikkezik Gábor Áron hősi tevékenységéről (Agyuöntőgyár 1.).

Petőfihez hasonlóan foglal állást a külföldön tartózkodó magyar katonák hazahozatala mellett: „A hadügyminiszterünket pedig Radezky nem akarja haza ereszteni. Mészáros Károly most ezredesi hivatalt visel Radezky alatt. Ha én neki volnék, Radezkyt táborostul együtt elhozsnám, úgy jönnék haza, — cum gentibus.” (Ék. ápr. 16., 508.). A kormány szemben ünnepli a hazatért katonákat: „A hadügyminiszter ur mely fájdalommal teszi közhírré: hogy a Württemberg huszárezrednek Galiciában tanyázó egy része — se tette-se vette — hazajött Magyarországra. Vannak, kik e ministeri fájdalomban megbotránkoznak; — mi nem. Mi ezt úgy értelmezzük magunknak: hogy minister ur fájlalja: miszerint azon ezrednek csak egy része és nem az egész jött haza. Valóban mi is fájlaljuk: hogy mit a nemzet elhatározott, katonáinknak hazahozatalát ily vesztéres időkben sem látjuk teljesítve.” (Ék. jún. 11., 762.) Ugyanebben a számban még világosabban nyilatkozik Jókai: „Azon hirre: hogy Magyarország veszélyben van, egy osztály huszárság Lengyelországban felkerekedett, felnyalabolta a tisztjeit s ájtott a határon. Dicsőséges fiuk! Mint katonák vétekét a fegyelem ellen, de mint hazafiak, koszorut érdemelnek” (761.). Ugyancsak hazatért honvédeket üdvözlő A nádor huszárok c. cikke (EL. jún. 14., 37.). Tiltakozik az ellen, hogy „A magyar katonaságot még mindig hordják ki az országból s minket magunkat száz oldalról fenyeget a veszély.” (Ék. máj. 14., 636.)

Hírei lelkesítenek s optimizmust sugároznak. Már május 14-én harcra buzdít az „illírek” ellen (Ék. 636.). Hírt ad arról, hogy „A székelyek nyolcvanezer fegyverest ígértek Magyarhon segélyére”. (Ék. máj. 18., 655.) Egyre sűrűbben látnak napvilágot az önkénteseket bátorító cikkek (máj. 28., 689.). Lelekítőleg hat az a kijelentése, hogy az önkéntes „Szine java az országnak. A világot lehetne meghódítani velük” (Ék. máj. 21., 666.). Tiltakozik az önkéntesek lebecsülése ellen (Ék. ápr. 23., 538.). A prágai mozgalmak és a bécsi barikád-harcok idezésével határozottabb ellenállást sürget (Ék. jún. 4., 720.). Helyesli a tízezer lázadó rác megsemmisítését (Ék. jún. 18., 791.). Lelkesen ír arról, hogy a székelyek Bánátban „kiirtották az illir lázadókat” (Ék. júl. 30., 153.). Örömmel fogadja, hogy „Nagyváradon négy papnövendék felcsapott katonának” (Ék. jún. 4., 722.). Lelkesen követi Kossuthot toborzó körútjára (Ék. okt. 8., 475—476.), buzdító képet fest a tábori életről (476.) s Kossuth önkéntes kísérőjeként főleg Kecskemétről közöl agitatív történeteket (Ék. 476.; 540—541.). A fegyveres harc időszakában egymást érik lelkesítő hadijelentései (Ék. nov. 5., 604.). Értékes adalék-bízik a győzelemben (Ék. dec. 24., 827. Legyünk jó reményűsekben. EL. jun. 6.). Gyakran számol be a különböző csaták lefolyásáról a jellemvonások hadi életünkből c. rovatban. A szabadságharc alatt végig kötelességének tartja, hogy a katonai rémhíreket cáfolja. Azt az elterjedt hírt, hogy Szilécia határán 80 000 orosz áll fegyverben „börzen-spekulációnak” tekinti (EL. 1849. máj. 3., 33.).

Az „olasz ügyre” vonatkozó közleményei azt bizonyítják, hogy lelkesen áll ki az olasz nép szabadságmozgalma mellett. Már márciusban vádként említi: „A pesti forradalomnál az olasz katonák tömegeitől ordíták: Evviva l'Ungaria! a milánói forradalomban a magyar katonák 6000 olaszt gyilkoltak le. Közülök is elesett egy pár—ezer.” (Ék. márc. 26., 444.) Az április 16-i híradása félreérthetetlen: „Radeckyt pedig úgy püfölik Olaszországban: hogy csak úgy zúg. Űtik ötet, mint a kétfenekű dobót, Ausztria minden héten egy millió pengőt elkölt a háborúra. Ez aztán igazán kélszépén veszi a gyalázatot.” (508.) Április 23-án az osztrákbérenc Vida Károly reakciós hírlapjával vitázva utasítja el az olaszok elleni katonai segítséget: „A Budapesti Híradó, mely arról lett legujabb időkben nevezetessé: hogy ami hazugságokat csak accaparirozhatott a kerek világban, arra mind megesküdött, legközelebb egy ausztriai haditsít levelét közli a milánói dolgokról. Ez az ember famose hazudik. Azt mondja: hogy Milánóban két kartáclövessel minden barricadot ledöntött. Elősorol egy határ vitézi, hősi és bajnoki műtételt, melyet az ausztriai katonaság ott helyben elkövetett; lő, vág, harap és fenyegetőzik, s mikor eléggé feltűzelte magát azt kérdi: mikor jó már az az ígért 100 ezer ember Magyarországból??? De őcsém, ha itt van az alapja a bátorságnak, ha te azzal a százezer emberrel akarod megtörni az olasz szabadságot, akit te neked Magyarország fog küldeni, akkor csak tömesd ki-a hádatod, mert saját lábaidon kívül senki téged meg nem szabadít! Minden esetre szeretném, ha e jó tiszrt ur, kinek ily szép fogalmai vannak a vitézségről, hazajőne addig, míg nálunk a botbüntetés el lesz törölve.” (535.) Május 28-án a „szabadság szellemének” itáliai győzelmét ünnepli s a császáriak ellen tüzezi az olasz szabadsághősöket (Ék. 691—692.). Június 4-én a kormány tétlenkedésének elítélése mellett példaként említi a Triesztet ágyúzó olaszokat (Ék. 720.). Június 11-én ugyancsak a Budapesti Híradóval szemben védi meg az olasz katonákat: „A Budapesti Híradó (a neve is hazugság) azt mondja: hogy Radeckzy az olasz hadsereget semmivé tette. Következő számában oda-módosítja Vida ezt az állítását: hogy még csak készül hozzá! Ha ez a Vida valaha igazat talál mondani, arany betűkkel írom fel a keménybe.” (Ék. 761.) A Jövendő-mondások július hónapra c. cikkében már Radeckzy halálát is megjósolja (Ék. júl. 2., 22.). Június 9-én az olaszok ellen hősködő „illireket” gúnyolja (Ék. 58.). Augusztus 6-a után (Ék. 186—187) szeptember 10-én is az olaszok mellett áll ki: „Azt beszélük, hogy Majlandot Radeckzyvel együtt — levegőbe vetették. Noha ez igaz, akkor azok, kik az olaszroni győzelmekért *Te Deum laudamus* tartottak, nem fognak-e most *Te Deum vituperamus* tartani?” (Ék. 349.)

A nemzetőrök lelkesítésével egyidejűleg hatásosan bélyegzi meg a gyávákat (Ék. ápr. 9., 478.). A katonai erények dicsőítésével egy időben gúnyolja a forradalom elől külföldre szökőket (Ék. ápr. 9., 477.; máj. 7., 604.; jún. 18., 790.), a „papucsgereget hősiet” (Ék. júl. 2., 22.) és az ellenség előtt megtorpanókat (Ék. aug. 13., 220—223.; szept. 24., 413.). Keményen elítéli a „haramiacsordával szövetkezett” Teley Ádám árulását (Ék. szept. 24., 411—414.; 631.) s a fehér tollas „kozmpolitákat”, kiknek az a jelszavuk, hogy „ott a haza, ahol jól van dolgunk” (Ék. ápr. 30., 568.). Különösen az árulók ellen lép fel keményen: „Az áruló Ottingert a Württenberger huszárok szökni kényszeríték, miután előbb saját katonái szeme láttára arcul pökdösték. Hát a kötél mire való? Csak egy ujjnyira a földtől, azután nem fog hazát árulni többet.” (Ék. szept. 10., 350.)

Bátran bírálja a nemzetőrökkel kapcsolatos hiányosságokat. Kifogásolja, hogy Pestről a nemzetőrök nem mennek a frontra (Ék. júl. 30., 150.) s hogy egyes nemzetőrök jobban rabolnak, mint a rákok (Ék. szept. 10., 349.). Szót emel az ellen is, hogy „önkénteseink közül többen esnek el a szegedi kórházban, mint a harcmezőn” (Ék. aug. 6., 187.). A Hol leszünk mi két év múlva c. jövőben játszódó szatirikus humoreszkjében kifejti, hogy a szabadságtörekvések bukását nem csatavesztés, hanem tétlenség okozza (Ék. máj. 28., 718.). Kifogásolja a táblabírák nemtörődömségét a katonai ügyek iránt (Ék. júl. 2., 22.). Helyteleníti, hogy a magyar hadsereg nem követi Ausztriába Jellasicsot (Ék. okt. 29., 572.).

A kormányt főleg a hadseregszervezés terén elkövetett mulasztások miatt bírálja (Ék. máj. 21., 667.). Petőfivel együtt követeli, hogy a fegyveres erőket a magyar alkotmányra eskettessék fel: „egy május 14-ről szóló miniszteri kegyes rendelet azt írja elő, hogy »a katonaság máj. 11-ki déli 12 órától számitandó 24 óra alatt fel fog esküdni az alkotmányra. S egy május 14-ről szóló miniszteri kegyes rendelet azt tartja: hogy e felesketés legközelebbi ünnepélyes alkalommal fog megtörténni.« Mi az az ünnepélyes alkalom? Ilyen szent nincs a kalendáriumban.” (Ék. máj. 18., 655.) Szinte egyetlen Charivari-alkalmat sem mulaszt el, hogy a katonai kérdésekbe be ne avatkozzék: „A katonaságnál egy hónap óta el van törölve a huszonöt bot. Ezt egy kell érteni, hogy jelenleg negyven boton alul le sem fektetik az embert. Hát az az ünnepélyes alkalom? jön e már, melyben a katonaság fel fog az alkotmányra eskettetni? Be szépek azok a szép ünnepélyes alkalmak! Azok az arany gombos, piros pántlikás, püspöksüveges alkalmak! Bár csak jőne már valami ilyes árva várva várt véletlen, ünnepélyes alkalom, valami névnap, vagy keresztelő, vagy lakodalom, buzaszentelés, urnapi proscocio, toronygombfelvétel, céhmester választás, instelláció, vagy akasztás, vagy akármilyen egyéb,

ami megérdemli: hogy ünnepélyes alkalomnak neveztessek..." (Ék. jún. 4., 721.). Lelkesen üdvözlö, hogy „Az országgyűlés Kossuth indítványára egyhangulag megajánlotta 200 ezer katonát s a 42 millió adót. A perc nagyszerű volt. Egy egész nemzet ajka szólt és kimondá magára az élethalál kérdésben az ítéletet.” (Ék. júl. 16., 87.) Augusztus 20-án a kormány többséggel szemben áll ki a hadsereg magyar lábra-állítását mellett: „Biztos kutfők után állíthatjuk, hogy a magyar ministeriumnak csakugyan erős okai voltak arra, hogy a kiállítandó hadsereg magyar lábra ne állíttassék. Ugyanis 1.) Nincsen annyi magyar szabó sem Magyarországon, sem egész Európában, amennyi kétszázezer attíla-dolmányt és detto magyar nadrágot ki bírjon állítani, tehát várni kell, még születik. 2.) A véres és zöld selyem rendesen hamar elhagyja a színét s így jobb és célszerűbb a zászlókat sárgára és feketére festeni, mely színek, mint tudva van, sokkal tartósabbak. 3.) Magyar hadtudomány még nem létezik a világon; egyhirtelen pedig teremteni nem lehet. Így például annak elhatározása: hogy a katonák jobb, vagy ballábbal lépjenek-e ki a glédából? behunyják-e az egyik szemüket, mikor lönek? vagy mind a kettőt? Szurjanak-e vagy üssenek a puskával, hidat csináljanak-e, ahol vizen kell átmenniük, vagy hólyagot kössenek a hónuk alá s úgy usztassanak át, pipázzanak-e, mikor semmi dolguk sincs, vagy tubákoljanak? ezt a marsot verjék-e: »feküdj, fekdüj lompos német?« vagy pedig emezt: »retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj.« az ágyuk magyarul szóljanak-e, vagy németül? a kananér csóvával süsse-e el a mozsarat, vagy tűzkövel és acéllal? s a tisztek állig viseljenek-e csak szakállt, vagy azon alul is? mindezeknek elhatározása irtóztató időbe és megfontolásba kerül s mint minden józan hazafi átláthatja, nagyokat változtathat a dolgok állásán. Várni kell tehát, míg valaki magyar hadsereg nélkül magyar hadtudományt fog kidozni. 4.) Minthogy a magyar embereket, kiváltképen pedig a magyar katonákat isten jó egészséggel, következképpen hatalmas étvágygal áldotta meg, nagyon piffig és fain fogás, ha e kétszázezer izmos strucc fajta gyomor az ország határain kívül táplálattal, s helyettök kétszáz ezer soványabb gyomor hozatik be az országba, csarapárok és vasas németek mündéjében. És ez diplomaticai calculus. Ha a haza ekép minden cserében adott katonán naponként csak egy váltó garast gazdálkodik is meg, egy év alatt hárommilliót nyer és még tudja isten mennyit (calculálja ki Dusek ur, ugy sincs egyéb dolga). 5.) Et ultimo, *minthogy* két hét óta eső nem esett, *minthogy* Erdélybe a sáskák beütöttek s ott nagyon pusztítanak, *minthogy* Moldvában a cholera vesztéttől dühöng, *minthogy* Párisban tizenkétezer embert halomra lőttek, *minthogy* Radeckzy elfoglalta Milánót, *minthogy* Persiában a népség fellázadt, *minthogy* kövecses Arábiában egy tevehajót megevett a crocodilus s *minthogy* a pragmatica sanctio így meg amugy; *tehát* mind ezen veszedelmek logikai concatenatiojából véghetetlenül következik: hogy a magyar hadsereg ezután is legyen német, a magyar nemzeti szín ezután is legyen feketesárga, s több aféle csekélység; — akinek azután tetszik játszani ide haza nemzetiséggel, hazafiussággal, magyar dicsőséggel tragoeédiát, comoediát, melodramát, vagy ministeriumot, amint kedve tartja.” (Ék. aug. 20., 252.) A Jövendőmondások július hónapra c. Charivari-cikke azzal gúnyolja a minisztériumot, hogy Jellasic megadására vár (Ék. júl. 2., 22.).

A kötetekben csak elvéve fordul elő olyan cikk, amely a kormány passzivitását elítéli. A katonai kormányzó mellett az „üstököt frizéroztatni” ráérvő, a rend és béke ügyét tétlenséggel „szolgáló” minisztereket (máj. 14., 632.) is felelőssé teszi a Lederer-féle véres dráma kibontakozásáért (Ék. máj. 7., 605). Kifogásolja, hogy a minisztérium „Nem merte kitenni hivatalaikból a néprontó egyetemi tanárokat, a fiatalság feltámadt ellenük s macskazenét adott nekik. Nem merte kitenni hivatalából a főhadikormányzót, Lederert, a nép föltámadt ellene s macskazenét adott neki. Ez rendes folyása a dolgoknak; ez így történt Párisban, így Münchenben, így Berlinben és legközelebb Bécsben. A nép először folyamodott, ez nem használt, ekkor macskazenét adott s mikor ez sem használt szuronyokkal ment s elkergette akit nem szeretett. A macskazene a közvélemény apellatorium forma. Utána csak a szurony van hátra s azt a katonaság kezdte el a vitakozás terére hozni.” Egyetért azzal, hogy a tömeg macskazenével juttatja kifejezésre nemtetszését (Ék. máj. 14., 637.; máj. 18., 654.; jún. 18., 790.). Határozottan teszi fel a kérdést: „Mi lesz Lederernek a büntetése s mi az elégtétel a kiontott vérért? F(e)letti: Lederer feldmarsallá fog kineveztetni, a megsértett nép vizsgatására pedig az fog mondatni: hogy az egész véréngész *egy kis félreértésből* eredt.” (Ék. máj. 18., 655.) A célttvesztett, gyilkosságra lázító macskazenének azonban nem híve s gyors beavatkozást sürget (Ék. ápr. 23., 534—535.; jún. 4., 724.). Számtalan esetben helyesli a minisztérium operatív közbelépését (Ék. ápr., 2., 476.; ápr. 16., 507.). Április 9-én üdvözlö a minisztérium aktivitását (176.) s a bankjegyek kibocsátását is örömmel fogadja (Ék. szept. 24., 413.). Elítéli a minisztérium munkáját zavaró céltalan üléseket, ezért gúnyolja a „lábtyüművészfogalmazógyakornokok”, azaz cipészinasok (Ék. máj. 21., 664—665.), illetve a halászköpetícióját (aug. 13., 219.) s ezért szólal fel a kézművesek ellen (ápr. 23., 534—535.).

A hazaszeretetre buzdítással együtt jelentkezik az ellenség gyűlölete. Szemere védserege c. cikkében fogalmazza meg efajta írásainak célját: „Érezte az ellenség..., hogy

itt reá ahány magyar ember, annyi halál vár.” (EL. ápr. 11., 3.) Elsősorban az osztrákok, Jellasics és az orosz cárizmus katonái beavatkozása miatt lép fel. Szót emel a bécsi kormány, Metternich (Ék. júl. 9., 57.) és Ausztria ellen (Ék. máj. 7., 605.; aug. 6., 188.). Az osztrákok „gaz vérszopók, népámitók” (EL. máj. 2., 25.) Jókai szótárában. Pest elfoglalása után a Fővárosi Ujdonságokban közli „Hanzi vagy Henziről”, hogy „akit az isten meg akar verni, eszétől fosztja meg” (EL. máj. 4., 33.). Május közepétől október végéig nagy számban jelentkeztek a Jellasicsot gúnyoló írás. (Máj. 14., 636.; jún. 11., 762.; jún. 25., 815—817.) Utána utalás vagy hasonlat formájában kerül elő a Jellasicsot támadó gúny.

Július 2-án már azon tréfálkozik, hogy „Jellasics kinevezi magát Dalailámának” (21.). A szeptemberi fordulat körül fokozódik a gúnyos támadás a „vérszopó exbán” ellen (Ék. szept. 17., 376—379.). Közli, hogy egy betűszedő Jelsacsi-nak szedte ki a nevét s ezért felakasztották (Ék. szept. 24., 410.). Beszámol „hódító körutjáról” is: „De már Jellasics csakugyan historiai személylé kezd válni. Nagykanizsáig tartott expedíciójában iszonyu hódításokat tett — a megszállott helyiségek apró marháiban. Rongyos, meztelül zsebrákai dülöngnek az éhségnek miatta, itt amott akad meg a nyakukban egy-egy lopott ruha. Ahol mit érnek, lopnak, tyukot, ludat és pulykát. Nyomorú istenverte nép, valóságos Kanonenfutter. A félelem hajtja őket a csatába, ugyan az majd el is hajtja onnan. Igy halad ő, az újabb kor Nagy Sándora, a szerb Napoleon, tyuk és pulyka tollakkal hintve be diadalmas útját.” (Ék. 413.) Szeptember végén „Jellasics közlönyének” nevezi ki a Charivarit (Ék. szept. 24., 407.) s mindjárt meg is hirdeti az első országgyűlést: „Mi báró Jellasics, Pannónia királya, minden sátoros cigányok vajdája, lumpenhauseini gróf, Galgenstein örökös ura, első rendű lazzaroni grand, az aranyzamárfüles rend fővitéze, a jerusalemi belzebubrend nagy keresztese, a gambrius királyi *veres orr* rend vitéze, a kötényrend nagykeresztese stb., stb. adjuk tudtára ezen minden mi alattvalóinknak — masculini generis — miszerint mi folyó october 21-kén itt helyben Carogradon tót országgyűlést fogunk tartani. A ház szabályai ezek. Bal-felől ülnek a drotos tótok, középett a kaszás tótok, jobb felül a gyócsos tótok. Egyszerre harminc szájnál többnek nem szabad kiabálni. Elnök lesz, aki valamennyinél jobban tud ordítani. Valamely kérdés eldöntésénél botokkal, vagy kaszanyelekkal verekedni nem szabad, kalappal hajigálózni igen. Diplomatikusk nyelv a tót, még pedig a nyitrai, a káromkodásnál megtartatnak a magyar technikus terminusok. Ülés alatt fazikákat drótozni megengedtetik, de karszákat köszörülni nem. Pipázni nem szabad, bagót rágni igen. Megjegyzendő: hogy az elnöknek nem szabad a képviselők fejére köpködni. Aki írni olvasni tud, képviselővé nem választhatatik. Ha valamely képviselő részeg talál lenni, lefekhetik a padok alá. A szavazatok általános hajbakapással fognak eldöntetni, mely eseteknél a körmökön kívül más fegyvert használni nem szabad. Amelyik vélemény a másikat kiveri a tanyából, az határozattá válik. Ülés végeztével minden követnek fél font szalonna és fél liter borovicska osztatik ki diurnum fejében... Megjeleni csupán nemzeti öltözetben szabad, das heist, mosdatlan pófával, fésületlen hajjal, zsiros kurtá üngben pitykés szeredással, fekete szürben, bocskorban, a kalap hegyes legyen és piszkos. A gyűlésteremben a képviselőknek egymástól lopni nem szabad.” 443—44.) Október 8-án a közlöny Jellasics ellenessége királygúnyval és az áruló Zichy elítélésével párosul. „Báró Jelesszaladó” közli, hogy hogyan futnak a magyarok elől. „Mi stb. hívünk ket gr. Zichy Ödönt azon méltatlanságokért, mikkel a magyarok által illettetett, jutalomképen kinevezzük Fehérmegye főispánjának. Igy jutalmazza a Pannónia király azokat, kik hozzá szítanak.” (474.) A következőkkel folytatódik a közlemény. „Én Pannónia királya vagyok s mint királynak jogom van csálni, lopni és hazudni, ha nekem jönnek látszik. Legújabb rend szerint ezekhez egy negyedik privilégium is járul. Ez az elszökhetés joga. Világos tehát: hogy mint magam is király a Habsburgi házzal néminémű sógorságban is vagyok, az elszökésben csak királyi jogaimat vettem gyakorlatba.” (474.) Ugyancsak ebben a közlönyben ír levelet Zichy Ödön a pokolból Jellasicshoz: „Gróf Zichy Ödön levele a pokolból Báró Jellasicszhoz. Felseges uram! Fölfelé húztak, mégis lefelé jutottam s most itt vagyok a világ pincéjében. Miután odafenn szüntelen hivatalra vágyakodtam, itt is csakugyan megtettek kályhafűtőnek... Csak arra az egyre kérem felségedet: hogy ha lejön ide, hozzon magával egy tucot kártyát, mert az ember veszettül megunja magát az örökké valóságban. Nekem itt igen jó dolgom van, mikor a lelkem ide érkezett, ördögnek hitték, olyan fekete volt. Felsőgedé alkalmasint sárga lesz a sok félelemtől, mire ide jut, s így éppen képviselhetjük ide lenni a schwarzegeb pártot. Tiszteltetem a bátyámat, a püspököt, óhajtom látni minél előbb... Teleky Ádámost is hozza el felséged magával, legalább lesz majd kin nevetnünk világ végezetéig... Egyébiránt mi még itt sem vagyunk bátorságban és elrejtve. Hire van s maguk az ördögök is erősen félnek tőle, hogy Kossuth oly erőt szed össze, mellyel a *poklot* is széjkergeti. Hová leszünk mi szegény ördögök, ha innen is kivernek? Istenem, istenem, hát az ember még a pokolban sem maradhat nyugton a becsületes emberektől! A minélelőbbi viszontlátás reményében maradok Felsőgedék *köteles* szolgája Gr. Zichy Ödön.” (474—475.) Zichy levelére október 15-én Cimborra megszólítással érkezik válasz (508.). Jellasics már nem egyéb,

mint „embertelen gaz, akit a király kedves bánjának nevez.” (Ék. okt. 8., 475.) Jellasics közlönye különös hírekkel foglalkozik: „Ő felségének kegyelmes meghagyásából Gróf Zichy Ödönt ezenel a szentek sorába ünnepélyesen beiktatjuk, és Magyarország védszentjévé kinevezzük. Kollár kuldusminister. (Talán »cultusminister« A szedő)” (507.). Október 29-én a bán pütkösi királyságáról számol be. Jellasics Jókai szerint némi módosítással Cézárt idézheti: „Jöttem, láttam és elszaladtam” (570.), majd folytatásként antiklerikális éllel magyaráz Jellasics birodalmáról: „Ama nagy tót birodalom, melyről én ti néktek meséltem, nem e világból való, csak egy szellemi tótország az, hol az emberek szellemi krumplival élnek s szellemi fazikákat drótoznak holdsugár-sodronyokkal, ott majd a ti huszasaitokat is beváltják.” („Zsófinak” azt üzeni, hogy „nem tudom még hová megyek, mert attól tartok, hogy utánam jössz” (Ék. 571.). Később már mint a „viccek antikrisztusát” említi Jellasicsot, „ki született, hogy kinevetessék az egész világ bolondságaiért” (EL. febr. 23., 3.). Utána apró gúnyolódások közt „véres bohócként” szerepelteti (EL. márc. 1., 4.).

A cári Oroszország mint a zsarnokság megtestesítője szerepel Jókai 1848—49-es írásaiban (Ék. máj. 14., 635.; júl. 18., 786., 789.; máj. 7., 606.). „Cár: így nevezik a kancsuka-fejedelmet. Linne természethistóriájába nincs besorozva, hanem azért hihetőleg a kutya-fejűek familiájába tartozik.” (Ék. júl. 23., 119.) A cári hadsereg szervezéséről szóló rövid hír után is hozzáfűzi: „Sanctus kantsukius ora pro nobis” (Ék. júl. 2., 23.). Cárizmus elleni gúny jelentkezik a Hol leszünk mi két év múlva c. novellájában. Leggyakrabban az interвенцио időszakában gúnyolódik „a fókasziron hizott csudával” (EL. jún. 4., 4.; jún. 7., 14.; PH. máj. 16., 39.). A Muszka ország ismertetése c. cikke a cárizmus belviszonyait leplezi le. Kiderül, hogy „legjobb dolga van a justis ministernek. Az egész nap egyebet sem csinál, mint csapatja azokat, akiknek pörük van egymással.” (EL. jún. 9., 21—22.)

Nem véletlen a felszabadulás után közölt egyetlen Jókai mű, a Pan Jellasicz éles királyellenessége. Több mint félszáz királyellenes Jókai-cikk lappang, főleg az Életképek és az Esti Lapok hasábjain. E szatírák egy része Jókai legsikerültebb 1848—49-es alkotásai közé tartozik. Már március 23-án a királlyal szemben emel szót a forradalom felfegyverzése érdekében: „A királyi kaszányák és laktanyákról a sasok még mindig nem akarnak elrepülni. A halál színei fekete és sárga alakban még mindig gyászolni látszanak valamit. Megmozdíthatlan nép ez a katonai hatóság, oly nehezen indul olvadásnak, mint magas hegyek tetején a hó. Mindent elveszített már s mégis büszke akar lenni. Ugy reszket, mintha tetőtől talpig sziv volna, nincs egy embere, akiben bízzék s még mindig nem akarja elismerni, hogy ezentul a nemzet parancsol és nem holmi ismeretlen siberiai krikkomandó. Aki Magyarországon laktanyát épített, tartozik a magyar nemzeti színeket kifesteni kapujára. E szabály alól a király maga sem kivétel. A király a nemzet törvényeinek végrehajtására, megszégésére nem van jelen.” (Ék. 396.) Április 2-á előtt együttérző iróniával jeleníti meg a királlyal szembeni ellenzéki magatartást (445.) s elítéli a berlini uralkodó népgyilkos cselekedetét (44.). Kifogásolja, hogy a berliniek, miután kegyelmes királyuk halomra lövöldözötté rokonaitak, most meg akarják őt tenni német császárnak (Ék. ápr. 2., 440.). Ugyanezen a napon közli Jókai: „Őfelsége az ausztriai császár azon kérdést intézi a magyar nemzethez: hogy volna-e kedve az osztrák birodalom adósságait elvállalni? A kérdés naiv, a felelet rá szinte nem lesz homályos. A magyar nemzet most is szegény, egyebe sem maradt ősi fegyverénél, annak is eladta már a tőkjét, magának csak a pusztasat tartotta meg; ha ezzel kezdi el adósságait fizetni, abban aztán nem sok lesz a köszönet. A magyar nemzet Kossuthot bálványozza, s miután Kossuth keze az, melynek a státusadósságok elvállalását alá kell írni, képzeltető: hogy mit ő megtagad, azt az egész nemzet tagadta meg. Ha az osztrák kormány rosszul gazdálkodott, bukják meg, üsse dobra holmieit, mi az ő adósságairól semmit sem tudunk. Mi csak azt tudjuk: hogy bennünket a devalvatiókkal eléggé megnyirt az osztrák kormány, s hogy most ezuttal magunkat megnyuzni nem hagyjuk. A magyar királynak harminc év alatt 1.200 millió pengő forontnyi adósságot csinálni semmi oka nem volt, nem is lehetett; ha az ausztriai császár csinálta azokat, fizesse az ausztriai császár. Mi a magyar koronát tiszteljük, de hazánk jólétét nem kevésbé, s nemzetünket örök nyomorba taszítani senki kedvéért nem fogjuk. Mi Ausztria szolgatartománya nem voltunk, nem vagyunk, nem fogunk lenni. Ha ezt az illetők nem hiszik nagy játékot kezdenek. — — — Hadd intézzünk már most mi is egy pár szelid kérdést az ausztriai császár tanácsadóhoz: Tudják-e azt az ausztriai császár tanácsadói, hogy egész Európa forradalmi állapotban van? Tudják-e az ausztriai császár tanácsadói, hogy a franciák királyukat elkergették? Igen: *elkergették!* és trónját megégették a bastille-piacon? Tudják-e az ausztriai császárnak tanácsadói: hogy koncentrált hadseregeiket Lombard-Velencében egy maroknyi lelkesült nép hónapok óta paskolja: hogy hadvezéreik nem érnek egy irtalmas kiáltást? Tudják-e végre az ausztriai császár tanácsadói: hogy Magyarországon jelenleg ötszázezer ember tanul vívni, lőni, hadakozni s a haláltól nem félni? Ha éreznek önök elég erőt a hátuk mögött: hogy *ily időkhöz*, midőn isten küld a hadseregek ellen, erőszakkal kényszerítsék a magyar nemzetet az osztrák birodalom mesés nagy-

ságu adósságainak elvállalására, akkor feleljenek meg maguk azon kérdésre, hogy fogja e ezt tenni a magyar nemzet? Mi azt feleljük: *Nem! soha! semmit!*” (536.) Május 7-én a „vidéki” királyokat és királynőket gúnyolja: „Hát a vidéki királyurak és királynéasszonyások mit csinálnak? — Gambrius király öfensége, ki félreértésből lövette a népet, azon esetben, ha német sultánnak meg nem választják, (hir szerint) lapot fog kiadni, ily cím alatt: *Bachus und Silenus*. Abendblatt für Trinker und Weinkenner. Motto: Wein nach Bier, das rath ich dir. Bier nach Wein, das lass du sein. — A kantsuka fejedelemnek a minap kalapjába löttek; tartok tőle, hogy majd egyszer egy pár ujjal alább találják. Még alig halt meg a medvék országában uralkodó természetes halállal. — A portugalli királyné holmijait nem sokára elárverezik. Már a minap nem tudta fizetni a cselédjeit s azok a bíró elé idéztették a királyi személyeket, mint privát adósaikat. — A spanyol királyné még mindig szerelmes és egész nap lovagol. S miért ne lovagolna? Azért vannak lovai és grandjai. Az angol királyné, szokás szerint, érdekes állapotban van. Már önála ez a systema uralkodik. — Lajos Fülöp feje pedig most már tökéletesen hasonlít a lefelé fordított körtvéhez. Vajjon nem kívánkozik e vissza Schweitzba, hajdani iskolamesteri cathedrájába?” (606.) Május 18-án egy fejedelmi lovasszobrot tesz nevétségessé (665.). A június 4-i Repülő hírek között szerepel a következő közlemény: „A nápolyi király a lazzaróikkal iszonyu dulást vitetett végbe a meglepett insurgensek között. Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza.” (726.) Július 2-án a Jövendőmondások között találjuk: „Lengyelország három királyt választ magának. Háromszor sajnálatraméltó Lengyelország.” (22.) A következő héten azzal gúnyolódik, hogy a „zágrábiak letették a sváb királyt” (Ék. júl. 9., 58.). Az Országgyűlési firkák c. rovat ironikusan emlékezik meg a semmittevő, üresfejű y...y táblabíróról, aki „ő felségéért és magas családjáért reggel és este imádkozik” (Ék. aug. 13., 217.).

Egy ideig a kormány azt remélte, hogy V. Ferdinánd Magyarországra költöztetése megoldhatja az osztrák—magyar ellentéteket. Szeptember 17-én Jókai, bár korábban maga is osztozott a Baththyány-kormány reményeiben, a Petőfivel való szakítás után éles szatírában mutatja ki ezen álláspont tarthatatlanságát: „A király azt mondja válaszában: hogy azért nem jön le Pestre, mert beteges. Mert beteges? Hát minálunk nincsen patika? nincsen doctor, feltser, bába, kirurgus, vagy amire szüksége van a jó fölségnek? Ugyan mi baja lehet a jó fölségnek, amiből mi ki ne tudnók őt isten segítségével gyógyítani? Minden nyavalya számára termett fü a földön, minden fűben fában van bizonyos gyógyerő, még a mogyoró-fában is. Ha *hályog* van a jó fölség szemén, melytől saját veszedelmét nem bírja meglátni, jó doctor az a Kossuth, fogadom két óra alatt le bírná azt onnan venni, s az operatio nem esnék fájdmára. Ha rossz tanácsadások fekszenek a jó fölség gyomrában, vannak minekünk jó *hajtó* szereink, miket a jó fölségnek be sem kellene venni, még is kihajtaná nemcsak belőle, de még az országból is azt a schwarzelgub pántlika férget. Ha a camarilla gyöttri áldott jó fölségét, hozza ide, terem itt minálunk olyan áldott *kenőcs*, mellyel ha megkenjük azt a camarillát, nem lesz több szüksége az utolsó kenetre. Ha feketesárgaságban sinlik a jó fölség, jöjjön ide vele, a mi piros zászlóink visszfénye kipirosítandja az ő halvány arcát. De mi kezdjük sejtjeni: hogy mi nyavalyája van a jó fölségnek, gonosz nyavalya az, s orvosai félre ismerik — vagy akarva, vagy nem akarva, és nem gyógyítják. — Szegény XVI. Lajos, ha tudta volna, minő betegségben fog meghalni! De ő is későn kezdte magát gyógyítani. Annak most 52 esztendeje, hogy az ő királyi feje a vérpadról lehullott. Isten legyen irtalmas szegény kelkének.” (Ék. 377.) Üdvözlő a hazatérő katonák királyellenességét: „Egész bataillonok a rendes katonaságtól térnek át honvédi zászlóink alá. Letépiük fekete sárga zsinórait s a sárba tapodják. Bécsből a testőrök is megindultak a haza testét védeni. Helyesen, hamár az ellenség a király *lelkét* elfoglalta őrizze meg a *testét*.” (Ék. 379.) Szeptember 24-én már jelzi, hogy „a királyi eskü lábballal tiprása mindennapi tünemény” (Ék. 412.). A Kossuth-bankók megjelenése is okot ad V. Ferdinánd gúnyolására: „Öfelsége a király minthogy beteg, rosszszalja a magyar bankjegyek kibocsátását” (413.). Október 8-án az addig védelmezett István exnádot is elfélteli: „Különbség közte és az apja közt ez: Apjának sokszor módjában lett volna a magyar nemzetet *elárulni*, de azt nem tette, neki pedig egyszer lett volna módjában a magyar nemzetet *megszabadítani*, ő meg ezt nem tette.” (Ék. 475.) Foglalkozik a nép felvilágosításával (Ék. okt. 22., 541.), s párhuzamot von a tolvaj cseléd és a tolvaj király között (Ék. okt. 22., 540.). Mi az a respublika c. vezércikkében „beteges, gyámoltalan, elméjében tökéletesen megfoglyatkozott” V. Ferdinándról írva, már felveti a kormányzónválasztás lehetőségét is, mivel a király „a haramiavezér” Jellasicsot nevezte ki Magyarország képviselőjének s ezzel fellázította ellenünk a „csordanépeket” (Ék. okt. 15., 481—485). A pokolfélegyházáról származott, utcanő „fajta” Hollenbut Sophie (aki „vén mint a Munkácsi vár” s „méregkeverő vallás”) elleni gúnyos támadás a szerző antindinasztikus érzelmét dokumentálja (Ék. okt., 22., 540.). Jellasics közlőnyében a horvát bán közli „Ferdinánd collegával”, hogy „Holnap után velem vacsorálsz a paradicsomban”. Jellasics számára ugyanis emlékoszlopot készítenek, „Görgey Artur majd megcsinálja hozzá a mintát, Zichy Ödönnek is ő

csináltatta.” (Ék. nov. 29., 570—571.) Ugyancsak ez a szám gúnyolódik azon, hogy a király fegyveresen látogatja szeretett népét (571—572.). November 5-én világosan kimondja Jókai, hogy a császár és Magyarország két ellenséges tábor (Ék. 632.). Egy hét múlva radikális hangon gúnyolja a királyi családot: „Olmützben Latourért requiemet tartott a fenséges familia. Ha a fenséges familia külön minden hazaárulónak, akít felakasztanak, ünnepet akar szentelni, akkor a jövő esztendei kalendáriumot jó lesz egypár száz nappal megszorítani. Oh te főséges császár! Te Deum laudamus, mikor tizezer jobbágyod s ugyan annyi katonád elesik, requiem aeternam, mikor egy néprabló biztosítatik az eleséstől. Circumdederunt te.” (Ék. 629—630.) A királyellenes gúny egyre élesebb és nyersebb: „Indiában a barmok részésülnek isteni tisztetben. Csuda: hogy egynémely elcsapott király nem szökik Indiába, még ott valahogy avancirozhatna.” (Ék. 631.) A Mérges ellenmérgek c. cikke határozott ellenszert ajánl, amikor arra emlékeztet, hogy „A királyoknak vannak ágyuik, a népnek barricad-jaik” (Ék. 632.). Egy szemfényvesztő társaság előadásában szerepel a következő műsorszám: „Die Republik. Lapdajáték 35 koronával.” (Ék. 636.) A november 19-i Charivari-cikkek között olvasható: „Két járványbetegség jár most országról országra, az egyik a Cholera morbus, a másik a Corona morbus...” (Ék. 667.) s „István herceg elment Londonba, miért nem vitte el Teley Adámot is, milyen capitalis beafsteak válnék kettejükből.” (Ék. 668.) Fokozódó királygyűlöletre vallanak azok a feltételek, amelyek megvalósítása árán hajlandó elfogadni V. Ferdinánd Magyarországra költözését: „Beszélük: hogy a felséges udvar hajlandó volna Magyarországgal kibékülni. Szivesen, miért ne? Akár mingyárt tegyük fel a békekötés pont-jait. 1. A felséges lotharingi családból soha senki sem lábát, sem semmiféle igényét e jó Magyarországra be ne hozza. 2. Vigyen ki innen mindenféle külföldi katonát s küldje haza a magyarokat. 3. Akassza fel Jellasicot, — Puchnert nyuzassa meg, a többi pajtások nyakára kössön malomkövet s eressze a Balatonba. 4. Katonaságát eressze szét, ágyuit öntesse meg harangoknak, az elszedett fegyvereket küldje el Kossuthnak és Nyárynak. 5. Fizezze ki a státus-adósságokat, válton be minden papiros pénzt aranyra, ezüstre. 6. Építesse fel a városokat, miket leágyuztatott, engesztelje ki a népeket, akiket legyilkoltatott. 7. Vallja be ország, világ előtt, hányszor szegte meg esküjét? s válasszon: örütségből, vagy gonoszságból tette-e azt? 8-szor és végtére: pusztuljon ki Európából minden pereputtyával egyetemben s soha még csak képpel se forduljon (vissza). — Ha ezek a pontok teljesítenek akkor írjuk alá.” (Ék. 669.) A Figyelmező közleményeit cáfolva, november 26-án az adatok tömegével bizonyítja: nem igaz, hogy útban vagyunk a „lotharingi házzal a kibéküléshez”. Távol áll tőle a királyt engesztelő könyörgés: „nem imádkozni, harcolni kell nekünk a békéért... Az nem jó hazafi, aki jelenleg mást akar elhitetni velünk, mint a győzelmet. Blasphemia azt mondani: hogy vesztünk, blasphemia azt mondani, hogy alkuszunk.” (Ék. 701.) Csipős megjegyzések közepezt foglalkozik Sophi hercegasszonnyal, aki összetévesztette a vőfényt (Jellasicot) a vőlegénnyel (Ék. 701.). A következő sorokban („Egy zsák hir” között) közli: „— A császárt megütötte a guta. — Ha tette nagyon jól tette. — Bár a többit is mellé-ütötte volna.” Máskor egy odavetett hasonlattal juttatja kifejezésre a király iránti megvetését. Windischgrätz családjáról írja, hogy „az ilyen faj szapora, mint a krumpli, és mint a császári család” (Ék. dec. 3., 729.). Közvetlen utána közli: „Sofia hercegasszony két új vitézi rendet alapított. Egyik az aranyszarvas rend, a másik az arany papucs rendje. Az utóbbit azon hölgyek kapják: kik férjeik mellett kedves rebelleiket tartanak, az elsőbbit az olyan férfiek, kik megengedik feleségeiknek: hogy kedves rebelleiket tartsanak. Az arany papucsrend nagymesternéje maga az alapító nő marad. Az arany szarvú — természetesen Ferenc Károly.” (Ék. 730.) Tulajdonképp az egész Charivari-szám nem egyéb, mint nagyszabású királygúnyolás. Nyilvános penitencia c. közleményében írja: „Mielőtt e lap szerkesztéséről leköszönnék, nyilvánosan ekléziát követek azért, hogy honunk legnagyobb áruelőjének s leggyávább katonájának, a nagybajuszu Stephán herceg, ci devant nádornak arcképét kiadtam...” A volt nádor most már nem egyéb, mint „hazaáruló, gyáván megszökött vezér, kit átok kísér és megvetés fogad, kinek neve után szárfületek fog festeni a történetírás.” (Ék. dec. 10., 761.) A Petőfire emlékeztető átok itt sem marad el: „Ő tanácsolta, hogy Magyarországot vérrel kell újra keresztelni, hogy ne legyen többé Magyarország! Szálljon a fejére! (Ék. dec. 10., 762.) Nyilván politikai okokkal magyarázható, hogy a nádort, a „felséges komédiást” (EL. máj. 14., 636.) dicsőítő korábbi cikkeit (Ék. szept. 24., 412.) kihagyja.

Még ún. békepartisága rövid időszakában is hallat királyellenes hangot, ha a honvédelem ügye kerül ellentétbe királyhoz fűződő reménykedésével. Az Esti Lapok 2. számába becsmépsz egy röpké hirt, hogy Ferenc József dicsőítése helyett „éljen Kossuthot” kiáltanak a magyar honvédek (febr. 23., 3.). A márciusi olmützi manifesztum után keletkezett királyellenes nyilatkozatait kiadja az 1912-es kötet, de a pesti tartózkodása idején frottokról megfélemedezik. Májusban ismét elszaporodnak a királyok, „a demokrácia bakói” ellen írt glosszái (PH. máj. 22., 73.). Habsburg-gyűlöletét még a múltra is kiterjeszti. Arra a

hírre, hogy a királyi vár az ostrom alatt tönkrement, a következő megjegyzést közli: „Mátyás palotája leégett. Mátyás szelleme gyújtotta fel mert Mária Terézia a felépítéssel megszenteltelte.” (PH. máj. 24., 80.) A detronizációt „népünnepélynek” nevezi s szellemesen gúnyolja Ferenc Józsefet: „Franz Joseph nagy és hatalmas osztrák birodalomról álmodoz. E birodalomban o lesz a császár, király, kukta, azaz disznópecér. Polgára senki sem akar lenni.” (PH. máj. 27., 92.) A pesti Esti Lapok első számában kinevezi folyóiratát Ferencz József „hivatalos” orgánumának s mintegy ízelítőként tüstént közli: „az isten kegyelméből uralkodó” király „Aufrufját”, kiáltványát: „Hű népeim. Füleljetek Láthatjátok a császári birodalmi címeremen oda fenn, milyen csehül állnak a birodalom dolgai. A kétfejű sas fejéről le vannak verve a koronák, szárnyából és farkából ki vannak koppasztva az anya-tollak. Ezeket a tollakat most pirosra festik, ugy hordják kalapjuk mellett a flamingók Debrecenben. Jaj de ha még a sas volna megkoppasztva, de meg van koppasztva és megtollatlanítva egész szép birodalmunk.” (EL. jún. 4., 1.) Június 6-án írja meg a Közélet a végső elkeseredésnek harca c. éles királygyűlöletet árasztó cikkét: „Az osztrák császár mongolokat és tatárokat hoz Magyarországra”, mert „Érzi, látja, hogy a keresztények istene nem segíti igaztalan ügyét. A pogányhoz kell folyamodnia. Érzi, látja, hogy... esküszegő szavait nem hallgatja meg Isten... a hitetlenek csordatömegéhez kell folyamodnia... Halld meg nép! és ne felejtss el neki. Az osztrák császár nem csak a szabadság ellen, nem csak a jog ellen, maga az Isten ellen emelte fel fejét. Halld meg Isten és ne felejtss el neki... Örült, örült, örült ember! Ki az egy Istennek akar hadakozni. Mindennek hadat üzent már, ami szent, hadat az igazságnak, hadat a szeretetnek, hadat a népek, hadat a szabadságnak, csak a vallás volt hátra, most azt támadja meg. Ne felejtss el neki isten: hogy ellened emelte fel fejét. És te nép, légy ébren, fegyverezd fel magad mindenható haragoddal. Templomod ellen jön a háboru, csinálj templomaidból várakat, harangjaidat önts meg ágyuknak. Szedd le a körszöttöt és a csillagot tornyod tetejéről s vidd a csatába zászló gyanánt s ne tűzd addig helyére vissza, míg a pogány had vére folyamaid vizeit pirosra nem festi. Elő a templomból a szent lobogókkal! kinek lesz bátorsága hadat viselni az isten ellen? Ragadjátok meg, ami kezetekbe akad. Ásót, kaszát, kést, botokat, az isten öldöklő fegyverre szentelendí azt kezetekben. Az isten megőrzi hiveit s akik a szent csatában elesnek, azoknak lelkei tisztán jutnak az égbe. Azoknak bűneit megbocsátja az isten és maradékait megáldja ezeriziglen és megáldja a helyet, ahol vérök kifolyt. Ma nagy bőjt napja van. Imádkozzatok és készüljétek! Jusson esztekbe a háza, a szabadság, az isten! Győzni fogtok, az ellenség az isten ellen harcol. Az osztrák császár tatárokat, mongolokat hoz Magyarországra ellen!” (EL. jún. 6., 9.) A Magyarország elnökének pompája c. glosszája radikális hangon mutatja ki a királyság és a republika közti különbséget: „Egyszerű közhonvéd ruhában, családjal együtt egy nyitott kocsiában jött be azon férfi Budapestre, ki most Magyarország legelső embere. Sem arany, sem ezüst nem volt kocsijára pazarolva... Emlékezzetek vissza azon időkre, midőn ama királyi komédiás, kit Magyarhon nádorának választott ugyanezen utat tévé Budapest utcáin? Láttatok akkor sokat, amit most nem. Aranyos szekereket, aranyos katonákat, mondvacsinált diadaliveket, jól jutalmazott rakétákat, biborban, aranyban ragyogó magas urakat... Csak egyet nem láttatok akkor, amit most. Azt az aranyos jókedvet, azt a ragyogó nép szerelmet, amivel a kormányzó bejött. Látjátok ilyen különbségek vannak a királyság és republika között.” (EL. jún. 6., 10.) Másnap jelenik meg az alábbi közlemény a „Hivatalos rovatban”. „a.) *Árverési hirdetmény.* Jövő augusztus hatodikán a Bécsi Burgban árvereltetni fognak. 1.) Egy kopott császár-trónus, selyemmel varrva, vérről pettyezve. 2.) Egy öreg kétfejű sas, hosszú ujjakkal, de kopott tollakkal. 3.) Sofia hercegasszonyának egy arcképe, háttal fordulva. 4.) Ferdinánd császár minden poétai munkái. A venni szándékozók el ne mulasszák magukat kellő bánatpénzzel ellátni... c.) *Ajánlközés.* Egy jól készült fiatal ember, ki 8 hónapig viselt császári hivatalt, jól tud írni, olvasni és hazudni, némi gyakorlattal a szépművészetben is bír, például a lopásban és a gyilkolásban, kívánna valamely szerencsétlen barbarus népnél, mely még sem constitutiót, sem hírlapokat nem tart, mint király, szultán, vagy kázmogul, vagy kaszika alkalmazást nyerni. Bővebben kérdezősködni felőle Bécsben a nagy ökörnél és Zágrábban a diktator vendégfogadóban.” (EL. jún. 7., 14.) A császáriak humanizmusa c. cikk a Habsburgokról írja, hogy „a gyalázathoz ugy hozzászoktak, mint a kenyérvetéshez.” (EL. jún. 7., 14.) Az Orvosi látélet Európáról c. obszken elemekkel megtűzdel paródiája szellemes beállításban gúnyolja a Habsburgokat: „Európa kisasszony szörnyű vén kisasszony. Ez oka, hogy most mindenféle betegség elővette. Arcát: Spanyolországot rutul megverte a ragya, a haja mind kiment, a fogai kihullottak, szemei beestek, a sok festék, amit használt, összeráncosítá az egykor ragyogó ábrázatot, a hajdani dicsőség festék lekopott róla. Keble: Franciaország, sohasem tud normális állapotba jöni, szüntelen szivdobogásokban szenved, a napoleoni lankasztó szerek pedig csak erejét fogyasztják. Jobb karja: Olaszország iszonyu rheumatismusokban szenved. Keze fején a Nápolyi királyság a köröm méreg. Másik karjának Angliának a keze fejét Irlandot megütötte a szél, nem tud mozdulni. Mája — Németország szer-

telenül megdagadt. Azt a 38 koronás férget nem lehet belőle elpurgálni. Austria oly helyen van testének, hol csak egy császármetszéssel lehet a bajon segíteni. Gyomrában: Magyarországon borzasztó csikarásai vannak, a magyar fegyverek iszonyuan purgálják ki belőle a németet. Ami Oroszországban van, az az ő szoknyája, ott kérdezősködni sem szabad, ha csak Európa kisasszony holmi orosz intervenciók által nem akarná elárulni ottani derangirozott állapotját. Iszonyu érvágásokra van szüksége minden felé.” (EL. június 29., 27.) Erdemes megjegyezni, hogy ezen cikk első, kevésbé kidolgozott változata az Életképekben még 1848-ban napvilágot látott: „Hogy áll az hogy Európa még mindig kisasszony, minőnek őt a mappákon rajzolják, akkor ennek az aggszűznek ugyancsak mindenféle bajai lehetnek. Ha *Spanyolország* az ő feje, akkor meglehetősen kopasz lehet, s arcáról szépen lekophatott a hajdani dicsőség festéke. Ha *Frankhon* az ő keble, képzelhetni: minő gyulladás van abban? s minő szivdobogásokat kell kiállania *Párizsnak*, az ő szívének miatta. Ha *Olaszország* Európa karja, vállában nagy lehet a rheumatismus, ott van Lombardia, s keze fején *Nápoly* lehet a körömméreg. Másik keze *Anglia*, ez ugyan jól fel van karpereceztve, hanem legyezője Irland rongyosabb a rongyosnál. Ha *Németország* az ő mája, ennek is gyűlhet a baja a sok rossz nedv kitisztogatásával. Ha *Magyarország* az ő hasa, minő csikarásokat kell szegénynek kiállni! Ha *Oroszország* az ő szoknyája, gentlemenekhez illő dolog, nem kutatni: hogy ott mi baj vagyon?” (410—411.) A két szatíra alapötletének módosulását megvilágítja az összehasonlítás.

Tekintélyes számú antiklerikális cikket temetett el Jókai és az irodalomtörténésir. A zárdák ellenforradalmi tevékenységének ismertetése mellett (Ék. márc. 23., 396.) kipellen-gézezi a ráckevei lelkipásztort, aki „bezáratta mind azon tanulókat, kik a nemzeti kokárdát feltűzték” (Ék. ápr. 2., 444.). Az „Ördög vagyok, papot viszek” c. népfreskója sem más, mint az isteni csodák antiklerikális leleplezése (Ék. máj. 14., 632—634.). Megjelenik a „Nepo-muk szent” elleni gúny (635.), majd kifejti, hogy a párizsi szent Antal barátok is a „nép zsirján” hiznak (Ék. máj. 21.; 665.). Kigúnyolja a soroksári „csudatevő szenteket” s a pápa ellenforradalmi katonai működését (Ék. máj. 7., 605.). Június 11-én olyan papot szerepeltet, ki mindig szomjas és „többet forgatja a kulacsot, mint a bibliát s többet barátkozik a szakács-néjával, mint az ótestamentumi prófétákkal.” (Ék. 762.) A Cronique skandaleuse c. rovatá-ban gúnyosan írja le az apácák férfi-ügyeit (Ék. júl. 2., 23.). Kigúnyolja Hám János primást (Ék. aug. 13., 221.), de méltányolja a hazát védő s a hazának áldozó fehérvári káptalant (Ék. júl. 2., 22.). Rátapint a feudális kizsákmányolás szószéki szentesítésére: „Bizonyos országban a paraszt rendes urbéri dézmán és szolgálaton kívül fizet minden teletől száz verébfejet, két itce mogyorót, egy kupa somot, husz bibictóját, hat fonás kendert, s ezen felül tartozik minden sátoros ünnepen háromszor, egyéb napokon kétszer imádkozni a földes-uraság életéért — robotban.” (Ék. ápr. 2., 444.)

A Boccaccio novellái nyomán készült antiklerikális zárdaszűz történetei mellett szép számmal maradnak ki a pápi kalandokkal mulattató népfreskói (pl. Ez a jó pap mindig iszik), melyek akkor szaporodnak el, amikor a bécsi reakció „sötétlelkű papjai folyvást izgatnak a szabadság pontjai ellen.” (Papp Gábor: külföldi társasélet. Ék. júl. 2., 30—31.) Jókai úde iróniája pedig formai értéke miatt is figyelmet érdemel: „Egyszer egy püspök visitációi körútjában elesteledve egy szegényebb sorsu plébánosnál meghált; a népésznék nem volt több egy ágynál, s a püspök nem engedte, hogy a földön fekdűdjék. Na de semmi: az ágy széles volt, megfértek benne mindketten s reggelig szépen aludtak. Reggel hajnalban kűrtől a csordás. Hát e szóra félálmában oldalba üti könyökkel a pap a püspököt: »Sári te, hajtsd ki a teheneket!« Éljen a coelibátus!” (Ék. júl. 2., 23.)

Nagyon értékes és érdekes adatokhoz jutunk, ha összevetjük a kötetekben megjelent szabadságharcos írásokat az 1848—49-es folyóiratok szövegével. Kiderül, hogy nagyszámú módosítást, sőt tudatos szövegcsontkitást hajtt végre Jókai, melyet a különböző kiadások is átvesznek. A változtatások között leggyakoribb a grammatikai átírás, az írásjelek eltérő használata, az eredeti szöveg kiemléseinek elhagyása, egyes szavak módosítása, különböző szókapcsolatok, kitejezések kihagyása.

Az alábbiakban a különböző típusú változtatásokra említünk néhány példát. A szó-módosítások jelentős része, mint pl. a Megint Tánccsics c. cikkben szereplő (Habsburgokról, Mindég, Ily, temjénezője, Henzy helyett Habsburgokról, Mindig, Ilyen, tömjénezője, Hentzy) a modernebb helyesírás alkalmazását jelenti. (EL. ápr. 13., 2—3.; JMF 222—224.; F. a. 261—264.) Egy helyütt a politézy-titoknok (Ék. ápr. 2., 418.) helyett rendőrtitoknok fordul elő. (F. a. 22., 7. sor.) Gyakoriatok az olyan változtatások, amelyek ma már túlhaladottak (elbocsátaték helyett elbocsáttatott; Ék. ápr. 9., 449. utolsó szava; JMF 28., 23. sor), sőt előfordul, hogy ma is az Életképek helyesírása az elfogadott. A Pesti Hírlap május 29-i szá-mában közölt Jókai-levélben előfordul a talpalatnyi szó, amelyet a kötet talpalatnyira javít át. (F. a. 164., 17. sor.) Az Életképek április 2-i számában (418.) szereplő kifejezés (Martinovicot elfogák) helyett az 1875-ös kiadás szenvedő szerkezetet használ (Martinovics elfogatott, JMF 22., 22. sor). Az írásjelek megváltoztatása rendkívül gyakori, de az esetek többségében

a helyesírási szabályok megváltozásának eredményei (Ék. ápr. 13., 2—3.). Jókai 1848-ban a „hogy” kötőszó előtt rendszerint kettőspontot használ, az 1875-ös kiadásban pedig legtöbbször vesszőt. A gondolatjelek is sokkal kisebb mértékben szerepelnek a kötetekben, mint a folyóiratokban. Annak sincs különösebb jelentősége, hogy az eredeti mellérendelt mondatokat több főmondatra bontja a szerző. (Congrev rakéták, Ék. máj. 21., 657.; JMF 57—61.) A Nőszabadság c. cikkben az interpunkciók következtlenül átvétele az eredeti szövegkiemelések mellőzését vonja maga után (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46—48.). Előfordul, hogy az idézőjelek elhanyagolása elemzést gátló hiba. (Déliabáb, Ék. máj. 7., 577.; JMF 52—54.) A szegény király! (Ék. okt. 22., 513.; JMF 62—64.; F. a. 42—44.) c. cikk címében elmarad a felkiáltójel, amely a mondanivaló szempontjából hangulatmódosítást von maga után. Más politikai előjellel értékelhető a cikk egésze, ha kijelentésnek fogjuk fel a címet s másként, ha lesajnálkozó jellegű sóhajtásnak. A közlemény további részében is előfordul, hogy a kötet egyes írásjelek átjavításával vagy elhagyásával halvány hangulati módosítást hajt végre. Jókai 1848—49-ben betűritkítással, vagy dőlt, esetleg főtt betűk alkalmazásával igyekszik felhívni a figyelmet a cikke legfontosabb részeire. Ezekre azonban nemcsak Jókai, hanem az 1912-es kiadásban Szabó László sem fordít gondot. (Szomorú idők. Ék. ápr. 30., 549.; F. a. 25.) A Nyílt szavak honunk fiatalságához c. március 19-én (és nem március 15-én) megjelent cikk (Ék. 381.) számos része csak abban tér el a folyóirat szövegétől, hogy a dőlt betűs kiemelések egybemosódnak s így a mondanivaló súlypontozása elmarad. (JMF 43—45.) Elvértve — az általános gyakorlattal szemben — előfordul, hogy a Pro memoria c. cikk utolsó öt sorát dőlt betűkkel szedik, jóllehet az eredetiben nincs kiemelés. (EL. márc. 8., 2.; JMF 119.)

A szórványos szómódosítások legtöbbször helyreigazító jellegűek. A Nőszabadság c. cikkben helyesen javítja át Jókai a főlemeli szót főlemelik-re. (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46.; F. a. 19.) A Bizalmi hívmérő c. cikk fokbeosztása a folyóiratban helytelen s a kötet kiigazítja. (Ék. szept. 3., 312.; JMF 200—201.) Hangulatot módosító javításnak tekinthető, hogy a Nőszabadság c. cikkben a „gyávaság ördögének” helyett a „gyáva ördögöknek” kifejezést használja a kötet. (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46—48.; F. a. 20., 31. sor.) A szó-módosítások egy része elírásból, filológiai pontatlanságból, esetleg tudatos formai változtatásból származik: pl. hevenyében helyett heventében (Ék. szept. 3., 12.; JMF 203., 30. sor), költő helyett költői (EL. ápr. 13., 2—3.; JMF 222.), szava helyett szavai, nők kezei helyett női kezek, kalpagunkra helyett kalpagjainkra, ajkatokról helyett ajkaitokról. (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46.)

A filológiai pontatlanságból előforduló szókihagyás nem mindig zavarja az értelmezhetőséget (pl. az „ugyancsak hideg van” helyett „hideg van”; Ék. szept. 3., 12.; JMF 205.; F. a. 934.) A II. Rákóczi Ferenc fogsága c. cikk bevezetőszora hiányzik. (Ék. nov. 5., 633.; JMF 212.; F. a. 244.) Egyes szókapcsolatok kihagyásával főleg stílusjavítás Jókai célja. A május 7-i Charivari-fricskák egyikében mellőzi az „Öcsém pikó!” felkiáltást, mint művésziellen elemet. (Ék. 604.; JMF 168., 34. sor; F. a. 185., 15. sor.) A Martinovics-pörről szóló tanulmányában a különböző jelzők elhagyása már nemcsak hangulati hatást változtat: a „mellé adott abscurans pappal” (Ék. ápr. 2., 421.) helyett a kötetben „mellé adott pappal” kifejezés szerepel (JMF 27., 25. sor). A szókapcsolatok kihagyásának gyakran politikai célja van. Az október 29-én keletkezett Charivari-cikkén (Ék. 572.) valóságos cenzori műtétet hajt végre Jókai. (JMF 211—212.; F. a. 244.) Érdemes az egészet közölni annak tanulmányozására, hogy egy kemény V. Ferdinánd ellenes írást szelídít meg a szerző. (A dőlt betűs részek a kötetből kimaradnak.) „A szegedi várbörtönből kiszabadított rejtélyes státusfoglók (többnyire olaszok) Kossuthnak egy szép faragványt készíttettek emlékül. Kossuth a múzeumnak ajándékozta e tiszta szív nyújtotta hálaoltárt. Szegény emberek mennyit szenvedtek és mennyi idő óta! Némelyik azt sem tudja, miért fogatott el, s miért kínoztatott éveken keresztül? Többnyire a legjobb családból való férfiak, kiket szabad lelkükért kilopott hazájukból a koronás gaszág. Egy orosz (helyett: olasz) porkolábjuk volt nekik, oly vad minő gazdája. Egerszer egy öreg rab azt találta mondani midőn a silány árpakenyeret kiosztá közöttük: »minő rossz ez a kenyér!« s az a nem ember, e szavaiért megkötöztette a nyomorultat egy koporsószerű ládában hasrafektette, s úgy tartotta egy fülkében 48 óráig. Mennyi nemét találták fel számukra e kínzásnak a király mulattatására. Te koronás ember! volt-e egy nyugodt perce álmaidnak? Lesz-e ezután?” A szövegben voltaképpen csak egy eltérés van: az olasz porkoláb helyett orosz szerepeltet az író. Ha a teljes szöveget vesszük figyelembe, akkor ennek az ártatlan módosításnak is komoly politikai súlya van, mert az eredeti részben sem a cárt, hanem V. Ferdinándot bélyegzi meg, bár kétoldalú biztosítással — egy hasonlat kihagyásával is — igyekszik a politikai lényegét megváltoztatni.

1848—49-ben gyakran használt szót más közhasználatú szóra cserél fel (pl. egyébiránt — különben). Egyes szavak, kifejezések felcserélése is eredhet gondatlanságból s nem jelent értelemmódosítást. A Pro memoria c. cikkben (EL. márc. 8., 2.) „e mai nap” helyett

„a mai nap” szerepel. (JMF 118., 26. sor; F. a. 122., 26. sor.) A Délibáb c. cikkben a „Fel fogsz kisérni” (Ék. máj. 7., 577.) helyett használt „Te fogsz kisérni” szókapcsolat is gondatlanságból származik. (JMF 52., 11. sor; F. a. 30., 15. sor.) Pontatlanságra vall, hogy egy szeptember 17-i Charivari-cikkben „drága világ” (Ék. 378.) helyett „drága dolog” fordul elő s így az egész mondat értelmetlen lesz. (JMF 206., 14. sor; F. a. 235., 8. sor.) A Nőszabadság c. cikkben az „Uj idöke értünk” (JMF 46., 20. sor; F. a. 20., 2. sor) mondat helyett az Életképekben szereplő „Uj i lketet élünk” kitétel a helyes. (Márc. 23., 385.) A március 15-i eseményekről beszámoló cikkben (Forradalom vér nélkül. Ék. márc. 19., 377.) az szerepel, hogy a városház teret „szabadság térnek”, míg a kötetek szerint „szabadsajtó térnek” nevezték el. (JMF 46., 15–16. sor; F. a. 14., 28. sor.) Az Életképekben között a helyes. A Délibáb c. cikkben a főkenteid (Ék. máj. 7., 577.) helyett a némileg tartalmat módosító főként szót használja a kötet. (JMF 52., 2. sor; F. a. 30., 2. sor.) A Szónoki mellképek (Ék. aug. 6., 182–183.) cím helyett a kötetben Szolnoki mellképek fordulnak elő. (JMF 192.; F. a. 218.) A „Diplomatikus barometrumok” c. közleménye (Ék. dec. 24., 828.) a kötetben lényegében azonos szövegközlésben szerepel. Csak a haza helyett a Magyarország, legelső helyett pedig az első szót használják a kötetben. (JMF 72–74.; F. a. 53–54.) A március 22-én megjelent Orosz intervenció c. közleményében (EL. 1.) a vetéseit szó helyett az értelemmódosító testvéreit szerepel (JMF 123., 3. sor; F. a. 131. 7. sor). A politikai horoscop c. értekezése (EL. ápr. 2.) a republikáról szóló fejezetében a „földien” szó felcserélése „földiesenre” (JMF 128., 2. sor; F. a. 136., 10. sor.) hangulati lekicsinylést okoz. Az április 13-án közzétett Megint Táncsics c. glosszájában egy szó némi módosítása (akarnak helyett akarnának; EL. 2–3.; JMF 222., 13. sor; F. a. 261., 14. sor) tartalmi változtatást jelent. A királyi érdemelek szimbólumát parodizáló Charivari-cikkben a tárca jelentése a következő: „elloptad a gazdád számára a nemzet pénzét” (Ék. máj. 18., 665.). Még stílusfrontás árán is megváltoztatja Jókai az erős kitétel a következőképp: „tömted gazdád tárcáját a nemzet pénzével” (JMF 172., 18–19. sor; F. a. 192., 12–13. sor). Szép számmal találkozunk olyan rövid átirásokkal is, amelyek stílusba rejtett eszmei mondanivalót változtatnak meg. Az Egy római polgárnó halála c. novellájának egyik kitételét („Róma zsarnoka volt azon idökbén Claudius Tiberius Drusus”; Ék. márc. 23., 388.) — az egész novella megszelídítéskor változtatja meg Jókai a következőkre: „Rómában uralkodott azon idökbén Claudius Tiberius Drusus”. (Dekameron I. Budapest 1903. 293., 25–26. sor.)

Nagyon ritkán fontos megjegyzéseket hagy el Jókai cikkei mellől. A Congrev rakétákat (Ék. máj. 21., 657.) „a fiatalság klubjának megbizásából” írja. Éppen ezért fontos, hogy az utolsó cikk alatt a folyóiratban az áll, hogy „(folyt. köv.)”. A kötetekben ennek semmi nyoma, pedig ez azt jelenti, hogy Jókai folytatni akarta a cikksorozatot és valószínűleg azért hagyta abba, mert a márciusi fiatalok nem értettek vele egyet. Elvértve elfordul az is, hogy toldásra vállalkozik Jókai. A Congrev rakétákban a maguk helyén különböző szavak (Igy, uraim) betoldása nem változtat az eredeti szöveg értelmezésén. (JMF 59., 61.; F. a. 38., 40.) Az Esti Lapok március 2-i számában között Mi lesz belölkünk c. cikkben (1.) a betoldások helyreigazító jellegűek. „Bennem *él* a hit . . . ez oly szent” kitételeknél a dölt betűs részek a folyóiratban sajtóhiba miatt kimaradtak s így a szöveg módosítása értelmezhetőség szempontjából indokolt. (JMF 115., 9. sor; F. a. 119., 2. sor.) Június 18-án a republikáról írva (Ék. 786.), betoldja Petöfi ismert megjegyzését, hogy „Ahhoz republikanus erkölcsök kellenek”. (JMF 181., 31. sor; F. a. 706., 4–5. sor.)

A cikkek sorrendi és időrendi elhelyezése különösen az 1912-es kiadásban pontatlan. A Nyílt szavak honunk fiatalságához c. cikk nem március 15-én, hanem 19-én jelent meg. (JMF 43–45.; F. a. 16.) A Notradamus jövendölése nem május 28-án, hanem április 9-én keletkezett. (F. a. 200.) A Nem szeretem a sápadt arcokat nem október 9-én, hanem 29-én került nyilvánosság elé. (F. a. 45.) A Charivari-rovatban a nemzeti kiadás kiegészítő cikkeinek jó része nem a megnevezett napon jelent meg. A 24-ik számú (179.) nem április 2-án, hanem 9-én, a 39-es (185.) május 7 helyett április 28-án, a 40-es május 7 helyett április 30-án, az 58-as (196.) május 10 helyett május 16-án, a 60-as és 61-es (198.), valamint a 63-as (199.) számú pedig május 28 helyett június 4-én látott napvilágot. Nagyszámú cikk mellől hiányzik a keltezés. Lényegében az 1848 nyarától a szabadságharc alatt megjelent Charivari-cikkek dátumszerinti megjelölése hiányzik a nemzeti kiadásból. Ez azt eredményezi, hogy Jókai békepártiságának kialakulása elmosódik, radikális cikkeinek időrendi elhelyezése pedig bizonytalanabbá válik, s így az anyagösszeállítás önmagában is megnehezíti az író szabadságharcos szerepének felmérését. Részben pontatlanság, részben pedig tudatos értelmezés módosítás miatt keverednek egyes cikkek a két kötetben. Az Életképek Charivari-rovatában a kötetben szereplő 22-es cikk pl. megelőzi a 20-as és 21-es számú (177.), a 32-es pedig a 31-et (181.), a 87-es pedig a 105-ös után következik (221.). Az Életképek május 18-i hosszabb, katekizáló cikkét (654–655.) úgy választja ketté a kötet, hogy a Lederert támadó legradikálisabb részt elhagyja. (JMF 171–172.; F. a. 191–192.) A kötetben megjelent első 17 ún.

Charivari-cikk (171—176.) nem a humoros rovatban jelent meg, hanem a Mi hir Budán? közleményei között. A két rovat valóban eléggé közel áll egymáshoz, de az utóbbi újságírói szempontból sokkal hitelesebb, megtörtént furcsaságokat, érdekességeket dolgoz fel néhány fejelemzett, rövid mondatban. A március 30-án megjelent 23-as cikk (F. a. 178.) nem a Charivari-rovatban látott napvilágot, a kötetben mégis a humoros melléklet anyaga közt felsorolva vesztí mondanivalójának erejéből.

A pontatlan cikkösszevonások, társítások vagy szétदारabolások nehézkessé teszik a kötet használatát s végső fokon megmásítják az egyes írásokat. A május 7-én megjelent Délibáb c. értekezés után következik egy apró rész (F. a. 32.), amely az Életképekben nem ezután, hanem a május 18-i A forradalom költészete c. cikk után szerepel. Különös módon bánt el Jókai és utána Szabó László az egyik május 28-án megjelent Charivari-közleménnyel. (Ék. 690—691.) A három önálló cikkből a középsőt, a leglényegesebbet elhagyja (melyben azt juttatja kifejezésre a szerző, hogy a katonai felszerelésre még a templomok aranyait is lefoglalná) s a két maradék részt a radikális vonatkozások mellőzésével egybevonja. (F. a. 197.) A Közlönyben megjelent Jókai-cikkek sorrendi és időrendi megjelölése pontatlan. Egyes glosszák megjelenési idejét néhány napos eltéréssel közli s az első hat írás után a folyóiratban — az 1912-es számozást alapulvéve — a következő sorrendben következnek egymás után a cikkek : 7 — 13 — 14 — 8 — 9 — 10 — 11 — 12 — 15 — 17 — 18 — 16/b. — 16/a. — 19. A Politikai sibolet c. (EL. febr. 23., 1.), nem kizárólag Jókaitól származó cikksorozat egybekapcsolása a kötetben több más Jókai-cikkkel, zavarólag hat. A folyóiratban A kormány, a Jog és érdek c. közlemény a sorozatban szerepel (a kötetekkel ellentétben), míg a Nemzetiségi kérdések (EL. márc. 6., 1.), a Szláv szimpátia (EL. márc. 7., 1.), a kormány és hadsereg (EL. márc. 7., 1.), valamint a Ne bántsátok meg a katonákat (EL. febr. 23., 1.) című közlemények önálló cikkeként jelentek meg. A Politikai horoscop-ból indokolatlanul választja külön a kötet a Habsburg-ház és az 1848-i törvények c. írásokat (F. a. 133., 135.), míg két vezércikket (Április 14-ike, és az Április 20-i ülés, EL. ápr. 21., 1.) besorol a cikkgyűjteménybe. A Pesti Hirlap június 2-i számából átvett Charivari-anyag a Fővárosi ujdonságok c. rovat cikkeivel keveredik (107—108.). Az Életképek egyik májusi cikkét kétfelé osztva közli a kötet. (Máj. 14., 654—655. ; F. a. 191.)

*

Ha egybevetjük Jókai szabadságharc alatt keletkezett cikkeit a kötetben megjelentekkel, szokatlanul gyakran találkozunk szövegcsontkítással, mely egyes esetekben indifferens részek mellőzéséből, filológiai pontatlanságból és sokszor az elvi mondanivaló tudatos ferdtítéséből származik. A július 23-i Charivari-cikk (Ék. 118.) a befejező 17 sor nélkül jelent meg a kötetekben. (JMF 188—189. ; F. a. 214—215.) Értelemszerűen hagyja el a Martinovic-pöréről írt tanulmányában a Lander neve melletti zárójeles részt (a most élő nyomdatulajdonos nagybátyja). (Ék. 450., 42. sor ; JMF 29., 28. sor.) A Nőszabadság c. cikkben egy lelkes hazaszeretetre buzdító részt minden valószínűség szerint felületeségből mellőz : „Ha az anya azt mondaná a fiának : »gyermekem, neked van hazád, kit istenként imádj ; kik benne laknak testvéreid, s köztük sok van ki éhezik, ki egész életén át nyomorog és jogot nem talál ; ha ilyet találsz, kelj oltalmára, mert testvéred ő«, nem lenne a hazaszeretet oly mesés érzélem, minőt csak a mythologia mutogat.” (Ék. márc. 23., 386., 12—17. sor ; JMF 47. 10. sor után ; F. a. 20., 21. sor után.) Nyilvánvaló felületeségre vall, hogy ugyanebből a cikkből a következő kitétel marad ki : „Ha vannak férjeitek, kiknek élete és halála a ti életek és halálotok, öröme és fájdalma a ti örömetek és fájdalmatok, tüzzétek fel kebleikre a szabadság háromszínű rózsáját.” (Ék. 386., 36—39. sor ; JMF 47., 32. sor után ; F. a. 21., 10. sor után.) Ez a rész a fiúk vonatkozásában szinte azonos szavakkal szerepel a cikkben. A Pesti Hirlap programja c., december 3-án megjelent cikk is csonka. A közölt rész előtt van egy hirdetés, melyben a Nyáry Pállal való szoros közreműködését árulja el az író. (F. a. 55—58.)

Érdeemes a következő németellenes cikket idézni, hogy milyen mértékű változásokat eszközöl Jókai az 1875-ös kiadásban : „Egy sógorlap csunyan kifakad ellenünk. Azt mondja, hogy köszönik a németek a mi csókjainkat, ha mi pénzt meg katonát nem adunk nekik Olaszország ellen. *Ejnye, ilyen amolyan plundrás németje ! Hát te azt akarod, hogy mi te néked azért fizessünk : hogy tisztességes ba juszainkat benyúztasd, s nyúzott fizimiskádát meghagyd csokolni ? ! Hát te azért jöttél ide csokolozni, mert azt hitted, hogy ez a jó bolond magyar neked minden csókért kád aranyat ajándékoz?* *Hadd szappanyozom te annak a csóknak a helyét a jülem mellől ! Silány csírkefaló nemzet ! De bánom : hogy hátba nem ütöttek, mikor nekem estél. Tíz milliót egy csókért ! Te ! Hisz ennyit Cleopatra sem kapott. Ősém pikó ! Nálunk becsületes magyar ember, ha valakit megcsókol, tartja tisztességnek, s aki itt pénzt kér a csókért, annak nem szabad nappal járni az utcán. *Még megérjük : hogy azt fogja követelni : hogyha már meg csókoltuk, vegyük el feleségül. De ha feleségünk volnál is való-pert indítanánk ellened.*” (Ék. máj. 7., 604. ; JMF 168—169. ; F. a. 185.) A dőlt betűs részek itt is kimaradnak a kötetekből.*

A nagy terjedelmű, Jellasicsot gúnyoló Korszerű és népszerű minisztérium c. paródiának csak 2%-nyi töredéke található meg a kötetekben. (Ék. szept. 24., 407—410.; JMF 207.; F. a. 236.) Kimaradt többek között, hogy Jellasics minisztériumában: „Belügyminiszter: Doctor Gay egyszersmind udvari csizmadiá . . . pénzügyminiszter: Gay Müller (ez ugyan még tavaly meghalt, de az nem tesz semmit).” (407.) Jellasics egyik rendelete a következő: „Mélto pietással viseltetvén őseim emléke iránt, ezennel elhatározom: hogy mindazok kik előttem a *harámbasai pályán* megbuktak s részint felakasztattak, részint kerékbe törettek, ezentul mint *szabadság hősök* említettessenek.” (408.) A horvát bán adószedését is kigúnyolja Jókai. Beszédadótt mindenki fizet: „Aki magyarul beszél fizet egy forintot. Aki németül fizet két forintot, aki semmit sem beszél, fizet 3 forintot.” (408.)

A világhírű Martinovics-pőr részletei c. történeti tanulmánya (Ék. ápr. 2., 417—422. ápr. 9., 449—457.) általában az 1848-ra vonatkozó tanulságokat s a szerző szubjektív megjegyzéseit hagyja el. Sok apró javítás mellett kimarad az a zárójelbe tett rész, amelyet az ország fellázításának vádjához fűz: „(itt is magára mondott a bíró ítéletet: nem fél a villám-tól, kinek lelke tiszta.)” (Ék. 419., 38—39. sor; JMF 23., 34. sor.) Hajnóci rokonainak küldött utolsó üzenetéből kimarad „hogy nem volt gonosztevő”. (Ék. 421., 2. sor; JMF 26., 2. sor.) A kivégzettek általános jellemzéséből elmarad a következő történelmi hasonlatokat említő rész: „Semmi vétek nem mondatott ki rájuk, s mégis megölettek. Kinek van kedve az elmúlt boldog időköt menteni? Áldjátok az istent: hogy elhagyta őket mulni, áldjátok az istent, hogy sirjaikat betemette. A spanyol inquisitio, a velencei sóhajhidak, a réztulok, a templariások kiirtása, a székelgyilkolás. Ne emlegessétek a mult időköt.” (Ék. 449., 17—23. sor; JMF 28., 16. sor után.) Mellőzi Jókai a következő, 1848-ban vallott magánélményét: „Hisz nem az írásban, hanem a tétben, legyen az végrehajtott, vagy elkövetendő, van a felségsértés. Az írás csak bizonyítvány a tettről; bárki írhat a republicák célszerűségéről, alkotmányreformról, anélkül, hogy azáltal a törvényes fejedelmét megsértse. Az ember lehet igen jó polgár, igen hűséges jobbágy s emellett imádhhatja az Icaria eszméit, a philosophia oly privát passio, melynek gyakorlatától senki sem tilthatja el az embert, s nem is szabad elfiltani, mind addig, míg az elmélet terén marad.” (Ék. 450., 18—26. sor; JMF 29., 2. sor után.) Hajnóci „bűnei közül” elmarad, hogy „nemzete szerette őt” (Ék. 450., 31. sor; JMF 29., 16. sor). Elhagy Jókai egy bírak elleni gúnyos megjegyzést is. Versegly ítéletében „felhozatik hogy a marseillaisi indulót zenére tette.” Kifogásolja Jókai, hogy „táblabíráink mint zeneműbírálok is szerepeltek, melyre rendkívüli hivatásuknak kelle lenni, ha azt sem tudták: hogy a marseillet nem magyar ember találta föl!” (Ék. 450., 39—41. sor; JMF 29., 27. sor.) A dőlt betűs rész maradt ki.

Legtöbb figyelmet azok a szövegrészek érdemelnek, amelyek radikális vonatkozások miatt nem szerepelnek a kötetekben. A Mi hir kisázsiaián c. cikknek csak egy töredékét közölték. Kimaradnak a forradalmi változást üdvözlő, radikális, nép mellett kiálló, a státus foglyok kiszabadítását célzó, valamint Radeczky hódításait s a cárizmus rémuralmát megbélyegző szavak. (Ék. ápr. 16., 507—509.; JMF 165.; F. a. 180—181.) A rákok Magyarországon c. „látványos spektakulum” éles táblabíró gúnyt tartalmazó bevezető sorai hiányoznak. (Ék. júl. 30., 151.; JMF 189—192.; F. a. 217—218.) A Szegény király! (Ék. okt. 22., 513—515.) c. cikkében az 1875-ös kiadásban a 63. lapon a 9. sor után (F. a. 43., 17. sor) kimaradt a következő mondat: „Az isten mindenkinek áldást osztogat, te vagy egyedül átok alatt.” (Ék. 514., 10. sor.) Pedig csak így válik érthetővé és szerkezetileg egymásra utalttá a rákövetkező jelenet. A 30—31. sorban fordul elő, hogy „testvértelenül fogod társaidal bejárni a világot, mint vést josló üstökösesillag.” (F. a. 44., 4. sor; Ék. 514., 29. sor.) A dőlt betűs rész kimaradt, pedig az alkalmazott kép teljes kifejtéséhez fontos. A következő lapon a királyátok mesterségesen rövidegre fogott, mert a legsúlyosabb rész hiányzik: „Mert átkozott lesz a fű amely sirodon gyökeret ver és áldott lesz az, mely palotád köveit fogja lenni.” (JMF 64., 2. sor; F. a. 44., 15. sor után; Ék. 514., 41. sor.) A Nem szeretem a sápadt arcokat c. cikkében is (Ék. okt. 29., 545.) tudatosan hagyja el a legerősebb királyellenes kitételeket. Az 1875-ös kiadás 65. lapján a 13. sor (F. a. 45., 15. sor) után kimarad a következő, királyról szóló rész: „s féregéltet élő alattvalóival lelke meztelen szennyeit fogja imádatni, nem azon magasztos eszmét, mely mint isten képe trónolt eddig a szivekben. Nem az isten képét, a hóhér képét fogjátok imádni, egy hóhért, ki megengedi, hogy éljete, míg neki tetszik, s haljatok meg, ha nektek nem tetszik az élet. Ki példával fog előlenni az esküszegésben, orozva gyilkolásban, Istenkáromlásban, ki védni fogja azokat, akik őt bűneiben követik, s fölszabadítja az ország minden ádáz bűnöseit: hogy üldöznek mindenkit, aki náloknál jobb.” (Ék. 545., 15. sor.) A 22. sor után (F. a. 46., 1. sor) hasonló részt mellőz Jókai: „Az elkábult néptömeg meg fogja banni vétkét. Megtér a szabadság istenéhez s testvérünk lesz, mint volt az előtt. De egy zsarnok soha sem tér meg! Atyja sohasem lesz a népnek, mert sohasem volt az. Istennek mondja magát s tagadja az istent. Szállj alá a bitorolt oltárról tömjénezett bálvány! Egy az isten! Az nem te vagy. Ha van világ pusztító szellem, melynek képét

viseled, ki romlást, vérőzönt, kétségbeesést küld a földre, az nem az égben, az a pokolban lakik. Térj vissza uradhoz!" (Ék. 546., 5. sor.) A Keserű hangok c. királyellenes glossza (Ék. nov. 12., 609—610.) ugyancsak jelentős csonkítással jelent meg a kötetekben. (JMF 68—69.; F. a. 49—50.) Mindjárt az elején elmarad egy jelentős rész: „A császár kirugta maga alul a trónust. A császár halomra lövette birodalma fővárosát. A császár aláírta végpusztulása ítéletét. Véres hajdankor, amelynek rémeseményei a mesevilággal határosak, mutass fel egy példát, mely e királyi örültséghez hasonlatos legyen! Hidd elő nérodát, a pogány hódítókat, kik emberáldozatokat vittek hadisteneik véres oltárára, Timurt, Dsingiszskánt, Caligulát, Heliogabalust. Melyik tett örültségében ahhoz hasonló borzalmakat, minőket gyöngé fejű ember cselekszik? Mire tartogatja még őt a sors? Lelke már félig halva van, mire kell neki tovább lézengeni trón és ravatal közt? Annaira elszaporodott-e már a földön az emberi faj, hogy e koronás dőghalált kellett reá bocsájtani? Vagy új idők kezdünk-e élni: hol világharc támad a kerek földön jők és gonoszok közt, hogy eldüljön végre: Istené-e vag ördögé a világ? — Amelyik meggyőződik, meghal, és számára nincs feltámadás többé.” (Ék. 609.) A 11. sor után ismét kimarad egy rész: „Mindenki fájdalmat, nyomort, a sorsnak átkait fogja magával idehozni, csak egy nyomort, csak egy átkot nem — a király tiszteletét. Őt átkozni fogják és boldogok lesznek.” (Ék. 610., 3. sor.)

A december 10-i számban jelenik meg A király leköszönt kezdetű Charivari-cikk. Az egész paródia egyik leghatásosabb, Ferenc Józsefet gúnyoló irás. A szerző 1875-ben mellőzi, de az 1912-es nemzeti kiadásban megtalálható (254—255.). Az éles szatíra azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a fiatal Ferenc József, „a kedves kisfiu”, aki „Még alig tudja a nyakravalóját megkötni s kapja magát: császár lesz”, ismeri-e a „császárság tudományát”? Felsorakoztat egy csomó kérdést, hogy elődeihez méltón tud-e csálni, lopni, rabolni, hamisan esküdni („s azt mondani, hogy mikor esküdött, nem volt esze”), ígérni, polgárháborút előidézni, gyilkolni stb. A választ a felvetett kérdésekre a Ferenc József életében megjelent kötet sem közli: „De csakugyan látszik, hogy ért hozzá a kis császár. Azt mondja, hogy ő felült a trónra. — Isten növelje magosra. — Azt mondja: hogy ő legelőször is azon kezdi kegyosztogatásait, hogy bennünket tövestül, gyökerestül kipusztít a földszinéről. Azt mondja: hogy ő Magyarországtól elrabolja a Bánátust, Erdélyt, a bányákat s az ausztriaszéli megyéket. — A példabeszéd azt tartja felséges császárkám: hogy aki gyermek korában ilyen okos, nem fog hosszú életet élni. —” (Ék. 761.; F. a. 255.) Az Esti Lapok március 17-i számában közölt „A király felesége” c. cikk befejezetlen. (JMF 221.; F. a. 260.) Egy anekdotát mesél el az író, hogy a magyar táborban egy rejtélyes királyné segíti a mieinket. A közölt rész befejezése szerint talán azért, hogy így álljon bosszút a rajta elkövetett „méltatlanságokért”. A lemaradt zárórész a következő: „Hogy kik követték el, arról hallgat az irás. Férje aligha, mert ő nem szokott asszonyokon méltatlanságot elkövetni. Legtöbben abban egyeztek meg: hogy bizonyosan trónörököst vár, s azért haragszik: hogy a trón egyik mellék ágra jutott, s most, mintegy második orleansi szűz, miértünk emelt fegyvert. Nagy dolog ám az!”

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a Waldapfel József közölte Pan Jellaszitz c. hősköltemény szövege sem teljes. A Csillag 1948. évi 5. száma kihagyja először az ajánlást, melyben a szerző „jelen halhatatlan művét ő császári királyi apostoli jéruzsálemi fenségének Sofia Friderika Doróttya főhercegasszonynak, a keresztospók rend nagy mesternéjének, új Illyria védszentjének, ő császári, királyi, apostoli, jéruzsálemi fensége I. és V. O.Feredinand szárazdajkájának, a nagynak, a dicsőnek, a messze elfutottnak, a hős szalma-özvegyének, hódolata és bámulata zálogául ajánlja.” Hiányzik továbbá a „Felhívás a muzsából”. Melyben a költő igen szépen kéri a muzsát: hogy énekéhez dudakísérettel accompagnirozzon.” (Ék. nov. 5., 605.) Érthetetlenül hiányzik a sok értékes mozzanatot tartalmazó utolsó rész is, melyből kiderül, hogy István nádor nem más, mint „ebszülötte kákaherceg... Az is kötni való, aki Egykor hinni tudott neki Kutyából várt szalonnát.” (Ék. dec. 31., 864.)

A Hol leszünk mi két év múlva c. utópisztikus vízióparódia, — melyet Gyulai Pál „gyermekes ízetlenségnek” nevez (Bírálatok. 88.) — ríktó lehetetlenségek közepett vázolja Magyarországnak a télenkedés miatti jövőjét. Az apró mozosítások mellett három kisebb rész kimarad a Virradóra c. kötetből. (Budapest, 1896.) A 358. lapon a 15. sor után következik egy rövid párbeszéd az ételről: „— Hát ez a medve mit vétett itt? Soha sem ettél még rántott medvefület s halzsirban sült medvemáját? Hja sz akkor nem is tudod, hogy mi a jó? Ezt majd én készíttem el, értek hozzá.” (Ék. maj. 28., 682.) A 361. lapon a 13. sor után kimaradt rész a következő: „— Hja biz azóta sok megváltozott. Magyarország cimere jelenleg zöld tarlóban három kasza, tetején egy illyr gucsma, meg egy drótozott serpenyő. Jelenleg ott tót az uralkodó, s országszerte placatumokban van kihirdetve: hogy legszebb virág a krumpli; az ablakokban cserepekben tenyésztik, a kertben úgy ápolják mint a georginát, s az uri hölgyek bálokban a virágját kebleiken viselik. Soiréekben sült krumplit osztanak frissítűl. S midőn a mult ősszel a krumplibetegség nagyon elterjedt, a kórházakból kivetkék a betegeket s ott átpolták nyilvánosan e szent nemzeti virág gyökérgombócait. —

Ah, ah!" (Ék. jún. 4., 717.) A 365. lapon az utolsó sor előtt kihagyott rész tartalommodosító. A kötetben megjelent szöveg Kecskemét, az Életképeké pedig Debrecen jövőjét mutatja be. (Ék. 719.)

A március 23-án megjelent „Egy római polgárnő” c. elbeszélés (Ék. 388—390.) nagy kihagyások és átírások révén az eredeti mondanivalóból vajmi keveset őrzött meg. Az erőszakos csonkítással, a Dekameron c. kötetben Arria címen több ízben megjelent novella bevezetőjében Drusus nevének említésekor kimarad a következő királyellenes rész: „A zsarnokok akkor is szereték már az istenek szerepét játszani, imádták magukat a néppel, megévék annak áldozat-falatait, megitták véréit, kéjelegtek leányfaival, fiait rabszolgáikká tevék. A zsarnokok akkor is örültek már a vérnek, nemzeteket uszítottak egymásnak, vérnek kellett omlani földön és tengeren, országos sirásnak kelle hangzani: hogy istentelen lelkeik gyönyörködhessenek. Az emberi szív gyönyöreinek nem izlettek szenvedélyüknek többé, a pokolnak kelle őket mulattatni. Ki a koronát feltalálta, az találta fel a háborút is. A népek soha sem támadtak volna egymásra, ha egyes vezérek nem uszították volna őket, kik szomjazták a dicsőséget és a vért s a nép isteneinek hitték magukat. Megették őket is a férgek, gyom terme hamvaikból és égető csalán; a szelid virágok s a királyi pálma, az áldó gyógyfűvek s a polgároszoru tölgy nem vernek gyökeret keserű poharaikban. Emlékeik is csak azért maradnak meg évezredek óta: hogy a késő utókor tanulja őket megutálni s átkaival kergesse futó lelkeiket a hazátlan ég alatt.” (Ék. 388., 24—38. sor; 389., 1—2. sor; Dekameron. I. rész. 1903. 24. sor után.) Néhány sorral később a királyátkot is elhagyja Jókai: „Élj örökké s legyen homlokodhoz nőve a véres korona, hogy messziről megismerjen róla minden lélek és kikerüljön!”

Az elbeszélés lényegét képező részt átírja Jókai.

A tanulságot tartalmazó záró szakasz is kimarad a Dekameronból: „Claudius Tiberius Drusust később saját kedvese mérgezte meg. Kétségbeesve, hetekig kinlódva, elhagyva, egyedül, megátkozottan mult ki a világból. Örömnönp volt temetése napja. Minő különbség halál és halál között” (Ék. 390.)

Az Észarisztokrácia címen megjelent eszmefuttatásán kívül (Ék. 1847. júl. 4., 1.) nem árt megemlíteni a márciusi napokat megelőző olyan munkákat, melyek feltétlenül hozzátartoznak Jókai szabadságharcos pályaképehez. A Humorisztikus álmoskönyvében olvasható: „Mogyorófa erdőt látni — Népművelési rendszer. Éhenhalni — Drámaírás. Háziurral álmodni — Nagy veszedelem. Ólmos bottal járni — Nagy tekintély. Nem polemizálni — Hosszú élet. Csigan lovagolni — Alkotmányos haladás. Köpenyegedet fordítani — Eszélyes ildomoság. Oktalan állat ha megszólamlík — XXX. ur dictiot fog tartani a megyegyűlésen. Születni — Szegénynek nem jó, gazdagnak jó, ostobának legjobb, költőnek unalom, tudósnak ostobaság. Magyarul nem tudni — Előkelő virtus.” (Ék. febr. 6., 188—189.) Március 5-én már ilyen kitétel szerepel: „X. vármegeye követe utasításul kapta, hogy kétséges esetekben mindig a többséggel szavazzon.” (318.)

Gyűjteményekben meg nem jelent 1848-as írás közül sokat beépített Jókai a szabadságharcról szóló munkáiba. Nagyszámú utalás található visszaemlékezéseiben is. A Jellemvonások hadi életünkből c. rovatának apró történeteit a Csataképekben komponálja novellává. (Él. febr. 26., 4.; márc. 2., 3.) A köszívű ember fia c. regényének igen sok apró mozzanata fedezhető fel Jókai szabadságharc alatt vezetett folyóirataiban. A Csehországban keresztül hazaérkező nádor huszárok útja „ezer veszélyen keresztül” (Ék. okt. 22., 541.). Baradlay Richárd és huszárjai kalandos hazatérésében jelenik meg. Az Életképek szeptember 10-i számában javasolja Jókai, hogy a divatos párbajok helyett az ellenségre lőjenek, s harcban vívzkedjenek (350.). A köszívű ember fia c. regényében a párbajt mutatja be. Buda ostromának leírása számos cikkében jelentkezik (PH. máj. 15., 57.).

Jókai 1848—49-es folyóirataiban megjelent közleményei megtermékenyítik a századvégi, szabadságharcot bemutató írások és költőink fantáziáját is. Kísérteties hasonlóság fedezhető fel Mikszáth Kálmán Új Zrinyiásának egyik jelenete és Jókai Szapári Péter vitézi játékaról írt közleménye között. A statisztikaként szereplő öreg katonának egyik helyen sem „akarnak retirálni a comediasok előtt” (Ék. jún. 18., 789.). Vértesi Arnold többek között a Dicsőség tengeréből c. kötetének egyik novellájában (Hi a haza) feldolgozza Jókai közleményét, amely a Magyarországról érkezett proklamáció hatásáról számol be a lengberi huszárok között (Ék. szept. 15., 631.).

E dolgozat csupán jelezni kívánta, hogy kulturális értékeink, közte 1848—49-es irodalmi hagyományaink feldolgozása terén még komoly és sürgős feladatok állnak előttünk. Talán ahhoz is hozzájárul, hogy — az eddig kialakult írói portrét néhány filológiai tremészetű adalékkal kiegészítve — Jókai 1848—49-es szereplését teljesebb összefüggésben láthassuk.

JEGYZÉK

Jelen felsorolás nem a teljesség igényével készült. Jókai 1848–49-ben keletkezett, kötetben meg-nem jelent fontosabb munkáit tartalmazza. Számos cikket csak az összefoglaló rovatcím jelez.

Életképek. 1848

- (Laborfalvy Róza jutalomjátékáról) Nemzeti Színház. jan. 16. 88–89.
 Satyrák itt is amott is. Mi hír Budán? jan. 16. 91–92.
 Által -s ki-olvasott sorok. Uo. jan. 16. 92–93. jan. 23. 127.
 Napnyugoti virágnyelv, mely által nem csupán szerelmes dolgokat lehet megbeszélni! Hölgy salon jan. 23. 120–121.
 Hamlet. Lendvay a címszerepben. Nemzeti Színház jan. 23. 122–123.
 Ritkaságok gyűjteménye. Mi hír Budán? jan. 23. 126.
 Régi dolgok. Uo. jan. 23. 126.
 Szerkesztői szó. Hölgy salon jan. 30. 145–146.
 (Egy epigramm levele a tulvilágról) Mi hír Budán? jan. 30. 158–159.
 Jövendő mondások február hónapra. Uo. jan. 30. 159–160.
 Humoristicus álmoskönyv. Uo. febr. 6. 188–190.
 (Lichtenstein mnemotechnicus) uo. febr. 13. 218.
 A szerbek nemzeti táncvigalma uo. febr. 20. 252.
 (Schodelné) uo. febr. 27. 284–285.
 Jövendő mondások március hónapra. uo. március. 5. 317–318.
 Egy szerkesztő gazdasági kalendáriuma. uo. márc. 12. 351.
 Bécsi hírek. Márc. 19. 376–377.
 (A pozsonyi küldöttség megérkezett.) Mi hír Budán? márc. 23. 397.
 (Bátorság kell nem ágyuk) uo. Márc. 26. 413–415.
 (A 12 pont táblabíróserű magyarazata.) Ch. márc. 26. 415–416.
 (Párizsi és berlini testvéreink.) Mi hír a nagyvilágban. ápr. 2. 440–442.
 (A testveriség virágvasárnapja.) Nemzeti Színház és más mindentféle. ápr. 9. 473–474.
 (Az egyetemi fiatalok lakomája) uo. ápr. 9. 474–475.
 (A minisztérium erélyesen kezdett működéséhez) uo. ápr. 9. 476.
 (Négyezer fiatal hazasulandó férfi nemzeti összeesküvése) uo. ápr. 9. 477–478.
 Népszónokok és nép. ápr. 9. 478–479.
 A mi politikai catechizmusunk. ápr. 16. 505–506.
 (Egy szót se tessék hinni.) Mi hír Kis Ázsiában? ápr. 16. 507.
 (A pesti kézművesek is felláadtak.) Ch. ápr. 23. 534–535.
 (A milánói dolgok.) Ch. ápr. 23. 535.
 (Nem! soha! semmit!) Ch. ápr. 23. 536.
 (A circumspectus választmány.) Ch. ápr. 23. 537.
 (Mire jó a nemzetőrség?) Ch. ápr. 23. 538.
 (A radical kör.) Ch. ápr. 23. 538.
 (Egy titkos clubnak jutottunk nyomára.) Hölgy salon. ápr. 30. 535–559.
 (Metternich creaturái, az udvari ágensek.) Ch. ápr. 30. 562.
 (Gyönyörűséges hírek Pozsonyból.) Ch. ápr. 30. 563.
 (A színek politikai jelentései.) Ch. ápr. 30. 568.
 (Vidéki levelezőnknek.) Ch. ápr. 30. 568.
 (Hivatalt nem kértem.) Ch. ápr. 30. 569.
 (A pozsonyi canaille.) Ch. máj. 7. 604–605.
 (Vidéki királyurak és királyné asszonyságok.) Ch. máj. 7. 606.
 (Mit ér egy hadi főkörmányzó becsületszava?) Ch. máj. 7. 607–608.
 Ne bántsd a magyart!!! Ch. máj. 14. 630–631.
 (A Sopron megyei földosztás.) Ch. máj. 14. 631.
 (Egy mese, ami egyébiránt igaz.) Ch. máj. 14. 631–632.
 Ördög vagyok papot viszek. Népfreskó. máj. 14. 632–634.
 (Kiket elkésedés s nem vak düh vezérel.) Ch. máj. 14. 635.
 (A pozsonyi német polgárság.) Ch. máj. 14. 635–636.
 (A színház nevezetes dolgai.) Ch. máj. 14. 636.
 (Kifolyt az első polgári vér.) Ch. máj. 14. 637–638.
 (Az iparos osztály művelése.) Ch. máj. 14. 639.
 Vallatási scenák. Ch. máj. 18. 653–654.
 (A lábtümművészfogalmazógyakornokok petíciója.) Ch. máj. 21. 664–665.
 Régi bohóságok. Ch. máj. 21. 665.
 (Hatalmas föllépés.) Ch. máj. 21. 666.
 Hadsereg és pénzre van szüksége a honnak. Ch. máj. 21. 666–667.
 (Bizalomszavazás a minisztériumnak.) Ch. máj. 21. 667.
 (Horvátország hadat üzent Magyarországnak.) Ch. máj. 28. 691.
 (Mészáros a hadügyminiszter.) Ch. máj. 28. 690–691.
 (Az olasz háború végét járja.) Ch. máj. 28. 691–692.
 (Áldozatok a hazáért.) Ch. máj. 28. 692.
 (Hát az ünnepélyes alkalom jön-e már?) Ch. jun. 4. 721–722.
 (A Lederer-féle botránynál felkoncoltatott orvosnövendék.) Ch. jun. 4. 724.
 (Mészáros miniszternek macskazenét akarnak adni.) Ch. jun. 4. 724–725.
 (A nagy kaszárnyában.) Ch. jun. 4. 726–727.
 (Új kétfontos német bankó.) Ch. jun. 4. 725–726.
 (Oláhfalu privilégiuma.) Ch. jun. 11. 760.
 (Vahot Imre collega megint megszólal.) Ch. jun. 11. 760–761.
 (Ez a jó pap mindég íszik.) Ch. jun. 11. 762.
 Rémjelenetek a horvát földön. Ch. jun. 25. 815–816.
 (Egy dühös vén illir hat leánya.) Ch. jun. 25. 817.
 (An unsere setzki peknyi prenumeranszki.) Ch. jul. 2. 21.
 Jövendő mondások július hónapra. Ch. jul. 2. 22–23.

Cronique scandaleuse. jul. 2. 23. 1., jul. 9. 57–58.
 Politicus hévmérő. Ch. jul. 9. 54–55.
 („– Na, urambátyám, megvan-e már?”) Ch. jul. 9. 55.
 Egy hatalmas politzeispitzli személyleírása. Ch. jul. 9. 56.
 Tót prédikáció. Ch. jul. 16. 84.
 Asmondi operngukkere. Ch. jul. 16. 86–87. jul. 30. 151–152.
 Országgyűlési férfiak. Ch. jul. 23. 120.
 (A titkos társaság mely hallgatása.) Ch. jul. 23.
 Országgyűlési firkák. Ch. jul. 30. 149–150. aug. 13. 217–219., szept. 3. 318–319.
 (A hét bölcs sem igazodhatik ki a mi dolgainkból.) Ch. jul. 30. 150.
 Asmondei levele Jókai Mórhoz. Aug. 6. 169–171.
 (Egy ci devant nagyméltóságu ur.) Ch. aug. 6. 183–185.
 (Izonyu nagy lovagiatlanság.) Ch. aug. 6. 185–186.
 Lapcrisis martius óta. Ch. aug. 6. 186.
 (A hon atyjai megint vasárnapot tartottak.) Ch. aug. 6. 186–187.
 (Egy vénember fiatal feleséget vett.) Ch. aug. 6. 187.
 (Szegény Bécs, szegény Trója!) Ch. aug. 6. 188.
 (...y...y táblabíró ur számadása.) Országgyűlési firkák. Ch. aug. 13. 217–218.
 (Szabadság van most!) Ch. aug. 13. 218.
 (Egy utféle csárdában.) Ch. aug. 13. 219.
 (Mészáros hadigözösnök szerencsésen hazaérkezett.) Ch. aug. 13. 220–221.
 Megjelent könyvek. Ch. aug. 13. 221–222.
 (A cultusminister nevelési lapokat szándékozik kiadni.) Ch. aug. 20. 251.
 (A hadsereg magyar lábra állítása.) Ch. aug. 20. 252.
 (A mostani postarendszer.) Ch. aug. 23. 253–254.
 (Ideális kapakerülők.) Ch. aug. 23. 284.
 Civilisált emberek babonái. Ch. aug. 27. 285.
 Fejedelmi bohóságok. Szept. 10. 346–347.
 Extra Hunariam non est vita. Ch. szept. 10. 348–349.
 Az ildomos szélkakas. Ch. szept. 17. 376–377.
 (A király beteges.) Ch. szept. 17. 377.
 Comicus jelenet az őrtanyán. Ch. szept. 17. 377–378.
 (Jellasic Pestre készül.) Ch. szept. 17. 378–379.
 (Európa még mindig kisasszony.) Ch. szept. 24. 410–411.
 Veszni megy a világ. Ch. szept. 24. 411.
 (Demokles kardja nyakunk felett függ.) Ch. szept. 24. 411.
 (Hol vannak most a nagyurak?) Ch. szept. 24. 411–412.
 Hogy állunk jelenleg fegyveres erő dolgában? Ch. szept. 24. 412–413.
 Egy kis furcsa terrorismus. Ch. szept. 24. 414. Jellasic közlönye. Ch. okt. 1. 443–444.
 (Az utféle állított szent kép előtt) okt. 1. 444–445.
 (Többrendbeli ünnepélyes tiltakozás.) Ch. Jellasic közlönye. okt. 7. 473–474.
 Gr. Zichy Ödön levele a pokolból báró Jellasicshoz. Ch. uo. okt. 7. 474–475.
 (István exnádor.) Ch. okt. 7. 475.
 Csataképek. Ch. okt. 7. 475.
 (Kossuth szavai.) Ch. okt. 7. 475–476.
 Mi az a republica? Mit tesz e szó: Köztársaság? Okt. 15. 481–485.
 Jellasic király rendeletei. Jellasic közlönye. Ch. okt. 15. 507–508.
 Báró Jellasic válasza gróf Zichy Ödönhöz a pokolba. uo. Ch. okt. 15. 508–509.
 (Pannónia árendás királyának útleveléi) uo. Ch. okt. 25. 539–540.
 (Kánahán felosztása) uo. Ch. okt. 22. 540.
 (Bécsbe voltunk küldve Csernatonival.) Ch. okt. 22. 540.
 (Nyolc nádorhuszár hazatért.) Ch. okt. 22. 541.
 (A bitoros páholy üresen tátong.) Ch. okt. 22. 542.
 Kilenc oldalról támadtatta meg országunkat az áldott jó király.) Ch. okt. 22. 542.
 Ujabbkori Mythologia. Vén gyermekek számára. Ch. okt. 29. 568–570.
 (Pan Jellasic országa.) Jellasic közlönye. Ch. okt. 29. 570–571.
 (A felséges császárkirály diadalmenete.) Ch. okt. 29. 571–572.
 Kossuth a táborban. Ch. okt. 29. 572.
 (Aki el tudja felejteni magyar barátját.) Ch. okt. 29. 572–573.
 Lapmetempsychosis. Ch. okt. 29. 573.
 Országjárás. Ch. okt. 29. 573–574., nov. 5. 604., nov. 2. 632–633.
 (Hazánk jövőjét bátran építhetjük.) Ch. nov. 5. 603–604.
 Hadijelenetek. Ch. nov. 5. 604.
 Kétszer láttam Bécsét. Ch. nov. 12. 630.
 Egy doctor jelenetei. Ch. nov. 12. 633.
 Egy nap érkezett két örömhír. Ch. nov. 12. 634.
 (Böhm generális.) Ch. nov. 12. 634–635.
 A halott rablás különös neme. Ch. nov. 12. 635.
 Cirque national et olympique. Ch. nov. 12. 635–636.
 (Jó, rossz hírek.) Ch. nov. 19. 667–669.
 Huszárkalandok. Ch. nov. 19. 669.
 Egy estély a pokolban. Nov. 19. 644–645.
 (A felséges udvar hajlandó kibékülni.) Ch. nov. 19. 669.
 (Jósika Miklós cultusminister lesz.) Ch. nov. 26. 700.
 (Metternich, mint lapszerkesztő.) Ch. nov. 26. 700.
 (Blasphemia azt mondani, hogy alkuszunk.) Ch. nov. 26. 701.
 (Sophia hercegasszony ezüstmenyegzője.) Ch. nov. 26. 701.
 Egy zsák hír. Ch. nov. 26. 701–702.
 Mit beszélnek uton utfélen? Ch. dec. 3. 729–730.
 Nyilvános penitencia. Ch. dec. 10. 761–762.
 Telegraph. Ch. dec. 10. 762.
 Pénzügyi leckék. dec. 24. 827.
 (Jellasic táncestélye a Burgban.) Ch. dec. 31. 861–862.
 (Egy kapitány hátrahagyott emléke.) Ch. dec. 31. 862.

Charivari márc. 26, ápr. 2, 23, 30, máj. 14, 18, 21, 28, jún. 4, 11, 18, 25, júl. 2, 9, 16, 23, 30, aug. 6, 13, 20, 27, szept. 3, 10, 17, 24, okt. 1, 8, 15, 22, 29, nov. 5, 12, 19, 26, dec. 3, 10, 17, 24, 31.
Mí hir Budán? márc. 19, 23, 26, ápr. 2.
Külföldi társasélet. ápr. 9, 23.
Mi hir a nagyvilágban? ápr. 2.
Nemzeti Színház és más mindenféle. ápr. 9.
Lucifer (conservations) lexikonja. júl. 9, 16, 23.

Jelenkor. 1848

(A körnek 14-én tartott közgyűlésében.) Budapesti Napló. márc. 16. 133.

Hazánk. 1848

Talpra magyar! máj. 13.
Adjunk-e ajándékot a haza oltárára. máj. 30.

Pesti Hirlap. 1848

A Pesti Hirlap leendő szerkesztőségének politikai hitvallása. dec. 16.

Közlöny. 1849

(E napokban.) febr. 23.
(Kifelé megyünk immár.) febr. 24.

Esti lapok (Debrecen). 1849

(Egy másodalispán eszmefonala. jan. 26-án.) Ch. febr. 22.
Szállásalkuvási scéna Debrecenben. Ch. febr. 22.
Hiteles hírek Budapestról és környékéről. febr. 22.
Osztozzunk meg a teendőkön. febr. 23.
Jelacsicsiádok. Ch. febr. 23.
Háromszék az utolsó időben. febr. 26. PH. máj. 1. 21.
Nem jó az ördögöt a falra festeni. Ch. febr. 26.
Fiam Mór! febr. 26.
Alföldi jacobinus tizparancsolat. febr. 26.
Magyarország boldog leend. febr. 27.
(Beszéljünk nagyobb dolgokról.) febr. 27.
Hogyan kell vész idején tűzhelyet védeni? febr. 28.
(A Mártius tegnapi számában.) márc. 1.
Kivonatok egy magyar clubbista naplójából. Ch. márc. 1, 2.
Lapunk ügyében. márc. 2.
(Az ősz Dembinszky) Jellemvonások hadi életünkből. márc. 2.
(Nyolc napja, hogy lapjaink világot látnak.) márc. 3.
(A székeleyeknél.) márc. 3.
A Közlönyről. márc. 3.
Zanzini olasz zászlóalj. márc. 5. EL máj. 1.
Tiszolc környékén. márc. 5.
Lelkem barátom! márc. 6.
Nagyenyed vidéke. Erdélyi hírek. márc. 6. EL. máj. 1.
Robotoltatás. márc. 7.
Napi eszmék. márc. 7.
Részlet Bem táborozásáról. márc. 7.
Idegen katonák. márc. 8.
Forradalmi hővmérő. Ch. márc. 9.
Célszerű ajánlat. Ch. márc. 9.
Jellemzetes atyai levél. Ch. márc. 9. EL. máj. 1.
(Mi nem születünk arra) márc. 10.
Az Eszéki vár feladásának részletei. márc. 10. PH. máj. 2. 25.
(Nem a cethal nyeli Jónást.) márc. 10.
Derül a világ. márc. 12.
Percutitur catulus ut seniat leo. márc. 12.
A szolnoki csata. márc. 12.
Tiszteles Hurbán uram. Ch. márc. 12. PH. máj. 1. 22.
Ritkaságok gyűjteménye. Ch. márc. 13-14.
Holnap lesz március 15-e. márc. 14.
Debreceni csizó. márc. 14.
(A debreceni kollégiumban.) Nyíri levelek I. márc. 14. EL. ápr. 30.
Március tizenötödike. márc. 16.
(Az egyenlőségről) Nyíri levelek II. márc. 16.
A sült ökör. márc. 16.
Szeben bevétele. márc. 17. P. H. máj. 1. 21.
Gábor Aron. márc. 17. PH. máj. 1. 21.
Tréfás emberek. (Halasi Bercsi; Mérei Mór) márc. 17.
Paraszt emberek Regulái az időnek az ő változásairól. Ch. márc. 17.
Pesti hírek. márc. 20.
Kézdi Vásárhely. márc. 20.
Egy kedves kis férfiú. márc. 20.

- Egy elbujdosott muszka pohárnok költeménye. Antologia a muszka poezis remekeiből. jún. 27. 83.
 (A republiáról.) Nyíri levelek. III. Ch. márc. 20.
 Requiem és Te Deum egy füst alatt. márc. 20.
 Legyünk tisztában. márc. 21.
 (Pesten jelenleg.) Ch. márc. 21.
 Három Hurbán egyszerre. Ch. márc. 22. EL. máj. 1.
 (A legutolsó huszárcsapat is kivergődött Galiciából.) Ch. márc. 22. EL. apr. 30.
 (Furcsa fiuk ezek a futárok.) Ch. márc. 23.
 Apró polémia. márc. 24.
 (A titkos levélről.) Nyíri levelek. IV. márc. 24.
 (Virágbongészet) Nyíri levelek. V. márc. 24.
 (Egy felvidéki sonkolyos tóttal beszélvén.) Ch. márc. 27.
 (Az egy gyékényen árulók.) Nyíri levelek. VI. márc. 27.
 Hogy érzi magát az ellenség. márc. 29. EL. máj. 2.
 Pest és Debrecen. márc. 31.
 (Katonává lettem.) Nyíri levelek. VII. márc. 31.
 Barátom Mór! Nyíri levelek. VIII. apr. 2.
 (Egy pár igazi mese Kecskemétről) Nyíri levelek IX. apr. 3.
 Tábori hír. apr. 9.
 Bizzunk magunkban. apr. 11.
 Szemere védserege. apr. 11.
 Dunántuli levelek. I. apr. 11.
 Két minister egy kaputban. Ch. apr. 12.
 A minister urnak dolga van. Ch. apr. 13.
 (Mészáros leköszönt.) apr. 16.
 Dunántuli biztos hírek. apr. 17. EL. máj. 2.
 (Windschgrätz hadi tervei) apr. 17.
 (A kápolnai csata előtt.) Jellemvonások hadi életünkéből. apr. 20.
 (Merei Mór pecsétőr és őrnagy.) Ch. apr. 21.
 Még pár szót Háromszékről. apr. 24. EL. máj. 1.
 Regényes fátum. apr. 26.
 (Windschgrätz magyar bankjegyei.) Hírek. apr. 25.
 A jeruzsálemi királyság sok énekben. Ch. apr. 26.
 (Az ellenség kivonulása.) Hírek. apr. 26.
 Osztrák katona becsület. máj. 3.
 A sem nem boldogító, sem nem fénylő, hanem busongó flamingónak. máj. 4.
 Hallja meg a kormány. máj. 5.
 Tanuljunk ellenségeinktől. máj. 9.
 Flamingó miatyánk. Ch. máj. 9.
 Ágyuöntő gyár. máj. 10. PH. máj. 16. 59.
 Fábri ügye. máj. 18.
 Budavár be van véve. máj. 22.
 Francia forradalom és magyar forradalom. máj. 23.
 Szemere forradalmi kormánya. máj. 23.
 Magyar Marsellaise. máj. 26.
 Bepillantás egy külföldi lapba. máj. 29.
 Örömhír Debrecennek. máj. 31.
 Buesu Debrecentől. máj. 31.
 Charivari: febr. 22, 23, 24, 26, 27, 28. márc. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28
 30, 31. apr. 3, 12, 13, 14, 16, 21, 27, 28. máj. 2, 9.
 Jellemvonások a magyar hadi életből: febr. 28. márc. 2, 10. apr. 20.
 Hírek. apr. 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 17, 19, 21, 23, 25, 26, 27, máj. 8.
 Tábori jelenetek. márc. 4. EL. máj. 1.
 Külvilág. apr. 23.
 Erdélyi hírek. márc. 5, 6.
 Külhírek. márc. 8.
 Futó hírek. márc. 8, 17.
 Új telegraph. márc. 9.
 Napi hírek. márc. 16.
 Hír hátán hir. márc. 26.
 Külföldi hírek. márc. 29, 31.
 Csatahir. apr. 4.
- Esti lapok* (Pest) 1849. apr. 30 – máj. 8.
- (Leborulok szent földeden hazám). apr. 30.
 Republica. apr. 30.
 Windschgrätz és a magyar seregek. apr. 30.
 (Jellasics uramnak szük volt a világ.) Ch. máj. 1.
 (A pesti Mártiusban) máj. 1.
 (Félreértések) Hírek. máj. 2.
 (Windschgrätz különös jelképe) Ch. máj. 2.
 Hány hét a világ Kecskeméten? máj. 3.
 (Merei Mórról.) Nyíri levelek. X. máj. 3.
 Ujmódi Napoleonida. Ch. máj. 3.
 Halljuk! máj. 4.
 (A fekete republikáról) Nyíri levelek. XII. máj. 4.
 (Aldás a magyar fegyverekre.) máj. 4. PH. máj. 5. 38.
 Pest május 5-én. máj. 5.
 (Egy huszár Windschgrätz előtt.) Jellemvonások hadi életünkéből. máj. 6.
 (Különbség Endre és Ferenc József között.) Ch. máj. 6.
 Retour nyíri levelek. máj. 8.
 (Egy portyázó magyar huszár Pesten.) Ch. máj. 8.
 Charivari: apr. 30. máj. 1, 2, 3, 5, 6, 8.

Jellemvonások hadi életünkből. ápr. 30. máj. 2
Fővárosi hírek. ápr. 30.
Hírek. ápr. 30. máj. 2, 3.
Külhírek. máj. 2.

Esti lapok (Pest) 1848. jún. 4.–júl. 8.

A jeruzsálemi király aufrufja. Hivatalos rész. jún. 4. 1–2.
(Báró Henczilevele Ófelségének.) Levelek a pokolbul. I. jan. 4. 3.
Az orosz cár és az osztrák császár. jún. 4. 4.
(Ma jön meg a kormány Budapestre.) jún. 5. 5.
(Harminc vasas német Horton.) jan. 5. 6.
(Hatvani és Madarász.) jan. 5. 6–7.
Hadi poéták. jún. 5. 7.
Egy drámai jelenet a Windschgätz saisonban. jún. 5. 7.
Hadi jellemvonások. jan. 5. 8.
Közelget a végső elkeseredések harca. jan. 6. 9.
(Franz Joseph levele a szerkesztőnek.) Hivatalos rovat. jún. 6. 9–10.
Magyarország elnökének pompája. jún. 6. 10.
A pecsovicis orra. jún. 6. 10.
(Semmi sem állandó a nap alatt.) jún. 6. 10–11.
(Még Bécs sem biztos?) jún. 6. 11.
Auer ezredes báró Weldhez. Levelek a pokolbul. II. jún. 6. 11.
Gróf Zichy Ödön herceg Madarászhoz. uo. III. jún. 6. 11.
Így áll a világ. jún. 7. 13.
(Ferenc József hirdetésményei.) Hivatalos rovat. jún. 7. 13.
A muszka constitúció alapelvei. Magna charta Muszkárum. 1. 6. jún. 7. 13.
A császáriak humanizmusa. jún. 7. 13.
A pesti ember Bécsben. jún. 7. 13–14.
(Az osztrák birodalom népei.) jún. 8. 17.
(Dembinszky és a muszkák.) jún. 8. 17.
Mártius és Aprilis. jún. 8. 17–18.
(Köriv a magyar uri hölgyekhez.) Hivatalos rovat. jún. 8. 19.
(A cárról.) Magna charta Muszkárum. 2 §, 3 §, jún. 8. 19–20.
Már megpróbálta és sikerült. jún. 8. 20.
(Egy pár vöröstollas finánc indítványa.) jún. 9. 21.
Muszkaország ismertetése. jún. 9. 21–22.
Tábori kalandok. jún. 9. 23.
Pra force hazaárulók. jún. 9. 23.
Levél Horárikhoz. jan. 9. 23.
Nyilatkozat. jún. 9. 23.
Egy hazaáruló bemutatása. jún. 11. 27.
Szent és nem szent házasságok. jún. 11. 27.
Orvosi láttelel Európáról. jún. 11. 27.
Urbanítás. jún. 11. 28.
(Franz Joseph megnyugtatósa.) Hivatalos rovat. jún. 12. 32.
Muszka Gotterhalte. Nemzeti dal. Antologia a muszka litteratura remekeiből jan. 13. 35.
Oda a kancsukához. uo. jún. 13. 36.
Cáru Mikoláj. Hősköltevény. uo. jún. 13. 35.
Pseudo Muszkák. jún. 13. 35.
Tegnap is muszka, ma is muszka, holnap is muszka. jún. 13. 35–36.
A nádorhuszárok. jún. 14. 37.
A dictator. jún. 14. 37.
Osztozzunk. jún. 14. 39.
Valamit nem értünk a Nemzeti Színháznál. jún. 14. 39.
(Mintha az egész világ tele volna muszkákkal) Nyíri levelek. jún. 14. 39.
Biletus dulcis. . . jún. 14. 39–40.
Szabó János uram. jún. 15. 41–42.
Dracoi törvények. jún. 15. 42.
(Ferenc József és Jellasics rendeletei) Hivatalos rovat. jún. 15. 43.
Ausztria finanszesenje. jún. 15. 43.
A kis császár. jún. 15. 43.
A Respublica. jún. 15. 43.
Buda Varat bevételéről. Anthologia a muszkalitteraturából. Woytina Mátyás' kozák diák versei. jún. 15. 47
Mit beszél rólunk Európa? jún. 16. 47.
(Az ausztriai császár vadászaton.) jún. 16. 47–48.
(Annyi a pletykabeszéd.) jún. 18. 49.
Bodor Pál. jún. 18. 51.
Országgyűlés Pozsonyban. jún. 19. 53–54.
(Mihály harangozó levele.) Ch. jún. 19. 55–56.
(Nagynyeden.) Ch. jún. 19. 56.
Bem alatt történt. Ch. jún. 19. 56.
(A kedves bán.) jún. 20. 57.
(A német lapok és a muszkák.) jún. 20. 58.
(Hány ember vallja magát magyarnak?) jún. 21. 61.
(Szokjunk el a kislelküségétől.) jún. 22. 65.
(A muszkák betörték az országba.) jún. 22. 65.
(A népek egyetértése.) jún. 22. 65–66.
A varsói fegyvertár. jún. 22. 66–67.
(A bőjt megszorítottatik.) Hivatalos rovat. jún. 22. 68.
Törvényszéki jelenet. jún. 22. 68.
Cholera elleni szer. jún. 22. 68.
(A savanyu ábrázatok.) jún. 27. 81.
(Ha már szabad a muszkát megverni.) (jún. 27. 81.
Cantate a buzogányról. jún. 27. 82.

Félre a kicsinyhitűséggel! jún. 28. 85.
A nemzeti színház. jún. 28. 86–87.
(A haza nevében) jún. 29. 89.
(A dán cigányok manifesztuma) jún. 29. 89.
Nézzünk szét Budapesten. jún. 29. 91.
A csodák napjai eljöttek. jún. 30. 493.
Levél a muszkákhoz. jún. 30. 95–96.
V. I. polgármester urnak Gasparik Kázmér kanonoknak végnapján tartott beszéde. Muszka antológia.
jún. 30. 96.
Legyünk jó reménységben. júl. 6. 97.
Hadi hang. (vers) júl. 6. 98.
Myterium. júl. 6. 99.
Laptársainkhoz. júl. 7. 101.
(Görgei és a kormány) júl. 7. 101.
(Magyarország élni fog) júl. 7. 101–102.
(Higgyen az ember amit tud) jún. 7. 102.
(Annyi vér nem folyhat hiába) júl. 7. 102.
Charivari. jún. 16, 19, 23, 26, 30. júl. 6.
Hivatalos rész jún. 4.
Hivatalos rovat jún. 5, 6, 7, 8, 12, 15, 22.
(Hírek) jún. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, júl. 6, 7.
Hadi jellemvonások jún. 5.
Hadi életünkből. jún. 9.

Pesti Hirlap (1849)

Bem. máj. 1. 21.
A szolnoki csata máj. 1. 21–22.
(A kápolnai csata előtt) Jellemvonások hadi életünkből máj. 2. 25.
Az európai kísértet. máj. 4. 33.
Buda ostromoltatik. máj. 6. 42.
(A gaz ellenség ágyuzása) Fővárosi ujdonságok. máj. 10. 47.
(Az elfogott szoknyás férfiak) uo. máj. 11. 51.
(Borzasztó éj után) máj. 15. 57.
Frankfurt. máj. 19. 66.
Félelem és remény a mérlegen. Külföld. máj. 20. 68.
(Válasz a véstörvénysek elnökeinek) jún. 1. 104.
(Görgei Budavár bevétele után) Jellemvonások hadi életünkből. jún. 3. 111.
(Bécsi sürgöny) külföld. jún. 5. 114.
(A magyart csak a magyar győzheti le) júl. 5. 210.
Jellemvonások hadi életünkből. máj. 2, 24, 25, jún. 3.
Fővárosi ujdonságok: máj. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20, 23, 24, jún. 13.
Külföldi telegraph. máj. 17, 18, 19.
Legújabb. máj. 5, 13, jún. 23.
Hírek máj. 1.
Külföld, máj 2, 3, 4, 11, 16, 19, 22.
Olaszország máj 2, 3.